

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Т. В. КУЗНЕЦЬ, А. В. КУКУРУЗА

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.**

Навчальний посібник – практикум

для семінарських занять

(заочна форма навчання)

Умань 2018

УДК 94 (477) (075.8)
ББК 63.3 (4Укр) я 73
І – 89

Р е ц е н з е н т и:

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Доморослий В.І. – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Національного університету садівництва

*Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 3 від 24 жовтня 2018 р.)*

Упорядники:

Кузнець Т.В., Кукуруза А.В.

**Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII століття:
навчальний посібник. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр
«Візаві», 2018. – 245с.**

Навчальний посібник з курсу "Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст." укладено у відповідності з вимогами кредитно-модульної системи. Він включає програму курсу та його структуру в межах планових годин з поділом на змістові модулі, а також – теми семінарських занять, завдання для самостійної роботи, шкалу та критерії оцінювання знань студентів, теми рефератів, питання для повторення та список літератури для вивчення курсу. Посібник містить основну хронологію та опорні поняття і терміни. В посібнику вміщено завдання для підсумкового контролю. Наявність цієї інформації допомагатиме сприйняттю історичних подій, їх запам'ятовуванню та розумінню сутності основних проблем історії України вказаного періоду.

Для студентів історичних та інших гуманітарних факультетів, усіх, хто захоплюється українською історією.

**@ Кузнець Т.В.
Кукуруза А.В.**

ЗМІСТ

ВСТУП	4
❖ Структура програми навчальної дисципліни «Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.»	6
❖ Програма навчальної дисципліни	7
❖ Теми семінарських занять	17
❖ Завдання для самостійної роботи	20
❖ Навчальний проект	25
❖ Розподіл балів, що присвоюються студентам	34
❖ Література до курсу	35
ПРАКТИКУМ	38
❖ Короткий виклад матеріалу з курсу	39
❖ Тематика семінарських занять	
▪ I курс	75
▪ II курс	97
❖ Методичні поради до написання контрольних робіт	112
❖ Тематика та план контрольної роботи	118
❖ Питання для повторення курсу «Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.», I курс	130
❖ Питання для повторення курсу «Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.», II курс	132
❖ Підсумковий контроль	
▪ I курс	134
▪ Ключі відповідей на тестові завдання	153
▪ II курс	154
▪ Ключі до тестових завдань	167
❖ Зразок екзаменаційного білета	168
ПЕРЕВІР СЕБЕ	169
❖ Хронологічні таблиці	170
❖ Тренувальні завдання	175
❖ Проблемні питання з курсу	191
❖ Тестовий контроль	220

ВСТУП

Відновлення та розбудова української держави вимагає всебічного дослідження та вивчення її історії. В останнє десятиріччя з'явилося чимало монографічних досліджень, навчальної літератури, наукових статей з різних проблем історії України, які переважно об'єктивно висвітлюють процес історичного розвитку населення України, увиразнюють самобутність українського народу, підтверджують безперервність державницьких процесів в Україні. Окремі положення вітчизняної історії продовжують залишатися дискусійними, змінюється перевага в позитивних і негативних оцінках діячів, знаходяться світлі грані у негативно оцінюваних подіях – і на все це необхідно звернути увагу в процесі вивчення курсу історії. У підручниках з історії різні події висвітлюються з різним ступенем повноти, окремі з них подаються у схемах для звичайного запам'ятовування, а окремі огортаються ореолом героїки. Продовжує залишатись і неточність у хронології. До того ж, джерельна база української історії дотепер є неповною і ще тривалий час буде розширюватись. Чимало нововиявлених і опублікованих останнім часом документів суперечать усталеним оцінкам і стереотипам. Тому в студентські роки майбутніх вчителів чи науковців доцільно націлювати на найголовніші, найінформативніші і найоб'єктивніші наукові праці аби не засмічували пам'ять, аби під час навчання студенти–історики набували здатність до самостійного вивчення документів, найновіших публікацій і аби в студентські роки майбутні історики не пливли в потоці інформації, а виносили з нього найсуттєвіше і закладали надійний фундамент своєї майбутньої фахової діяльності.

Метою курсу є виклад історії українського народу та елементів його державності, тобто вивчення процесу політичного, соціально–економічного і культурного розвитку народу з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Вивчення стародавньої історії, і княжої, і литовсько–польської та козацької доби має відточувати розум, виховувати здатність до самостійного вивчення документів, їх аналізу, порівняння з подібними явищами в історії інших країн, вироблення власних поглядів, вміння їх аргументовано відстоювати.

Основними **цілями** вивчення курсу є формування у студентів основ історичного мислення, універсальних і глибоких знань з вітчизняної історії, умінь професійно використовувати їх у навчально–педагогічній діяльності, а також виховання патріотизму й активної позиції у справі формування громадянського суспільства в Україні, утвердження у свідомості цінностей гуманізму та демократизму.

Завдання вивчення курсу зводяться до набуття студентами комплексу знань і умінь з історії України з метою їх практичного використання у професійній та громадській діяльності. У ході вивчення даного курсу студенти мають засвоїти сутність основних процесів, явищ і фактів української історії, проблем етногенезу українського народу. Студенти повинні знати витoki становлення та розвитку української державності, набути знання про особливості соціально–економічних та політичних процесів в Україні. Обов'язковими мають бути знання культурологічних проблем української історії, взаємовпливів культур. В системі набутих знань мають бути проблеми місця історичних особистостей в

суспільстві та їх впливу на перебіг історичних процесів. Обов'язковим є знання концептуальних підходів вітчизняної та зарубіжної історіографії до вивчення проблем історії України.

Оволодіння такими знаннями дасть можливість сформувати у студентів такі уміння: володіти та безпроблемно використовувати методи історичних досліджень; вільно оперувати категоріально–понятійним апаратом історії; всебічно розкривати суть та закономірності історичних явищ, розпізнавати їх ознаки, виокремлювати частини, стимулюючі та гальмуючі чинники, аналізувати і розуміти причини та наслідки; бачити та розуміти зв'язки між історичними подіями; формулювати об'єктивну оцінку історичним явищам та діям; працювати з історичними документами.

Період української історії з найдавніших часів до кінця XVIII століття вивчається на історичному факультеті упродовж I–IV семестрів. На його вивчення відводиться 120 годин лекційних і 92 години семінарських. Навчальним планом передбачені іспити по завершенню II і IV семестрів, а I–III–й семестри закінчуються заліком.

Програма даного курсу складена на основі типової навчальної програми, розробленої в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова авторским колективом під керівництвом доктора історичних наук, професора В.Й. Борисенка.

**СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.»**

ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс: Підготовка бакалаврів	Напря́м, спеці́альність, осві́тньо- квалі́фікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: 2 Модулів: <i>1 + ІНДЗ</i></p> <p>Загальна кількість годин: 150 <i>1 і 2 с. – 60 год.</i> <i>3 і 4 с. – 90 год.</i></p>	<p>Галузь знань 0203 Гуманітарні науки Напря́м підготовки: <i>6.020302 Історія</i></p> <p>Осві́тньо- квалі́фікаційний рівень: <i>бакалавр</i></p>	<p>Обов'язкова Рік підготовки: 2 роки Семестри: <i>1/2/3/4</i> Лекції: 10 год. <i>1 і 2 с. – 6 год.</i> <i>3 і 4 с. – 4 год.</i> Семінарські заняття: 10 год. <i>1 і 2 с. – 6 год.</i> <i>3 і 4 с. – 4 год.</i> Самостійна робота: 130 год. <i>1 і 2 с. – 48 год.</i> <i>3 і 4 с. – 82 год.</i> Види контролю: 1 семестр – залік 3 семестр – без ф.к. 2 і 4 семестр – екзамен</p>

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Первісне суспільство та ранньодержавні утворення на території України. Праслов'яни. Праукраїнці.

Тема 1. Вступ до курсу історії України.

Предмет і завдання курсу історії України. Загальна характеристика стану історичної науки. Основні джерела і література з історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Наукова схема історії України. Характеристика навчальної літератури.

Тема 2. Еволюція людини і найдавніших суспільств на території України.

Історіографія. Поява людини на території України. Кліматичні умови. Найдавніші стоянки первісних людей. Неандертальці. Знаряддя праці, житла. Винайдення вогню. Елементи абстрактного мислення. Умови життя в пізньому палеоліті. Родоплемінний устрій. Неолітична виробнича революція. Землеробство і скотарство. Трипільські неолітичні племена: поселення, господарство, культура. Інші археологічні культури. Племена раннього залізного віку на території України (XV – VII ст. до н.е.).

Тема 3. Ранньодержавні утворення скіфів, сарматів на території України (VI ст. до н.е. – III ст. н.е.)

Поява скіфів у Північному Причорномор'ї в VII ст. до н.е. Велика Скіфія. Господарство, побут та культура скіфів. Мала Скіфія. Сармати та їх походження. Роксолани. Алани. Автохтонні племена. Господарство, культура і побут племен Сарматії.

Тема 4. Грецька колонізація Північного Причорномор'я і Криму. Боспорське царство.

Виникнення античних міст–держав в Північному Причорномор'ї і в Тавриді – Криму. Періодизація історії міст–держав. Державний і соціальний лад Ольвії, Херсонеса, Тіри та ін. Господарство, побут, культура. Боспорське царство. Боротьба з Римом і перетворення в його автономію. Господарство і торгівля. Культура і духовне життя.

Тема 5. Походження та рання історія східних слов'ян.

Праслов'яни і слов'яни. Концепції походження східних слов'ян. Початок етногенетичного процесу зародження праукраїнства в племенах зарубинецької культури. Територія, розселення, заняття, побут, культура. Праукраїнське антське державне об'єднання.

Походження українського народу. Історіографія. Теорії походження в історичній літературі. Утворення Середньодніпровської Русі з центром у Києві.

Тема 6. Утворення Праукраїнської держави Руська земля (Середньодніпровська Русь) (VIII – початок 80-х років XIX ст.)

Племена дулібів, волинян, полян, древлян, сіверян, уличів тощо. Протодержавні процеси на Волині й Середньому Подніпров'ї: племінно-територіальні об'єднання полян, древлян і сіверян. Походження етноніму „Русь”. Династія князів Києвичів. Київ – центр федеративного об'єднання племінних князів. Аскольд і Дір. Русь і кочовий світ. Відносини з Хазарією, Візантією, болгарськими та іншими племенами.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Київська Русь та Галицько–Волинська держава

Тема 7. Київська Русь в період політичної єдності (80-ті рр. IX – перша третина XII ст.).

Історіографія. Державно–політична історія Русі – України за варязької династії Рюриковичів. Князювання Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха. Державний устрій Київської Русі. Зовнішня політика та дипломатія Русі. Звичаєве право і кодекси законів. Утвердження державної релігії – християнства. Сільське господарство, розвиток міст, ремесел та торгівлі.

Тема 8. Русь – Україна в період роздробленості і монголо–татарської навали.

Місце Києва і Київської землі в системі удільних князівств. Чернігівське князівство. Удільні Галицьке і Волинське князівства. Утворення Галицько–Волинської держави в 1199 р. Роман Мстиславович. Утвердження влади Данила Романовича (Галицького).

Переяславське князівство. Володимиро–Суздальське князівство. Вторгнення Чингізхана і Батия. Героїчний захист Києва. Наслідки погрому Русі–України монголо–татарськими ордами хана Батия.

Тема 9. Етнічні процеси. Культура. Історичне значення Київської Русі.

Побут русів–українців. Житло. Сімейні відносини. Складання етнічної території. Поширення топоніму „Україна”. Освіта. Школа. Бібліотеки. Література. Наукові знання. Архітектура. Живопис. Прикладне мистецтво. Історичне значення Київської Русі.

Тема 10. Галицько–Волинська держава – спадкоємниця Київської Русі.

Діяльність Данила Галицького. Європейське визнання держави – королівства Галицького. Боротьба за незалежнення від Золотої Орди. Відбудова міст і укралень. Соціально–економічне і політичне становище Галицько–Волинської Русі. Боротьба з ордами Куремси та Бурундая. Відстоювання етнічних кордонів у борні з Угорщиною, Польщею, Литвою і Тевтонським орденом. Галицько–Волинська держава за спадкоємців Галицького (1264–1325 рр.), Лев Данилович. Юрій Львович. Королівство за Юрія II Болеслава. Розпад Галицько–Волинської держави. Її місце в утвердженні української державницької ідеї.

Тема 11. Боротьба за „галицьку спадщину” Литви, Польщі та Угорщини (1325 – 1350–ті роки).

Об'єднання сил Польщі і Угорщини та вступ в Галичину, на Волинь і Поділля (1340–1350–ті рр.) Польсько–католицька експансія на західні українські землі. Поширення влади польської корони на Галичину і Західне Поділля. Утворення Руського воєводства.

Роздроблення Золотої і посягання литовських князів на Київ і Київську землю. Утвердження на Волині князя Любарта – Дмитра. Польсько–литовсько–українська війна 1349–1352 рр. Перший поділ західноукраїнських земель між Польщею і Литвою.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

Становище українських земель в другій половині XIV – XVI ст.

Тема 12. Визволення України з–під влади Золотої Орди та встановлення в ній удільного устрою династією Ольгердовичів (1362 – 1470 рр.).

Похід литовсько–руських військ проти Золотої Орди. Битва на р. Синюсі 1362 р. Утворення Литовсько–руської держави. Відновлення удільного устрою в Україні. Привілеї нової династії князів Ольгердовичів та їх сприйняття українських, руських звичаїв, культури та мови. Київське князівство за Володимира Ольгердовича (1362–1394).

Кревська унія 1385 р. Князі Вітовт. Ліквідація удільного устрою в 1399 р. Поразка Вітовта на р. Ворсклі (1399) від Золотої Орди. Віленська угода 1401 р. Грюнвальдська битва 1410 р. Городельська унія 1413 р. Поширення кордонів Великого князівства Литовського до Чорного моря. Союзні стосунки Литви з династією Менглі–Гіреїв.

Свидригайло Ольгердович. Поразка Свидригайла і руських сил під Вилкомором. Відновлення удільного устрою. Волинське князівство Свидригайла (1440–1452) та Київське удільне князівство Олельковичів (1435–1470). Остаточна ліквідація удільного устрою в 1471 р. Боротьба Михайла Глинського за утворення „київської держави”.

Люблінська унія 1569 р.: передумови, укладення та наслідки.

Тема 13. Соціально–економічне становище українських земель у складі Польщі та Литви (XIV – XVI ст.).

Українська магнатерія та її роль в суспільстві. Процес формування шляхетського стану. „Боярин”, „землянин”, „пан”, „шляхтич”. Розвиток сільського господарства. Земельна реформа „Устава на волоки”. Запровадження фільварків, панщини, кріпацтва. Зовнішня і внутрішня торгівля. Розвиток міст: магдебурзьке право, ремесло, цехи. Литовські статuti і соціально–правове становище різних станів.

Тема 14. Слобожанщина, Галичина, Північна Буковина, Закарпаття і Крим в XIV–XVI ст.

Колонізація слобідських земель московитами і українцями. Становище Галичини. Конфесійна обстановка. Становище Північної Буковини. Перехід Північної Буковини (Шипинської землі) в 1359 р. до складу Молдовського князівства. Хотин та інші міста. Землеробство, скотарство, торгівля.

Закарпаття. Фільварки. Розвиток рільництва, тваринництва, виноградарства і садівництва. Розвиток міст. Ремесла і промисли. Перехід з 1543 р. однієї частини Закарпаття під владу Австрії, а другої – Трансільванії.

Утворення Кримського ханства. Агресія Османської Порти в Крим та визнання ханством залежності від Туреччини. Напади татар на українські землі в XV – пер. половині XVI ст. Кафа і Стамбул – невільничі ринки слов'ян.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.

Феномен козацтва в історії України в першій половині XVII ст.

Тема 15. Козацтво України (середина XV – XVI ст.)

Історіографія. Час і причини появи козацтва. Роль перших козаків у захисті українських земель від татарських вторгнень (Остафій Дашкевич, Предслав Лянцкоронський, Бернард Претвич). Заснування Запорозької Січі. Дмитро Вишневецький. Державотворчі елементи на Січі.

Створення реєстрового козацького війська. Реформа Стефана Баторія. Боротьба козацтва проти турецько–татарської агресії. Допомога Коша Запорозького молдовському народу у боротьбі з турецькими поневолювачами. Повстання козаків під проводом Криштофа Косинського у 1591–1593 рр. Козацько–селянське повстання під проводом Северина Наливайка у 1594–1596 рр.

Тема 16. Конфесійна ситуація в XIV – XVI ст. Відродження та піднесення культури в XIV – XVI ст.

Поділ Київської митрополії. Організація та діяльність українських єпархій у 1458–1595 рр. Криза української православної церкви наприкінці XVI ст. Поширення та діяльність братств в Україні. Утвердження ідеї унії на території України. Підготовка і укладення церковної унії. Князь К.Острозький. Найвидатніші діячі конфесійної полеміки: П.Скарга, Г.Смотрицький, І.Потій, І.Вишенський. Вплив козацтва на свідомість народу. Поширення освіти в

Україні. Острозька школа–колегіум. „Острозька біблія” (1581 р.).

Зародження кириличного друкування. Друкарське мистецтво І.Федорова. Література. Зміни в літописанні. „Пересопницьке Євангеліє” (1556–1561) – духовна святиня українського народу. Українські гуманісти. Ю.Дрогобич, П.Русин, Г.Смотрицький та ін. Дерев’яні та кам’яні архітектурні пам’ятки. Музика. Театр. Образотворче мистецтво. Іконописна традиція. Зародження національного епосу.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5.

Україна на шляху до національного визволення в першій половині XVII ст.

Тема 17. Участь козаків у війнах за межами України та становлення національних збройних сил в першій половині XVII ст.

Участь козаків у воєнних діях на території Лівонії. Самійло Кішка. Участь козаків у воєнних діях на території Московської держави.

Участь козаків у Тридцятилітній війні (1618–1648 рр.).

Тема 18. Запорозька Січ, Кримське ханство і Туреччина у першій половині XVII ст. Участь козаків у Хотинській війні 1620–1621 рр.

Кримське ханство і Туреччина у першій половині XVII ст. Участь козаків у Хотинській війні 1620–1621 рр.

Тема 19. Селянсько–козацькі рухи в 20 – 30–х роках XVII ст.

Селянсько–козацьке повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла. Куруківська угода. Козацько–селянське повстання 1630–1631 рр. під проводом Тараса Федоровича (Трясила). Наслідки повстання. Козацьке повстання 1635 р. під проводом Івана Сулими. Козацько–селянське повстання 1637 р. під проводом Павла Бута. Козацько–селянське повстання 1638 р. під проводом Якова Острянина і Карпа Скидана. Умови „Ординації Війська Запорозького” 1638 р. Причини поразки та значення національного соціального руху першої половини XVII ст.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6.

Національно–визвольна революція та воєнні дії 1648–1676 рр.

Тема 20. Україна напередодні національно–визвольної революції XVII ст.

Посилення польсько–шляхетської влади в Україні. Адміністративний устрій. Судова система. Шляхетське всевладдя.

Характер господарства. Магнатські латифундії. Розширення земельної власності католицьких костелів. Посилення експлуатації селян, міщан і козаків. Зростання панщини та інших повинностей. Правове безправ'я.

Загострення релігійних протиріч. Відновлення православної ієрархії в 1620 р. „Статті для заспокоєння руського народу” 1632 р. Митрополит Петро Могила.

Культура. Шкільна освіта, київська братська школа. Заснування Київської колегії. Полемічна література. Літописання, мемуарна проза. Архітектура. Музика і театр.

Тема 21. Визвольний 1648 рік і створення нової Української держави.

Рушійні сили повстання. Б.Хмельницький, М.Кривоніс, Д.Нечай, Ф.Джеджалій, С.Мужилівський та інші.

Революційний вибух навесні 1648 р.: Битви під Жовтими Водами (5–6 травня) і Корсунем. Пилявецька битва (11–13 вересня). Визвольний похід у Західну Україну й визволення етнічної української території. Відступ революційної армії – причини і наслідки.

Створення нової Української держави. Нові органи влади і адміністративно–територіальний устрій. Судова система. Селянське і міщанське самоврядування. Створення національної армії.

Тема 22. Продовження війни за незалежність молоді республіки (1649 – 1654 рр.)

Початок воєнних дій влітку 1649 р. Зборівська битва. Нейтралізація союзника Польщі Молдовського князівства в 1650р. Воєнні дії в 1651р. Битва під Берестечком. Білоцерківський договір 1651 р.

Батозька битва 1652 р. Визволення України. Воєнні дії в 1653–1654 рр. Дипломатія незалежної держави. Переяславська рада 8 січня 1654 р. „Березневі статті”. Характер дипломатичної угоди України з Росією.

Соціально–економічні зміни в перші роки національно–визвольної війни. Перетворення козацтва в привілейований стан суспільства. Соціально–економічні завоювання селян. Духовенство, міщанство та купецтво.

Тема 23. Війна за незалежність молоді республіки (1654–1660 рр.)

Вступ російських військ у війну України з Польщею. Успіхи українсько–російських військ в Україні, Білорусії та Литві в 1654–1655 рр. Перші непорозуміння між Україною і Росією. Віленське перемир'я 1656 р. Смерть Б.Хмельницького. Гетьманування І.Виговського. Обрання гетьманом Ю.Хмельницького. Переяславські статті 1659 р. Розкол України на два військові табори. Слободищенський трактат 1660 року.

Тема 24. Геополітичні вектори діяльності козацької старшини. Руїна (1660–1676 рр.)

Відхід Правобережжя до Польщі. Спроби гетьманів Ю.Хмельницького і П.Тетері поширити свою владу на Лівобережну Україну в 1660–1663 рр.

Міжстаршинська боротьба за владу і обрання гетьманом Лівобережної України І.Брюховецького. Московські статті 1665 р.

Гетьманування П.Тетері на Правобережжі (1663–1665 рр.)

Боротьба гетьмана Петра Дорошенка за відновлення незалежної Української держави (1665–1676). Андрусівське перемир'я.

Гетьманування Д.Многогрішного. Глухівські статті 1669 р.

Обрання гетьманом І.Самойловича. Падіння уряду П.Дорошенка.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7.

Стабілізація внутрішнього становища України і спроби Гетьманщини добитися незалежності чи зберегти автономію в складі Російської імперії

Тема 25. Становище України наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Наступ Туреччини і Криму на правобережні землі в першій половині 70–х років XVII ст. Позиція П.Дорошенка. Відсіч першого Чигиринського походу турецької армії. Ю.Хмельницький – ставленник Туреччини. Другий Чигиринський похід. Бахчисарайський мирний договір 1681 р. Уступка Росією українських земель Польщі за Трактатом про „вічний мир” 1686 р. Опір патріотичних сил України розчленуванню країни. Усунення з гетьманства І.Самойловича. Обрання І.Мазепи гетьманом. Коломацькі статті 1687 р. Акція Петрика. Перехід України і Росії у масований наступ на Кримське ханство у 90–х роках. Дніпровсько–азовські походи. Зміцнення позицій Росії на українських землях. Будівництво фортець.

Тема 26. Державний устрій і соціально–економічний розвиток в другій половині XVII ст.

Державний устрій. Міграція населення, його кількість у різних регіонах. Російський уряд – опора відродження феодального землеволодіння у Гетьманщині. Еволюція феодальних форм землеволодіння.

Елементи буржуазних відносин у сільському господарстві, промисловості та торгівлі.

Еволюція соціальної структури населення. Формування козацької старшини. Українська шляхта – права і привілеї, місце в суспільстві. Наступ на права і привілеї козацтва. Еволюція соціальних груп селянства. Початок „повторного закріпачення”. Боротьба міщанства за свої права. Українське духовенство.

Нові соціальні групи населення.

Підпорядкування Київської митрополії московському патріархату.

Тема 27. Культура другої половини XVII ст.

Освіта. Наукові знання. Книгодрукування: Л.Баранович, І.Гізель, С.Яворський, Ф.Софонович. Фольклор. Література. Мова. Театр. Музика:

І.Галятовський, Д.Туптало.

Суспільно–політична думка. Знаряддя праці. Житло. Одяг. Сімейний побут. Звичай та обряди.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 8.

Останні спроби Гетьманщини добитися незалежності чи зберегти автономію в складі Російської держави.

Тема 28. Становище України наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

І. Мазепа і його державна політика. Використання Росією господарського та людського потенціалу України у перші роки Північної війни (1700–1703). Національно–визвольний рух на Правобережній Україні наприкінці XVII ст. і в 1702–1704 рр.: С.Палій, С.Самусь, З.Іскра, А.Абазин. Встановлення влади лівобережного гетьмана на Правобережжі.

Тема 29. Спроби гетьмана І.Мазепи встановити державну незалежність Гетьманщини.

Воєнні дії козацьких полків у 1704 р. – першій половині 1708 р. Повстання під проводом Кіндрата Булавина (1707–1708 рр.) і Україна.

Вступ шведських військ на Лівобережну Україну. Перехід І.Мазепи з одностороннім на бік Карла XII. Реакція українського суспільства на цей крок гетьмана.

Репресивні дії командування російських військ. Зруйнування Батурина. Розправа з прихильниками І.Мазепи. Обрання гетьманом І.Скоропадського.

Воєнні дії в Гетьманщині в листопаді 1708 – червні 1709 рр. Зруйнування російськими військами Запорозької Січі. Полтавська баталія 1709 р. Причини невдачі гетьмана І.Мазепи. Роль І.Мазепи в історії України.

Тема 30. Діяльність уряду П.Орлика в екзилі (1710–1714 рр.)

Обрання гетьманом України П.Орлика. Спроби українського уряду в екзилі визволити Україну від влади Росії. Намагання української еміграції створити антиросійську коаліцію держав. Законодавча діяльність українського уряду в екзилі. Конституція П.Орлика. Місце українського питання у відносинах європейських країн, Туреччини і Криму з Росією та Польщею в 1712–1714рр.

Тема 31. Посилення наступу царизму на права Гетьманщини.

Обмеження влади лівобережного гетьмана. Перенесення гетьманської резиденції до Глухова. Призначення до гетьмана царського резидента. Перебрання царизмом на себе функцій призначення козацької старшини. Введення російського адміністративного устрою в 1708–1709 рр.

Ліквідація гетьманства в 1722 р. П.Полуботок. Перша Малоросійська колегія (1722–1727): склад, функції, місце в системі місцевого адміністративного управління. Експлуатація людських ресурсів України. Різноманітні роботи за межами України. Участь козаків у воєнних діях російської армії.

Тема 32. Останні успіхи старшини у збереженні автономії України (1727 – 1764 рр.)

Причини відновлення гетьманства. Реформаторські зусилля новообраного гетьмана Д.Апостола.

Друга ліквідація гетьманства. „Правління гетьманського уряду” (1734–1750). Посилення русифікації українського населення. Проект кодексу законів „Права, за якими судиться малоросійський народ” (1744).

Заснування Олешківської Січі, ізоляція її від України. Життя козаків. Зв'язки з П.Орликом. Повернення козаків на Середнє Подніпров'я.

Використання людських і природних ресурсів України в ході російсько–турецької війни 1735–1739 рр.

Пошквалювання автономістичних настроїв козацької старшини у 40–х роках XVIII ст. Обрання гетьманом України К.Розумовського. Гетьманщина за часів гетьманування К.Розумовського (1750–1764).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 9.

Остаточна інкорпорація окремих українських земель до складу Російської імперії

Тема 33. Зведення Гетьманщини і Слобожанщини до стану окраїн Російської держави (1764 – 1799 рр.)

Остаточна відміна гетьманства. Друга Малоросійська колегія.

Ліквідація полково–сотенного устрою Слобожанщини і запровадження губернсько–провінційного адміністративно–територіального поділу. Перетворення слобідських полків у регулярні частини російської армії. Створення в 1780 р. Харківського намісництва.

Поділ Гетьманщини на намісництва (1781). Нова структура адміністративного управління.

Ліквідація національних збройних сил України і створення регулярних кавалерійських полків. Запровадження рекрутських наборів.

Спроби патріотичних сил відновити автономію Гетьманщини і Слобожанщини під час роботи Комісії по складанню нового Уложення законів (1767–1774).

Тема 34. Нова Запорозька Січ 1734–1775 рр. Нові козацькі військово–політичні утворення наприкінці XVIII ст.

Створення Нової Січі. Обмеження царизмом самоврядування, прав і привілеїв запорозького козацтва. Передумови, причини і ліквідація в 1775 р. Запорозької Січі. Доля запорожців. Значення феномену козацтва у вітчизняній історії.

Чорноморське козацьке військо. Задунайська Січ. Створення Кубанського козацького війська.

Тема 35. Історична доля Криму, Північного Причорномор'я, Приазов'я, Правобережної України та Західної Волині.

Анексія Росією Криму. Інкorporація Північного Причорномор'я і Приазов'я Росією. Російсько–турецька війна 1787–1791 рр. та місце в ній України. Політика Росії на здобутих землях.

Включення Правобережної України і Західної Волині до складу Російської імперії. Підготовка Росії до військового вторгнення на Правобережну Україну. Хід воєнних дій. Встановлення влади Росії на Правобережній Україні і Західній Волині. Другий і третій поділи Речі Посполитої.

Перші політико–адміністративні й соціально–економічні нововведення російського уряду на правобережних українських землях.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 10.

Соціально–економічне та національне становище українських земель у XVIII ст.

Тема 36. Соціально–економічний розвиток у XVIII ст.

Зрушення в сільському господарстві: зміни у ранговій, приватній, церковній, селянській і козацькій земельній власності та землеволодінні. Поширення земельної власності російських вельмож на Лівобережжі, Слобожанщині та Півдні. Зміцнення земельної власності польської шляхти на Правобережній Україні.

Специфіка розвитку зернового господарства в різних регіонах України. Розвиток тваринництва.

Поширення мануфактурного виробництва. Переростання ремесла у дрібнотоварне виробництво. Розвиток міст.

Формування ринку робочої сили: збільшення кількості наймитів у сільському господарстві, промисловості, на річковому і візницькому транспортах.

Торгівля, товари і торгові шляхи.

Соціальна структура населення. Зрівняння козацької старшини у правах з російським дворянством. Жалувана грамота 1785 р. Наступ царизму на соціальні права козаків. Поширення панщини. Остаточне закріпачення селян у 1783 р. Етнічний склад населення.

Тема 37. Соціальні та національні рухи у XVIII ст.

Участь закарпатців у визвольній війні угорського народу 1703–1711 рр. Розгортання народного руху на Закарпатті в 1703–1704 рр. Політика царського уряду і загострення соціальних суперечностей у країні. Маніфест царського уряду 1709 р. про звільнення з кріпацтва учасників війни та реакція на нього різних політичних сил. Сатмарський мир та значення війни для історичної долі Закарпаття.

Гайдамацький рух у першій половині XVIII ст.: причини і характер. Гайдамацьке повстання 1734 р. на Правобережній Україні. Ватажки повстанських загонів. Розгром польськими військами загонів гайдамаків у 1736 р. Хід, мета і значення повстання 1750 р.

Коліївщина: причини, характер, учасники. Підготовка і початок повстання у травні 1768 р. Поширення повстанського руху і взяття гайдамаками Жаботина, Медведівки, Черкас, Корсуня, Умані та інших міст і містечок. М.Залізник, І.Гонта. Ставлення російського уряду до подій Коліївщини. Придушення виступу і розправа над повстанцями. Значення повстання.

Рух опришків: причини, особливості. Дії загону Олекси Довбуша в 1733–1743 рр. Вплив опришківського руху на соціально–політичну ситуацію в Західній Україні.

Тема 38. Еволюція суспільно–політичної думки у XVIII ст.

Суспільно–політичні погляди різних верств українського суспільства у першій половині XVIII ст.: селянство, козацтво, старшина, міщанство, підприємці.

Еволюція державницької ідеї. Суспільно–політичні погляди різних станових груп населення під час роботи Комісії по складанню нового Уложення 1767–1774 рр.

Ідеї Просвітництва. Їх особливості та еволюція.

Тема 39. Культура України.

Становище освіти і науки. Наступ російського царизму на культурно–освітні здобутки українського народу. Початкова, середня і вища освіта. Філософська та історична думка. Г.Сковорода. Природничі науки. Математика та книгодрукування. Фольклор. Література. Театр. Музика. Нові явища в усній народній творчості, літературі, поезії, драматургії, мові. Іван Котляревський. Зрушення в архітектурі і образотворчому мистецтві.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва	Кількість годин
I семестр		
1.	Еволюція людини і найдавніших суспільств на території України	
2.	Скіфо–сарматська доба. Античні міста–держави Північного Причорномор'я	
3.	Праслов'яни, слов'яни та праукраїнці (III ст. до н.е. – VII ст. н.е.)	
4–5.	Київська Русь в період політичної єдності (80–і рр. – перша третина XII ст.)	
6.	Русь – Україна в період роздробленості і монголо–татарської навали.	
7.	Культура та історичне значення Київської Русі.	
8.	Галицько–Волинська держава – спадкоємниця Київської Русі.	
9.	Визволення України з–під влади Золотої Орди та встановлення в ній удільного устрою династією Ольгердовичів.	
10– 11.	Соціально–економічне становище українських земель у складі Польщі та Литви (XIV – XVI ст.)	
II семестр		
1.	Козацтво України (середина XV – XVI ст.)	
2.	Конфесійна ситуація XIV – XVI ст.	
3.	Відносини Запорозької Січі з Кримським ханством і Туреччиною у першій половині XVII ст.	
4–5.	Козацько–селянські рухи в 20 – 30–х роках XVII ст.	
6.	Україна напередодні Національної революції XVII ст.	
7–8.	Революційний 1648 рік і створення нової Української держави.	
9.	Продовження війни за незалежність молодої республіки (1649 – 1653 рр.)	
10.	Соціально–економічні зміни на українських землях у перший період Національної революції XVII ст. (1648 – 1657 рр.)	
11– 12.	Геополітичні вектори діяльності козацької старшини (1660–1676 рр.)	
III семестр		
1–2.	Відсіч турецько–татарської агресії і боротьба за визволення південних українських земель в останній чверті XVII ст.	
3.	Державний устрій і соціально–економічний розвиток в другій половині XVII ст.	

4–5.	Українська культура на переломі (другої половини XVI – перша половина XVII ст.)	
6.	Становище України наприкінці XVII – на початку XVIII ст.	
7–8.	Україна в добу І.Мазепи. Діяльність уряду П.Орлика в екзилі.	
9–11.	Посилення наступу царизму на права Гетьманщини та поступова втрата її автономії.	
	IV семестр	
1–2.	Нова Запорозька Січ 1734–1775 років. Задунайська Січ та створення нових козацьких формувань наприкінці XVIII ст.	
3–4.	Феномен козацтва в історії та культурі України	
5.	Історична доля Криму, Північного Причорномор'я, Приазов'я, Правобережної України та Західної Волині.	
6.	Соціально–економічний розвиток та еволюція суспільно–політичної думки у XVIII ст.	
7–8.	Соціальні та національні рухи у XVIII ст.	
9–11.	Українська культура другої половини XVII–XVIII ст.	
12.	Підсумкове заняття	
	Усього годин за I–IV семестри	10

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ п/п	До якої теми	Зміст завдання	К-сть год.
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1			
1	Тема 1	<ul style="list-style-type: none"> - Визначити місце історії України серед інших суспільних дисциплін. - Перерахувати основні групи джерел з історії України і дати їм стисло характеристику. - Скласти список навчальної літератури, що пропонується для вивчення курсу. - Вивчити і вміти охарактеризувати періодизацію історії України. 	8
2	Теми 2	<ul style="list-style-type: none"> - Перерахувати найважливіші дослідження з стародавньої історії України. - Охарактеризувати природнокліматичні умови, в яких жили первісні люди. - Дати характеристику та періодизацію стародавній історії України. - Пояснити сутність неолітичної революції. - Скласти письмову розповідь про трипільську культуру 	6
3	Тема 3	<ul style="list-style-type: none"> - Охарактеризувати Велику Скіфію. - Виписати із повідомлень Геродота характеристику скіфів–воїнів. - Пояснити походження сарматів. - Виявити вміння проаналізувати скіфо–сарматський період в історії України. 	6
4	Тема 5	<ul style="list-style-type: none"> - Назвати і охарактеризувати гіпотези походження слов'ян. - Вміти пояснити суть Балканської (Дунайської) теорії походження слов'ян. - Скласти письмову розповідь про зарубинецьку культуру. - Виявити вміння пояснити походження українського народу. 	6
5	Тема 6	<ul style="list-style-type: none"> - Назвати і охарактеризувати слов'янські племена, що жили на Волині та Середньому Подніпров'ї. - Пояснити походження етноніму „Русь”. - Підготувати усну розповідь про Аскольда і Діра. - Виявити вміння охарактеризувати відносити Русі з Хазарією та Візантією. 	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2			
6	Теми 8	<ul style="list-style-type: none"> - Вміти охарактеризувати місце Києва і Київської землі в системі удільних князівств. - Дати характеристику Чернігівському князівству. - Аргументовано пояснити, чому під кінець XII ст. на 	6

		<p>перший план піднялися Галицьке і Волинське князівства.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Підготувати усну розповідь про героїчну оборону Києва в 1240 році. 	
7	Теми 10–11	<ul style="list-style-type: none"> - Виявити вміння проаналізувати головні події у стосунках наступників Д.Галицького із Золотою Ордою (1264–1323). - Охарактеризувати причини, хід та наслідки подій щодо захисту кордонів Галицько–Волинського королівства від посягань Литви, Угорщини і Польщі (1264–1323). - Вміти виділити та дати характеристику основних напрямів діяльності Юрія II Болеслава (1324–1340). - Довести, що Литва, Польща та Угорщина вели загарбницьку політику у боротьбі за спадщину Галицько–Волинської держави. - Скласти хронологічну таблицю основних подій столітнього періоду Галицько–Волинської держави. - Вміти визначити на карті кордони Галицько–Волинської держави 	6
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3			
8	Тема 12	<ul style="list-style-type: none"> - Вміти викласти основні аргументи щодо спільних походів русько–литовських військ на Правобережжя і відродження удільного устрою в Україні. Проаналізувати наслідки битви на Синіх Водах. - Охарактеризувати і довести чому Київське удільне князівство за Володимира Ольгердовича (1362–1394) мало ознаки автономної державності. - Назвати мету та розкрити наслідки для України рішень Кревської унії (1385 р.) - Скласти хроніку основних подій в Україні за 1362–1394 рр. та назвати їх наслідки. - Вміти визначити на карті етнічні українські землі, що входили до Київського удільного князівства. 	6
9	Тема 12	<ul style="list-style-type: none"> - Виділити та дослідити основні етапи поширення влади польської корони на українські землі до 1569 р. - Охарактеризувати передумови та вказати основні рішення, прийняті Люблінським сеймом щодо унії Польщі та Литви 1569 р. - Вміти дати оцінку наслідків Люблінської унії окремо для України, Литви і Польщі. - Перерахувати причини, чому Україна не стала третім юридичним членом Люблінської унії. 	6
10	Тема 14	<ul style="list-style-type: none"> - Дослідити і вміти охарактеризувати політичний устрій, становище, господарство, культуру італійських колоній в Криму. 	6

		<ul style="list-style-type: none"> - Знати і вміти назвати конкретні факти історії розпаду Золотої Орди та причини утворення Кримського ханства. - Охарактеризувати українські землі Північного Причорномор'я в складі Кримського ханства і Османської імперії. - Вміти визначити та проаналізувати соціально–економічне та політичне становище Слобожанщини, Галичини, Північної Буковини і Закарпаття в складі інших держав. 	
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.	
11	Тема 16	<ul style="list-style-type: none"> - Дослідити та вміти назвати причини підготовки та умови укладання Берестейської унії 1596 р. - Охарактеризувати становище православної церкви після укладання Берестейської унії. - Дати оцінку початкового етапу створення української уніатської митрополії (1596–1599). - Бути знайомими з персоналіями В.–К. Острозького, І. Потія, К. Терлецького, Г. Балабана. - Законспектувати і вміти аналізувати артикули (умови), на яких було укладено унію. 	6
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5	
12	Тема 17	<ul style="list-style-type: none"> - Скласти розповідь про Самійла Кішку. - Скласти хронологічну таблицю участі козаків у війнах поза межами України. - Бути знайомим з персоналією Петра Сагайдачного. - Охарактеризувати роль козаків у Хотинській війні. 	6
13	Тема 19	<ul style="list-style-type: none"> - Визначити причини і передумови козацьких рухів 20–30-х рр. XVII ст. - Скласти хроніку бойових дій повстань. - Вміти чітко назвати пункти „Ординації Війська Запорозького реєстрового”, що обмежували самоврядування реєстровців. - Проаналізувати причини поразки національного соціального руху першої половини XVII ст. 	6
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6	
14	Тема 20	<ul style="list-style-type: none"> - Вміти аргументовано визначити причини, рушійні сили та характер революції. - Бути знайомим з новими поглядами сучасних істориків на події 1648–1676 рр. - Знати періодизацію революції і скласти хронологічну таблицю основних періодів. - Бути знайомим з персоналіями Б. Хмельницького, М. Кривоноса, Д. Нечая, Ф. Джеджалія та С. Мужилівського 	6
15	Тема 21	<ul style="list-style-type: none"> - Назвати основні ознаки Української держави середини XVII ст. 	6

		<ul style="list-style-type: none"> - Охарактеризувати Українсько–Московську державну угоду 1654 р. - Знати нові погляди сучасних істориків на значення Переяславської Ради. - Пояснити мотиви недопущення української делегації на зустріч великих послів Польщі і Росії у Вільно 24 жовтня 1656 р. 	
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7	
16	Тема 25	<ul style="list-style-type: none"> - Скласти хроніку боротьби з турецько–татарською агресією в останній чверті XVII ст. - Підготувати розповідь про перший і другий Чигиринські походи. - Бути знайомим з персоналією П.Дорошенка, Ю.Хмельницького, І.Самойловича. - Охарактеризувати Бахчисарайський мир та Трактат про „вічний мир”. 	6
17	Тема 26	<ul style="list-style-type: none"> - Скласти і вміти пояснити схему полково–сотенного устрою Української козацької держави. - Охарактеризувати органи влади і управління, які утворилися в Україні в 1648–1654 роках і діяли до другої половини XVIII ст. - Пояснити зміни в соціальній структурі України другої половини XVII ст. - Підготувати розповідь про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. - Еволюція форм землеволодіння в Україні другої половини XVII ст. 	6
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 8	
18	Тема 30	<ul style="list-style-type: none"> - Охарактеризувати законодавчу діяльність уряду П.Орлика в екзилі. - Бути знайомим з персоналією Пилипа Орлика. - Вміти пояснити основний зміст Конституції П.Орлика. - Скласти конспект тексту Конституції Пилипа Орлика. - Вміти пояснити місце українського питання у відносинах європейських країн, Туреччини і Криму з Росією та Польщею в 1712–1714 рр. 	6
19	Тема 32	<ul style="list-style-type: none"> - Бути знайомим з персоналіями Д.Апостола, К.Розумовського. - Вміти пояснити причини відновлення гетьманства в Україні. - Скласти усну розповідь про реформаторські зусилля гетьмана Данила Апостола. - Аргументовано пояснити причини остаточної ліквідації гетьманства в Україні і розповісти про „Правління гетьманського уряду” 	6

		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 9.	
20	Теми 33–35	<ul style="list-style-type: none"> - Розкрити імперську доктрину Росії щодо України у XVIII ст. - Вміти пояснити політику Петра I щодо України. - Обґрунтувати антизаконність втручання Москви у внутрішнє життя Української держави після 1654 р. і назвіть його наслідки. - Пояснити чому царський уряд завжди тиснув на Запорозжя, постійно урізав його права і навіть руйнував Січ. - Вміти розповісти про нову структуру адміністративного управління після ліквідації полково–сотенного ладу. - Підготувати усну розповідь про Нову Січ. - Аргументовано розкрити причини і пояснити передумови ліквідації Запорозької Січі і 1775 році. - Бути знайомим з персоналією останнього кошового Січі Петра Калнишевського. - Підготувати розповідь про Задунайську Січ. - Вміти пояснити мотиви створення Чорноморського козацького війська. - Охарактеризувати історичну долю Криму, Північного Причорномор'я, Приазов'я, Правобережної України і Західної Волині в кінці XVIII ст. 	6
		ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 10.	
21	Теми 36–39	<ul style="list-style-type: none"> - Вміти охарактеризувати зрушення в сільському господарстві та промисловості України XVIII ст. - Дати характеристику соціальній структурі тогочасної України. - Скласти хроніку соціальних та національних рухів XVIII ст. - Бути знайомим з персоналіями ватажків Коліївщини. - Вміти пояснити еволюцію суспільно–політичної думки у XVIII ст. - Скласти усну розповідь про умови розвитку та стан культури в Україні XVIII ст. 	8
Всього годин на самостійну роботу			130

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЕКТ

(Індивідуальне навчально–дослідне завдання)

У навчальному посібнику «Вища освіта України і Болонський процес» суть навчального проекту пояснена так:

«Індивідуальне навчально–дослідне завдання (ІНДЗ) – вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально–дослідного чи проектно–конструкторського характеру, яке виконується у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового екзамену чи заліку. ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, семінарських, практичних та лабораторних знань, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

***Мета ІНДЗ** – самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток самостійної роботи».*

Виходячи з цього, ми дещо розширили формулювання мети:

Мета: на основі знань, отриманих на лекційних і семінарських заняттях, самостійно поглибити, узагальнити і закріпити знання з тим, щоб набувати практичних навичок самостійного засвоєння масиву історичної інформації. Поглибити знання хронології та персоналістики, виробити вміння співставлення та порівняння історичних явищ та процесів, формувати уміння відшукувати причинно–наслідкові зв'язки подій та явищ, а також синхронізувати основні події української історії з європейським історичним процесом.

Форми:

1. Підготовка реферату (усного чи письмового повідомлення) з персоналій.
2. Реферування статті, наукової розвідки.
3. Складання хронологічних таблиць.
4. Складання словника базових понять якогось періоду.
5. Складання таблиці „Хто є хто?” (персоналії певного періоду).
6. Підготовка експрес–тесту (для окремих подій чи невеликих періодів).
7. Самостійне складання конспекту про окремі історичні події.
8. Складання плану усної розповіді частини програмового матеріалу.
9. Анотація прочитаної додаткової літератури.
10. Написання есе з відповідної теми.

Найпоширенішою формою ІНДЗ є підготовка реферату чи реферування.

Реферат (від лат. реферо – доповідаю) – короткий виклад (перед аудиторією чи в письмовій формі) наукової праці, вчення, змісту книги

тощо.

Реферуванням називають короткий проблемний виклад змісту книги або статті, в якому увиразнюють головні ідеї дослідження. І реферат, і реферування передбачають узагальнення висвітлення якоїсь проблеми в науковій літературі. Але якщо реферується, як правило, одна стаття чи книга, то підготовка реферату передбачає роботу з кількома джерелами.

Підготовка реферату покликана:

1. Систематизувати, поглибити і закріпити знання з окремої або кількох тем.
2. Розвивати первинні навички здійснення науково–дослідницької роботи.
3. Виявити рівень підготовленості студента до самостійної роботи з фахової літературою, показати вміння орієнтуватися у виборі необхідних джерел для розкриття теми.
4. З'ясувати здібності студента робити самостійні висновки і теоретичні узагальнення, а також виявити своє розуміння порушеної проблеми.

Вимоги до реферату:

Обсяг до 20 сторінок.

Реферат повинен складатися з плану, вступу, основної частини, висновків та списку використаної літератури.

Есе (essay) — у перекладі з англійської означає «нарис», «твір», «спробу самостійного аналізу» та «обґрунтування теоретичної гіпотези».

Есе виражає індивідуальні враження й міркування автора з конкретного приводу або предмета й не претендує на вичерпне трактування. Відносно обсягу й функції межує, з одного боку, з науковою статтею й літературним нарисом (з яким есе нерідко плутають), з іншого боку — з філософським трактатом. Есеїстичному стилю властиві образність, рухливість асоціацій, нерідко антитиповість мислення, орієнтування на інтимну відвертість і розмовну інтонацію.

Мета есе полягає в розвитку навичок самостійного творчого мислення й письмового послідовного викладу власних думок. Писати есе надзвичайно корисно, оскільки це дозволяє авторові навчитися чітко й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, використовувати основні категорії аналізу, виділяти причинно–наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати свої висновки.

Есе повинне містити: чіткий виклад суті поставленої проблеми, включати самостійно проведений аналіз цієї проблеми з використанням концепцій і аналітичного інструментарію, розглянутого в рамках дисципліни, висновки, що узагальнюють авторську позицію з поставленої проблеми.

Якість есе залежить від трьох взаємозалежних складників, таких як:

- вихідний матеріал, що буде використаний (конспекти прочитаної літератури, лекцій, запису результатів дискусій, власні міркування й накопичений досвід з даної проблеми);

- якість обробки наявного вихідного матеріалу (його організація, аргументація та докази);
- аргументація (наскільки точно вона співвідноситься з піднятими в есе проблемами).

Процес написання есе можна розбити на кілька стадій: обмірковування — планування — написання — перевірка — виправлення.

Планування — визначення мети, основних ідей, джерел інформації, термінів закінчення й подання роботи. Мета повинна визначати ідеї. Ідеї, як і мета, можуть бути конкретними й загальними, більше абстрактними. Думки, почуття, погляди й подання можуть бути виражені у формі аналогій, асоціації, припущень, міркувань, суджень, аргументів, доводів тощо.

Джерела. Тема есе підкаже, де шукати потрібний матеріал. Звичайно користуються бібліотекою, Інтернет-ресурсами, словниками, довідниками. Перегляд означає редагування тексту з орієнтацією на якість і ефективність.

Якість тексту складається із чотирьох основних компонентів: чіткості думки, виразності, грамотності й коректності.

Необхідно чітко і ясно формулювати ідеї, які хочете виразити, інакше вам не вдасться донести ці ідеї й відомості до читачів.

Виразність — це доступність тексту для розуміння. Легше всього її можна досягти, користуючись логічно й послідовно ретельно обраними словами, фразами й взаємозалежними абзацами, що розкривають тему.

Грамотність відбиває дотримання норм граматики й правопису. Якщо в чомусь сумніваєтеся, загляньте в підручник, словник або посібник зі стилістики чи дайте прочитати написане людині, чия манера писати вам подобається.

Коректність — це манера письма. Писати треба полемічно, але чемно.

Вимоги до оформлення роботи.

Текст роботи, як правило, набирається на комп'ютері через 1,5 інтервала на папері формату А4. При наборі тексту слід використовувати шрифт Times New Roman розміру 14. Робота може бути також написана студентом власноручно, акуратним та зрозумілим почерком. Щільність написання має наближатися до друкованого тексту. Обсяг есе – не більше 8 сторінок.

Вимоги до змісту та оформлення інших форм ІНДЗ студенти отримують безпосередньо від викладача.

У даному посібнику індивідуальні навчально-дослідні завдання рознесені до відповідних тем семінарських занять. Усі ІНДЗ виконуються в окремому зошиті (окрім реферату) і можуть захищатися як в процесі вивчення курсу, так і в кінці семестру. Оцінюється ІНДЗ в балах. Максимальна кількість набраних балів за правильне виконання ІНДЗ у I–II семестрах може бути 30, а в III–му та IV семестрах – 25 балів.

Бали за виконання ІНДЗ сумуються до балів поточного і підсумкового контролю успішності і всі разом умовно складають 100 %,

від яких за спеціальною шкалою переводяться у оцінки (див. розділ VII).

Складання списку використаної літератури до наукової роботи

Список літератури є частиною будь-якої дослідницької роботи, його подають після основного тексту. Список інформує про використані і цитовані документи та надає найважливішу бібліографічну інформацію за темою наукової роботи про книги, статті, дисертації та інші джерела, використані автором у роботі, підтверджує достовірність і точність запозичень: цитати, факти, таблиці, схеми, карти та ін., на основі яких будується дослідження.

У список варто включати усі матеріали, які були прочитані, переглянуті, проаналізовані. Бажано виявляти джерела якомога повніше, пам'ятаючи, що бібліографічний список до наукової роботи – це підсумок вивчення проблеми і передумова подальших наукових досліджень. Особливу увагу потрібно приділити відображенню літератури останніх 3–5 років, як показнику інформованості автора про сучасний стан досліджуваної теми.

Список використаної літератури є бібліографічним посібником, тому кожний включений до списку документ повинен бути описаний відповідно стандартів.

Бібліографічний опис – множина записаних за певними правилами бібліографічних даних, що ідентифікують документ, тобто це сукупність даних про документ (його частину або групу документів), що дозволяють ідентифікувати видання, а також отримати уявлення про його зміст, читацьке призначення, обсяг, довідковий апарат тощо. Бібліографічний опис документів здійснюється за:

- ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання";
- ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 "Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правиласкладання";
- ДСТУ 3582–97 "Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила";
- ГОСТ 7.12–93 "Библиографическая запись.Сокращение слов на русском языке. Общие требования и правила".

Всі бібліографічні записи в бібліографічних списках рекомендується нумерувати, що дає уяву про розміри списку, полегшує його використання.

Нумерація є суцільною для всього бібліографічного списку, номер ставиться перед бібліографічним записом і відокремлюється від нього крапкою.

При складанні списку літератури можливі різні способи розстановки бібліографічних описів джерел: алфавітний, хронологічний, систематичний, нумераційний (в порядку першого згадування публікацій у тексті роботи).

Найчастіше використовується алфавітна розстановка, тобто в алфавіті прізвищ авторів і заголовків, якщо автор не зазначений чи авторів більше трьох. Вказані у списку публікації подають в такому порядку:

- роботи вітчизняних та іноземних авторів, надрукованих російською та українською мовами в загальному алфавіті, з урахуванням транскрипції написання;
- твори вітчизняних та іноземних авторів іноземними мовами, спочатку латинський алфавіт, потім східні мови, якщо є.

При використанні в тексті цитат чи довільного переказу змісту творів інших авторів, обов'язково потрібно робити посилання, вказуючи в тексті в квадратних дужках номер бібліографічного запису зі списку літератури та сторінку цитування. Наприклад: [128, с. 287].

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

I курс

1. Трипільська культура на території України.
2. Подорож в загадкову Скіфію.
3. Грецькі поселення Північного Причорномор'я.
4. Походження українського народу.
5. Язичницькі вірування східних слов'ян.
6. Давньоруські князі Олег, Ігор, Ольга.
7. Київський князь Володимир Великий.
8. Великий київський князь Ярослав Мудрий.
9. Великий київський князь Володимир Мономах.
10. Хрещення Русі.
11. Галицько–Волинська держава: сторінки історії.
12. Князь Данило Галицький.
13. Здобутки і втрати Люблінської унії.
14. Берестейська церковна унія.
15. Дмитро Вишневецький на тлі ранньої історії козацтва.
16. Запорозька Січ: адміністративний устрій і господарство.
17. Військове мистецтво запорозького козацтва.
18. Культура запорозького козацтва.
19. Культура Київської Русі.
20. Гетьман Петро Конашевич–Сагайдачний.
21. Національний герой Самійло Кішка.
22. Б. Хмельницький – державотворець і полководець.
23. Українська козацька держава.
24. Гетьман І. Виговський.
25. Черкащина і Уманщина в роки національно–визвольної війни українського народу середини XVII ст.
26. Переяславська рада: реальність, вигадки та сучасні оцінки.
27. Гетьман Павло Тетеря.
28. Гетьман І Брюховецький.
29. Гетьман П. Дорошенко.
30. Гетьман Д. Многогрішний.
31. Гетьман І. Самойлович.
32. Гетьман Ю. Хмельницький.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

II курс

1. Козацький ватажок Семен Палій.
2. Гетьманування І. Мазепи.
3. Зруйнування Запорозької Січі.
4. Останній кошовий – Петро Калнишевський.
5. Гетьман Пилип Орлик.
6. Гетьман Павло Полуботок.
7. Гетьман Данило Апостол.
8. Гетьманування Кирила Розумовського.
9. Чорноморське і Кубанське козацтво.
10. Ватажки Коліївщини: М. Залізняк та І. Гонта.
11. Рух опришків.
12. Києво-Могилянська академія.
13. Мислитель і письменник Григорій Сковорода.
14. Козацтво на Уманщині.
15. Острозька академія.
16. Зруйнування Батурина.
17. Братова в Україні.
18. Виникнення та розвиток друкарства в Україні.
19. Церква на Запоріжжі.
20. Історична думка в другій половині XVII-XVIII ст.
21. Козацькі літописи: історія створення, метод і стиль.
22. Освіта на українських землях XVIII століття.
23. Князь Костянтин Острозький.

ТЕМИ ЕСЕ

1. Київська Русь: чия спадщина?
2. Київ і Подніпров'я після навали Батиєвих орд.
3. Князь Свидригайло – авантюрист чи державотворець?
4. Переяславська рада 1654 р. в міфах та реаліях.
5. За що боровся Б.Хмельницький протягом свого гетьманства?
6. Петро Дорошенко-важкий вибір гетьмана.
7. Петровський Петербург та українці.
8. Гетьман Іван Мазепа: життя «за» і «проти» царя.
9. Запорозька Січ у першому вигнанні. Запорожець ще не за Дунаєм, але вже не на Дніпрі.
10. Перший європейський конституціоналіст.
11. Останній кошовий Запорозької Січі.

ТИТУЛКА РЕФЕРАТУ

Зразок 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА _____

Навчальна дисципліна _____

РЕФЕРАТ

ТЕМА

Студента (ки) __ курсу
денної (заочної) форми навчання

_____
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Перевірив викладач

_____
(науковий ступінь, вчене звання,
посада, прізвище, ініціали)

_____
(підпис).

Умань

_____
(рік)

Форми контролю знань студентів і оцінювання

Контроль за рівнем засвоєння знань студентами здійснюється у таких формах:

- усне експрес–опитування;
- виступ на семінарських заняттях (з повідомленням, доповіддю, рефератом, участь у дискусії);
- хронологічний диктант (письмово);
- термінологічний диктант (письмово);
- письмове опитування (індивідуальні завдання на карточках чи одне із питань, що виносяться на семінар);
- тестування знань студентів з певної теми, змістового модуля чи кількох модулів;
- індивідуальна співбесіда викладача і студента;
- письмова контрольна робота після вивчення матеріалу кількох модулів чи курсу. На підсумковій контрольній роботі (в кінці II, і в кінці IV семестрів) правильна відповідь оцінюється в 10 балів.

На семінарському занятті студент може отримати:

1. за відповідь на одне питання з питань плану – до 4 балів;
2. за суттєве доповнення – 1 бал;
3. за змістовну участь у дискусії – 1 бал;
4. за виконання різних завдань контролю (в залежності від їх складності) – 1-5 балів.

Якщо студент не готовий до семінарського заняття (не брав участі в обговоренні теми: не виступав, не доповнював, не виконав колективного чи індивідуального завдання), то він отримує «нуль балів».

Як виняток: в 1 бал може оцінюватись робота студента на лекції (в разі перевірки викладачем його конспекта та виявлення шляхом співбесіди рівня засвоєння знань з теми лекції).

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЩО ПРИСВОЮЮТЬСЯ СТУДЕНТАМ

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
A	відмінно	90– 100%
B	дуже добре	82 – 89%
C	добре	75– 81%
D	задовільно	67 – 74%
E	задовільно (достатньо)	60 – 66%
FХ	незадовільно з можливістю повторного складання	35 – 59%
F	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1 – 34%

**Розподіл балів оцінювання успішності студентів
з навчальної дисципліни
«Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.»**

I та III семестри

Семінарські заняття	<i>30 балів</i>
ІНДЗ	<i>40 балів</i>
Підсумковий контроль	<i>30 балів</i>
Всього	100 балів

II та IV семестри

Семінарські заняття	<i>30 балів</i>
ІНДЗ	<i>40 балів</i>
Підсумковий контроль	<i>30 балів</i>
Всього	100 балів

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

I. Основна:

1. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К.: „Либідь”, 1993. – 288 с.
2. Аркас М. Історія України–Русі. – К.: Вища школа, 1991. – 456 с.
3. Бойко О.Д. Історія України. – К.: „Академія”, 1999. – 568 с.
4. Бунятян К.П. Давнє населення України. – К.: „Либідь”, 1999. – 228 с.
5. Винокур І.С., Трубчанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К.: Вища школа, 1996. – 315 с.
6. Грушевський М.С. Історія України – Руси: В 11–ти т. – К., 1991–1998.
7. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К.: „Либідь”, 1991. – 398 с.
8. Давня історія України. У 2–х книгах // Під ред. Толочка П.П. – К., 1995.
9. Давня історія України. В 3–х томах. – К., 1997–2000.
10. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: „Світ”, 1991. – 574 с.
11. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – 280 с.
12. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. – К.: „Абрис”, 1994. – 254 с.
13. Залізняк Л. Первісна історія України. – К., 1999. – 264 с.
14. Історія русів (український переклад І.Драча). – К., 1991. – 318 с.
15. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К.: „Україна”, 1996. – 240с.
16. Історія України в особах: Литовсько–польська доба. – К.: „Україна”, 1996. – 238 с.
17. Історія України. Курс лекцій. – Книга 1. – К.: „Либідь”, 1991. – 574 с.
18. Історія України. Під загальною редакцією В.Смолія. – К., 2000.
19. Історія України: нове бачення: В 2–х т. – К.: „Україна”, 1995. – 350 с.
20. Історія української культури: У 5–и т. – К., 2001–2003. – Т.1–3.
21. Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – 302 с.
22. Історія України. Документи. Матеріали. – К.: Академія, 2002. – 448 с.
23. Історія України в художньо–історичних образах (з найдавніших часів до середини XVI ст.) / Вовк Ю.Й. – Тернопіль: Навчальна книга, 2005. – 272 с.
24. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – К.: „Час”, 1994. – 327 с.
25. Крип’якевич І.П. Історія України. – Львів: „Світ”, 1990. – 520 с.
26. Культура і побут населення України. – К.: „Либідь”, 1993. – 232 с.
27. Полонська–Василенко Н. Історія України: У 2–х т. – К., 1992.
28. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: „Либідь”, 1991. – 510 с.
29. Шевчук В.П., Тараненко М.Р. Історія української державності. – К.: „Либідь”, 1999. – 480 с.
30. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3–х т. – К., 1990–1991.
31. Яковенко Н.М. Нарис історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: „Генеза”, 1997. – 312 с.
32. Хрестоматія з історії України / За ред. В.І. Червінського. – К.: „Вежа”, 1996. – 352 с.
33. Журнали: „Український історичний журнал” // УІЖ.
«Київська старовина» // «КС»

„Історичний журнал”
„Пам’ять століть”

II. Додаткова література:

- Витоки. Від найдавніших часів до першої половини IX ст. – К.: „Україна”, 1995. – 318 с.;
- Відома і чути у всіх кінцях землі. Друга половина IX – перша половина XII ст. – К.: „Україна”, 1993. – 330 с.;
- Великий неспокій. Друга половина XII–XIII ст. – К.: „Україна”, 1992. – 326 с.
- Темні віки. XIV – перша половина XV ст. – К.: „Україна”, 1993. – 362 с.
- На переломі. Друга половина XV – перша половина XVI ст. – К.: „Україна”, 1994. – 352 с.
- Між двох вогнів. Друга половина XVI – перша половина XVII ст. – К.: „Україна”, 1995. – 432 с.
- У спалахах темряви. Середина XVII ст. – К.: „Україна”, 2001. – 399 с.
- Руїна. Друга половина XVII ст. – К.: „Україна”, 1996. – 431 с.

III. Джерела:

1. Боплан Г.Л. Опис України. – Львів: Каменярь, 1990. – 301 с.
2. ГалицькоВолинський літопис // Ізборник // [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
3. Геродот. Історія. В 9 кн. – М.: ЛАДОМИР, АСТ, 1999. – 740 с.
5. Гомер. Одісея. – К., 1968.
6. Іларіон Київський. Слово про Закон та Благодать // Ізборник // [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
7. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В.Ю. Короля. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 448 с.
8. Історія України мовою документів / За заг. ред. проф. М.Є.Безпалова. – Донецьк: ТОВ «ЮгоВосток, Лтд», 2006. – 94 с.
9. Історія української культури: Зб. матеріалів і документів / Упоряд.: Б.І.Білик, Ю.А. Горбань, Я.С. Калакура та ін.; За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К.: Вища школа, 2000. – 607 с.
10. Історичний атлас України / Упор. І.Тесля, Є.Тютюко. – НьюЙорк, Монреаль, Мюнхен, 1980. – 190 с.
13. Літопис Руський (За Іпатіївським списком). – К., 1989. // [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
14. Літопис Самовидця // <http://litopys.org.ua/samovyd/sam.htm>
17. Ординація 1638 р. Війська запорозького, заведена польським урядом // www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/doc1.html#18
18. Збірник документів і матеріалів з історії України / Ададуров Ю.А., Безпала Т.І., Бут О.М. та ін.; За заг. ред. Г.Я. Пономаренка; Донецький державний університет. – Донецьк, 1995. – 128 с.

19. Правда руська // Ізборник// [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
24. Словникдовідник з археології // Ред. Н.О. Гаврилюк. – К.: Наукова думка, 1996. – 431 с.
25. Слово о полку Игореве // <http://kharkov.vbelous.net/knigor>
26. Слово про князів // Ізборнік // [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
27. Супрасльський літопис // Ізборник // [http:// litopys.org. ua/](http://litopys.org.ua/)
// <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/dok2.html#1>

ПРАКТИКУМ ДО КУРСУ

*КОРОТКИЙ ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ З КУРСУ
«Історія України
з найдавніших часів до кінця XVIII ст.»*

ЗМ 1-3

Первісне суспільство та ранньодержавні утворення на території України.

Праслов'яни. Праукраїнці.

Київська Русь та Галицько-Волинська держава.

Становище українських земель в другій половині XIV – XVI ст.

Вступ до предмета історії України. Структура історичної науки.

Історія України - це наука, що вивчає розвиток людського суспільства на території України та його закономірності.

Предметом історії України є вивчення історичної діяльності українського народу та його пращурів від найдавніших часів до сьогодення. Слід пам'ятати, що діяльність народу відбувається в різних сферах: державотворчій, економічній, соціальній, політичній, міжнародній, науково-технічній, культурній, релігійно-церковній та військовій.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:

1. Стародавня історія (Україна в давнину. Стародавня Україна).
2. Княжа доба (Київська Русь. Політична роздробленість Київської Русі).
3. Литовсько-польська доба.
4. Козацька доба.
5. Доба українського національного відродження (Перебування українських земель у складі двох Імперій – Російської і Австро-Угорської).
6. Доба українського національного відродження (1900-1921 рр.).
7. Радянська доба (1922-1991 рр.).
8. Доба незалежності (з 24 серпня 1991 року).

Український народ – автохтон на своїй землі.

Назва Україна – вперше згадується у давньоруських літописах у 1187 і 1189 рр. Україна – земля, що розташована на "краю", окраїні Європи.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОСТІ:

1. (XII-XIII ст.) – зародження первісних ознак: мовних, культурних, господарських особливостей, відмінностей антропологічного порядку та ін.
2. (XIV-XV ст.) – формування таких ознак, як спільність економічної території, система міжземельних зв'язків, спільна мова і культура, особливості національної психології, утворення самосвідомості українського народу.
3. (XV-перша половина XVII ст.) – остаточна консолідація українського народу навколо ідеї національного визволення.

Створення української нації тривалий процес у часі, охоплює десь період другої половини XVII – середину XIX сторіччя.

Поняття української національної ідеї вбирає в себе дії, спрямовані на:

- формування української народності, а потім нації;
- збереження національної мови, культури, літератури, створення національної школи, інтелігенції;
- боротьба проти національного гноблення, політики ополячення й русифікації, асиміляції;
- боротьбу за незалежність, за створення суверенної української держави;
- формування національного світогляду, історичного буття;
- турботу про добробут народу, про його кращу долю;
- виховання гідності, патріотизму, любові до свого народу, відкидання шовінізму;
- міжнаціональну злагоду і гармонію.

Основні методологічні принципи вивчення курсу Історії України:

Ретроспективний, хронологічний, аналітичний, порівняльно-історичний, історизму і об'єктивності.

Існує п'ять основних типів історичних джерел:

ЛІНГВІСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА (дані з історії розвитку мови);

УСНІ ДЖЕРЕЛА (казки, легенди, билини, сказання, пісні, назви місцевостей, річок, лісів, урочищ тощо);

ПИСЬМОВІ ДЖЕРЕЛА (літописи, акти, документи та їх реєстри, хроніки, кодекси історико-літературних творів, мемуари, спогади, періодична преса, взагалі всі пам'ятки письма, власного й іноземного);

МАТЕРІАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА (пам'ятки археологічні, архітектурні, образотворчого мистецтва тощо);

ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА (пам'ятки, які містять дані про особливості буття, культури, звичаї певного народу).

СТРУКТУРА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Історія включає в себе:

- самостійні галузі: Історія економічна, політична, соціальна, громадянська, воєнна;
- допоміжні історичні дисципліни, що мають порівняно вузький предмет дослідження: хронологію – вивчає системи відліку часу; палеографію – вивчає рукописні пам'ятники та старовинне письмо; дипломатику – вивчає історичні акти; нумізматику – монети, ордена, медалі; метрологію – систему мір; геральдику – вивчає герби країн, міст, окремих сімей; сфрагістику – написи на кам'яних скелях, глиняних виробах; топоніміку – науку про походження міст та прізвищ.

Основні етапи розвитку української національно-історичної думки та науки:

Перший період охоплює IX-XIV ст. Ще в дохристиянську добу з'являються найстаріші пам'ятки української історіографії – літописи. Найдавніші з них: Начальний (початковий, до 1111 р.); Київський (до 1200 р. включно); Галицько-Волинський (1201-1292 рр.); «Повість минулих літ» (1112 р.); «Повчання дітям Володимира Мономаха» (1117 р.).

Багато відомостей про Київську Русь та подальший розвиток українських земель надають іноземні пам'ятки: Літописи новгородські і ростовсько-суздальські; Візантійські пам'ятки (твори патріарха Фотія, імператора Константина Порфірородного та ін.); Записки арабських вчених і мандрівників (Маруді, Ібн-Фаулан, Ібн-Даста та ін.); Західноєвропейські хроніки (литовські, польські, німецькі, французькі, англійські, угорські та ін.).

Другий – XV-XVIII ст. Продовжується літописання: Іпатіївський, Густинський, Львівський, Межигірський та Острозький літописи – XV-XVII ст. Пізніше з'являються козацькі літописи: Літопис „Самовидця” (Правдоподібного Романа Ракуши); „О початку й причинах війни Хмельницького” (1648-1708).

З'являється церковна література (церковно-полемічні і політичні трактати). Твори Юрія Рогатин ця, Степана Зизанія, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького, Йова Борецького, Касіяна Саковича – це друга половина XVI-XVII ст..

Трохи пізніше з'являються твори архієпископа Георгія Копнинського, Федора Туманського, Тимофія Калинського та ін.

Перші історичні твори з'являються у другій половині XVII ст.:

Інокентій Гізель „Синопис”; Василь Рубан „Краткое описание Малоросии”; Михайло Антоновський „История о Малой России”; Яків Маркевич „Записки о Малоросии” та інші.

Третій – охоплює XIX сторіччя.

На початку XIX ст. з'являються твори, що чинили величезний вплив на подальшу українську історіографію, до них належить:

Георгій Кониський „История Руссо или Малой Росии” (за іншими джерелами – автор невідомий); Дмитро Бантиш-Каменський „История Малой России” – який вважається першим збирачем архівних документів, Микола Маркевич, який є фундатором національної „автономістської” концепції історії України „История Малоросии” (1812-1843 рр.); Послідовниками цієї концепції української історії є Михайло Максимович, Микола Білозерський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Володимир Антонович, Михайло Драгоманов .

М.С.Грушевський (1834-1935рр.) – найвідоміший представник Київської школи істориків, автор величезної кількості історичних праць, серед них

„Очерки истории украинского народа”, „Ілюстрована історія України”, а також перша багатотомна „Історія України-Русі”, де вперше викладена систематична Історія України, починаючи з кам'яного віку. М.С.Грушевський завершив остаточне формування національної концепції історії України.

Наукова історіографія ХХ ст.

Історична спадщина М.С.Грушевського яскраво простежувалася в першій половині ХХ ст. у творах: Миколи Аркаса, Дмитра Багалія, Володимира Винниченка, Дмитра Дорошенка, Олександри Єфименко, Івана Крип'якевича, В'ячеслава Липинського, Наталії Полонської-Василенко, Дмитра Яворницького та ін.

Школа української історії виявила сузір'я талановитих істориків України. Серед них: В.А.Смолій, П.П.Толочко, О.М.Апанович, М.Ю.Брайчевський, Л.Г. Мельник, Ю.І.Шаповал, В.Ф. Верстюк, М.Ф. Котляр, С.В. Кульчицький та ін.

Основне джерело двадцятого сторіччя – офіційне видання восьми томна „Історія Української РСР” (в 10-ти книгах).

Зарубіжні історики - українознавці: Павло Маточий, Орест Субтельний, Петро Мірчук, Мирослав Прокоп, Василь Дмитришин, Сергій Максудов та ін.

Україна в давнину.

Історія людства починається з того часу, коли високорозвинені двоногі примати навчилися виготовляти і застосувати знаряддя праці і тим самим почали відокремлюватись із тваринного світу.

Археологічні знахідки в Ефіопії, Кенії, Танзанії дають підстави зробити припущення про появу людини на Землі понад 2 млн. років тому. Першим періодом історії людства був кам'яний вік. Йому належить особливе місце в цивілізації. Саме цієї доби на тлі кардинальних зрушень у природі, пов'язаних з різкими змінами клімату, сформувалася примітивна суспільна організація, зародилися першооснови таких форм людської духовності, як релігія, мораль, мистецтво.

Історію первісного суспільства вчені поділяють на кілька періодів залежно від матеріалу і технології виготовлення знарядь праці: палеоліт (давній кам'яний вік) – від появи людини до II тисяч років тому; мезоліт (середній кам'яний вік) – 10-6 тисяч років тому; неоліт (новий кам'яний вік) – VI-IV тис. до н.е. Відкриття та поширення заліза започаткували нову еру в історії людства – залізну. У добу заліза виникають перші державні утворення кіммерійців, скіфів, сарматів.

Первісна людина на території України з'явилась майже 1 млн. років тому, в період раннього палеоліту. Рештки найдавніших стоянок первісних людей знайдено біля с. Королеве (Закарпаття), м. Амвросіївка (Донбас), с. Лука-

Врублівецька (Хмельниччина). Всього на території України відомо понад 30 стоянок доби раннього палеоліту.

Найяскравішою археологічною культурою доби енеоліту була трипільська культура (IV – 111 тис. до н.е.). Ця культура багатогранна і самобутня. Її ознаками є зернове землеробство, поява мідних знарядь праці, в суспільних відносинах – перехід від матріархату до патріархату; збереження великої сім'ї, зародження елементів приватної власності. Відомо понад 3 тис. поселень на берегах річок, на схимах долин. Житла були дерев'яними, з глиняною піччю та жертovníком, могли бути двоповерховими. Стіни розписували фарбами.

Першим етнічним утворенням на території України, про яке залишилася згадка в писемних джерелах, були кіммерійці (IX – перша половина VII ст. до н.е.). Це кочові іраномовні скотарі, що прийшли з території Азії. Головні пам'ятки про них – поховання в курганах. Таке поховання нещодавно знайшли на території Запоріжжя. На зміну кіммерійцям прийшли скіфи. За Геродотом, територія Скіфії була досить великою і мала форму рівностороннього чотирикутника, розташованого в межиріччі Дунаю та Дону. Це був союз племен на чолі з царем, влада передавалася в спадок. Столицею Скіфії було Кам'янське городище. Писемні джерела розрізняють скіфів-скотарів, скіфів-орачів. Вели торгівлю з греками. Були дуже войовничим народом, здійснювали походи на Ассирію, Сирію.

До кінця III ст. до н.е. Велика Скіфія припинила своє існування: сарматські племена витіснили скіфів на захід (Болгарія, Румунія) та південь (Крим). У степовому Криму скіфи створили державу Мала Скіфія зі столицею м.Неаполь поблизу сучасного Сімферополя.

Одне з найперших достовірних історичних свідчень про сарматів знаходимо в «Історії» Поліція. Войовничі та агресивні сарматські племена просувалися в західному напрямку кількома хвилями. Сарматська культура була близькою до скіфської, але не перевершила її досягнень. Використовували рабську працю.

В IV ст. сармати були частково витіснені готами та гунами, частково асимільовані під час Великого переселення народів.

Велику роль в історії України відіграли античні міста-держави Північного Причорномор'я: Ольвія (у перекладі „щаслива”), Пантікапей, Тіра, Феодосія; Херсонес (у перекладі „півострів таврів”); Боспорське царство.

Причини грецької колонізації:

- перенаселення Греції на той час;
- нестача орної землі, нестача зерна;
- пошук нових джерел сировини;
- пошук ринків збуту своїх товарів;
- внутрішня політична боротьба і змушена імміграція;

- пошук безпечніших місць проживання.

Перераховані давньогрецькі міста-держави, справили вплив на соціально-економічний, політичний, культурний розвиток не лише сусідніх з ними скіфів, сарматів та ін., а й більш віддалених племен, у тому числі слов'янських.

Київська Русь виникає на рубежі VIII-IX ст. внаслідок тривалого процесу економічної, політичної та етнокультурної консолідації східнослов'янських племінних князівств і у різних формах існує до середини XIII ст. Упродовж чотирьохсот років свого існування Київська держава була однією з найбільших держав Європи (займала територію Східної Європи від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, від Сяну на Заході до Волги та Оки на сході, її площа становила близько 800 тис. кв. км.)

Історична наука про походження Київської Русі.

В історичній науці склалося декілька теорій утворення Київської Русі. Найпоширенішими вважаються:

Норманська теорія: варяги (нормани) відіграли вирішальну роль у створенні Давньоруської держави, східнослов'янські племена були нездатні без зовнішньої допомоги заснувати могутню державу. Норманську теорію започаткували німецькі історики Г.Байер та Г. Міллер, які працювали в другій половині XVIII ст. в Росії*.

Теорія автохтонного походження Київської Русі (або ж анти норманська, чи слов'янська): з варягами чи без варягів східні слов'яни були у змозі утворити свою державу, бо:

- для цього у східних слов'ян існували всі необхідні внутрішні соціально-економічні передумови;
- процес державотворення розпочався у східних слов'ян ще до приходу варягів;
- варяги, просуваючись у східнослов'янські землі, керувалися, перш за все, не державотворчою, а торговельною метою і здобуванням. Вони прагнули підкорити дніпровський торговельний шлях (так званий „шлях із варяг у греки”), обкласти даниною місцеве населення.

Цю теорію сповідували українські історики XIX – початку XX ст. М.Костомаров, В.Антонович, М.Грушевський, Д.Багалій та ін.

Анти норманської теорії дотримується і сучасна українська історіографія.

Історичний розвиток Київської Русі.

В історії Київської Русі як найбільшої європейської ранньофеодальної держави можна виділити чотири якісно відмінних періоди:

Перший період - період народження і становлення давньоруської держави охоплює майже 100 років. Князували в цей час Олег, Ігор, Ольга і Святослав.

* Світлична В.В. Історія України: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2006. - 400с. // <http://westudents.com.ua/glavy/30227-storichniy-rozvitok-kivsko-rus.html>

Розширивши кордони Русі, об'єднавши слов'янські племена, князь Олег (882-912) успішно захищав кордони країни від кочівників, воював з греками, а потім налагодив з ними торговельні зв'язки (907-911 рр.). Ці договори були першими дипломатичними та правовими актами молодої Давньоруської держави і дуже багато для неї важили.

Князь Ігор (912-945) продовжив справу Олега. Військові походи вимагали багато коштів, а це означало збільшення данини (полюддя), що призвело до трагічної загибелі Ігоря.

Дружина Ігоря – Ольга на противагу попередникам в зовнішній політиці віддавала перевагу дипломатії. Вона здійснила податкову реформу (першу на Русі), чітко визначивши розміри дані та місця її збору. Були створені осередки центральної князівської влади на місцях – „становища” і „погости”. Ольга першою серед великих київських князів прийняла християнство.

Син Ігоря та Ольги – Святослав увійшов в історію як відважний та гарячий, прямолінійний та суворий князь – воїн. М.С.Грушевський назвав його козаком на престолі. Різні легенди, передаються з покоління в покоління про князя Святослава. По одній з них – печенізький каган Куря із черепа Святослава наказав зробити чашу, окуту золотом і на банкетах пив з неї вино. Друга легенда розповідає, що на кінець бою на острові (це було в 972 г. на о. Хортиця), висадились воїни воєводи Светонельда, і печеніги з позором втекли, а князю Святославу воздали погребальну почесність, як і його предкам – князям антським, полянським.

На Хортиця є пам'ятник Святославу і кожний може відвідати місце можливої загибелі князя Київської Русі Святослава Ігоревича, та відчути нерозривний зв'язок часів. Пам'ятник князю Святославу збудовано і в новому сквері біля нашого університету.

Перший період – це період формування Давньоруської держави, яка не знала класового устрою і була надплеменною. Вона була створена за територіальною ознакою, за формою її можна назвати як дружинну.

Другий період – охоплює князювання Володимира Великого (980-1015 рр.) і Ярослава Мудрого (1019-1054 рр.). Це період економічного та культурного розквіту Київської держави, досягнення нею вершини політичної могутності. Державу цього періоду історики характеризують як ранньофеодальну монархію.

За князювання Володимира завершилося формування території Київської Русі. Її площа стала найбільшою в Європі (майже 800 тис. км.), сягала Угорщини, Чехії, Німеччини, Польщі.

Адміністративна реформа Володимира, який замінив племінних вождів своїми синами (а їх він мав 12), вірними боярами, зміцнила систему державної

влади. Внаслідок зламу сепаратизму племінної верхівки на зміну родоплемінному поділу давньоруського суспільства прийшов територіальний поділ, що є однією з основних ознак сформованої державності.

Військова реформа була спрямована як на посилення обороноздатності країни, так і на зміцнення особистої влади великого князя. Від далеких військових походів майже відмовився, віддаючи перевагу мирним, дипломатичним стосункам, постійно застосовував традиційну для того часу практику династичних шлюбів. Літопис повідомляє, що в самого князя Володимира було 5 офіційних дружин, а шлюб ставав своєрідною печаткою укладеного ним політичного союзу.

Реформаційний доробок великого князя містить і запровадження нового зведення законів усного звичаєвого права, названого літописцем „Уставом земельним”, який надалі ліг в основу першого на Русі писаного зібрання юридичних норм – „Правди Ярослава” (1016).

Надзвичайно важливим було запровадження Володимиром у 988 р. християнства, обумовлене необхідністю укріплення єдності Русі, князівської влади, підняття міжнародного авторитету держави, її зближення з високорозвиненою Візантією. Прийняття християнства сприяло розвитку давньоруської культури, входженню Русі в сім'ю європейський народів.

За Володимира було заснована перша школа для княжих і боярських синів. Він розумів, що держава може бути міцною лише у випадку освіченості її народу. Розум перед усім цінувався – це дуже важливо розуміти і сьогоднішньому керівництву країни.

На монетах Володимира Великого карбували тризуб – великокняжий знак часів Київської Русі, головний елемент сучасного герба України.

Роки князювання Ярослава (1019-1054) – час найвищого розвитку і найбільшого піднесення Київської Русі. Всі свої зусилля великий князь спрямував на продовження справи Володимира – посилення єдності, централізації держави, її європеїзацію. Як свідчать літописи, Ярослав був не стільки князем-дружинником (хоча його прихід до влади відбувався під брязкіт зброї та пролиття крові), скільки князем будівником, князем просвітителем. Не випадково у народі він був прозваний Мудрим.

Однією з найбільших заслуг Ярослава вважається запровадження на Русі першого збірника законів – „Руської правди”.

Завдяки підтримці Ярослава зміцнювалась церква, стрімко розвивалася культура. Він заснував Києво-Печерську Лавру, збудував багато церков.

Ярослав Мудрий зміцнив стосунки з європейськими державами, правителі вважали за честь мати шлюбні зв'язки з київською династією. Дружина Ярослава була шведською принцесою, троє його синів одружилися з

європейськими принцесами, а три доньки вийшли заміж за французького, угорського і норвезького королів. Дочка Анна певний час навіть була королевою Франції. Тому не дивно, що історики називають Ярослава Мудрого тестем Європи.

Правління Ярослава Мудрого було апогеєм могутності Русі.

Третій період – це період поступового політичного ослаблення Київської Русі. Вступивши в смугу феодалних міжусобиць, Русь фактично розпалася на окремі князівства.

Найбільш відомі князі цього періоду – Володимир Мономах (1113-1125 рр.), Мстислав (1125-1132 рр.).

Володимир Мономах – стримує розпад Русі, підтримує духовенство, видає збірник законів „Устав”, обмежує використання рабської праці, встановлює єдиний процент на взятті у позику гроші, розвиває господарство і торгівлю, зміцнює зв’язки Русі із зарубіжними країнами.

У „Повчянії” Мономаха своїм дітям бачимо високоморальні принципи любові до ближнього, справедливості, милосердя, відразу до вбивств, захист сиріт, убогих, слухняність до старших, повагу до іноземців: „Брехні бережися, і п’янства, і блуду, бо в ньому душа помирає і тіло. Старих шануй, як отця, а молодих – як братів.”

Щоб не знапастити держави і душі своєї Володимир Мономах повчав своїх дітей, що вони повинні прагнути миру, ставити загальнодержавні інтереси вище від родинних, жити за божими заповідями, дбати про церкву, не оминати вбогих і сиріт, берегти людське життя. Ідеї ці не втратили свого значення і сьогодні.

Талановитий та досвідчений політик Володимир Мономах зумів тримати удільних князів у покорі, ліквідувати гостроту соціальних суперечностей у суспільстві.

Син Володимира Мономаха – Мстислав – продовжував централістичну політику батька, та після його смерті Русь вступає в смугу феодалної роздробленості.

Причини феодалної роздробленості Київської Русі:

- Відсутність тісних економічних зв’язків за умов панування натурального господарства.
- Розвиток і піднесення удільних князівств і земель, що сприяло зростанню місцевого сепаратизму і загостренню міжкнязівських взаємин.
- Посилення ролі боярства, яке ставило місцеві інтереси вище загальнодержавних.

- Зміна торгівельної кон'юнктури. Західна Європа почала торгувати безпосередньо з Близьким Сходом, а торгівельна артерія „Із варяг у греки” занепадає.

Роздробленість, що охопила Русь, отримала назву феодальної, оскільки вона була закономірним наслідком еволюції феодальних відносин. Її ще кваліфікують як політичну, бо вона викликала зміни в державному устрої Русі, а саме-децентралізацію системи управління. На її зміну прийшла поліцентрична влада.

Роздробленість, спричинивши політичне ослаблення Київської Русі, все ж не призвела до занепаду економічного і культурного життя князівств і земель.

Четвертий період (1132-1237-1241 рр.) – це період поліцентризациї Київської Русі, який продовжувався до монголо-татарської навали 1237-1241 рр. Кількість князівств, на які розпалася Русь, збільшилася за цей час з 15 до 50. У князівствах формуються місцеві князівські династії: Ольжичі, Ростиславичі, Мономаховичі, Мстиславовичі та інші.

Зміна державного устрою не означала, що Київська Русь припинила своє існування, адже:

-по-перше, розпад держави відбувався протягом тривалого періоду, і політична єдність Русі втрачалася поступово;

-по-друге, зберігалися такі елементи загальноруської держави, як її кордони, єдине законодавство, система церковної організації, спільна боротьба князівств із зовнішнім ворогом;

-по-третє, надзвичайно сильними були об'єднавчі тенденції політичного життя. Князі, змагаючись за політичне лідерство, прагнули до відновлення єдності і консолідації Київської держави.

Саме Волинське та Галицьке князівства поступово почали відігравати роль консолідуючого центру давньоруських земель(особливо за часів Данила Галицького). Та все ж таки, Давньоруська держава так і не змогла вийти із кризи. Її еволюційний розвиток був насильно перерваний монголо-татарською навалою 1237-1241 рр. Київський період в історії України завершився.

Роль та місце Київської Русі в історичній долі українського народу.

Київська Русь відіграла велику роль в українській та світовій історії.

- Вперше об'єднала всі східнослов'янські племена в одну державну організацію, а також поклала початок державності у багатьох неслов'янських народів (угро-фінське населення Півночі, Поволжя)

- Сприяла формуванню у східних слов'ян більш прогресивних соціально-економічних структур, розвитку культури(виникла писемність, право, бібліотеки, храми, і т.д.)

- Зміцнила обороноздатність східнослов'янського населення, захистивши його від фізичного знищення з боку кочівників.

- Підняла авторитет східних слов'ян у Європі, про що свідчать широкі міжнародні зв'язки Київської Русі, шлюбні союзи з королівськими династіями Західної Європи.

- Сприяла захисту Європи від кочових орд Сходу.

В історичній науці існує проблема спадщини Київської Русі.

Концепція українського історика М. Грушевського: історія та культура Київської Русі творилася, в першу чергу, українцями, адже основною територією формування держави слугувала Середня Наддніпрянина з центром у Києві, де споконвіків жив український народ, нікуди з них не переселявся, створивши тут свої звичаї, мову, літературу, мистецтво. Спадкоємцем Київської Русі є український народ, а наступником Київської держави стало Галицько-Волинське князівство.

Українські історики у новітніх наукових дослідженнях, осмислюючи вітчизняну історію з сучасних позицій, доходять висновку, що Київська Русь дала початок трьом народам – українському, російському і білоруському, стала витоком державності і культури кожного з них. А історики В.Шевчук та М.Тараненко („Історія української державності”.-1999), погоджуючись в цілому з цим висновком, водночас зазначають, „що українці мають все ж таки більше підстав, щоб претендувати на історичну спадщину Київської Русі.

Галицько-Волинське князівство. Продовження державотворчих традицій Київської Русі.

Виникає закономірне запитання, чого наступником Київської держави після її занепаду стало Галицько-Волинське князівство, яке впродовж майже півтора сторіччя відіграло надзвичайно важливу роль у житті східних слов'ян.

Потрібно пам'ятати, що виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави сприяла низка чинників:

1) вдале географічне положення(віддаленість від Києва послаблювала вплив центральної влади, природні умови робили ці землі важкодоступними для степових кочівників, крім того, князівство розташувалося на перехресті стратегічно важливих торгових шляхів);

2) необхідність спільної боротьби двох князівств проти агресії з боку Польщі та Угорщини, а згодом проти монгольського нашествия та ярма;

3) енергійна об'єднавча політика князів Романа Мстиславича (1199-1205) та Данила Романовича Галицького (1238-1264);

4) існування на території князівств багатих родовищ солі, що сприяло економічному зростанню та інтенсифікації торгівлі.

Аналіз історичного розвитку Галицько-Волинської держави дає підстави окреслити певні етапи в її політичній еволюції.

1 етап (1199-1205) – утворення та становлення.

2 етап (1205 – 1238)- тимчасовий розпад єдиної держави.

3 етап (1238 – 1264)- об'єднання та піднесення, активна боротьба із золотоординським ярмом.

4 етап (1264-1323)- стабільність і піднесення.

5 етап (1323-1340)- поступовий занепад.

Значення Галицько-Волинського князівства в історії української державності:

- це друга велика держава на українських землях після Київської Русі, її спадкоємиця;
- князівство зберегло від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяло їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності;
- стало новим після занепаду Києва центром політичного та економічного життя;
- модернізувало давньоруську державну організацію;
- своєю орієнтацією на Захід відкрило доступ в українські землі західно - європейським культурним впливам;
- продовжило славні дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100 років після встановлення золотоординського ярма представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ:

- ВПЕРШЕ ОБЄДНАЛА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА В ЄДИНІЙ ДЕРЖАВІ;
- ПРИСКОРИЛА ЕКОНОМІЧНИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СХІДНИХ СЛОВ'ЯН;
- ЗАХИСТИЛА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗЕМЛІ ВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ І КОЧОВНИКІВ;
- ПІДНЯЛА Й УКРІПИЛА МІЖНАРОДНИЙ АВТОРИТЕТ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН, ДОЛУЧИЛА ЇХ ДО МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ;

Із середини XIV ст. починається включення українських земель до складу сусідніх держав, що було зумовлено загальним послабленням руських князівств, спричиненим монгольським нашествиям та припиненням місцевих князівських династій, насамперед Галицько-Волинських Романовичів. Угорщина ще в XI ст. захопила Закарпаття; Литва до 60- 70-х років XIV ст. приєднала більшу частину українських земель (Волинь, Лівобережну Україну, Поділля) й утримувала їх до 1569 р.; Польща в середині XIV ст. захопила Галичину, а з 1569 року до неї перейшли всі литовські володіння в Україні; Молдавія в XIV ст. приєднала українську Буковину (в XVI ст..

Молдавія разом з Буковиною потрапила в залежності від Туреччини); Московська держава постає з кінця XV ст. і відразу починає просуватися в українські землі, захопивши вже в кінці XV ст. Чернігово-Сіверщину (Москва заявляє про свої права на всі руські землі, посилаючись на історичну традицію). Більша частина українських земель перебувала на той час у складі Литви та Польщі, тому період і отримав назву – литовсько – польська доба.

Українські землі в складі великого князівства Литовського.

Литовське князівство утворилося в XIII ст. У XIV ст., за князя Гедиміна (1316-1341 рр.) та його синів Любарта і Ольгерда (1340-1377 рр.) Литва зайняла більшу частину білоруських, українських, частину російських земель. Так утворилося Велике князівство, у складі якого руські землі становили 9/10 території. Причини входження українських земель до складу Литовського князівства:

- Руські землі були ослаблені золотоординським ярмом, що поклало початок просуванню литовців на Русь і сприяло їх успіху;

- Населення руських земель віддавало перевагу Литві перед Ордою, у протистоянні між цими державами виступало на боці Литви. У більшості випадків місцеві князі і боярство добровільно визнавали владу Литви. Не випадково історики кваліфікують просування Литви в руські землі не як завоювання, а як „мирне приєднання”, як „тиху експансію”.

- Успішним діям Литви сприяло ослаблення Орди і її розкол на ворогуючі частини внаслідок феодальних усобиць 1360-1370-х років. Однак, Золота Орда на той час залишалася ще досить сильною, і без досягнення політичного компромісу з нею Литва навряд чи змогла б закріпитися на землях південної Русі. Висловлена гіпотеза про можливість угоди між Ольгердом і татарами у середині 60-х років XIV ст. про збирання данин з окупованих Литвою територій татарами. Саме визнання цієї залежності дало можливість Литві дуже швидко підпорядкувати собі землі Русі.

Політика Литви в українських землях.

- Литовські князі майже не втручалися в життя українських земель. „Старого не змінюємо, а нового не впроваджуємо” – таким був принцип їх правління.

- Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель. У невеликих князівствах влада належала місцевим українським князям. Удільні князі (на чолі їх замість Рюриковичів були поставлені переважно представники династії Гединомичів (сини і племінники Ольгерда)), перебували у васальній залежності від великого литовського князя, несли військову службу, сплачували данину. Повноваження удільних князів на

місцях були досить широкими, вони являли собою справжні автономні утворення.

- Литва потрапила під великий культурний вплив своїх слов'янських підданих – литовські князі прийняли православну віру, вживали староруську мову, склали закони на основі „Руської правди”. Литовські роди зливалися з руською знаттю. Уряд великого князівства Литовського не перешкодив місцевому населенню у збереженні і розвитку національних особливостей.

У зв'язку з цим багато істориків називають велике князівство Литовське литовсько-руським (О. Єфименко, В. Антонович, М. Брайчевський та ін.).

З приходом Литви провідну роль в українських землях почало відігравати Київське князівство, територія якого розширилася і зростав авторитет і вплив на українських землях.

Автономія українських князівств посилювала сепаратистські тенденції, відкривала перспективи виходу князівств з-під влади литовського центру. Щоб не допустити цього, литовський уряд у другій половині XV ст. взяв курс на ліквідацію удільних князівств. Вони перетворилися на звичайні провінції (воєводства) на чолі з намісниками, що призначалися великим литовським князем. У 1471 році було ліквідоване Київське князівство.

Україна у складі Речі Посполитої

Після смерті у 1340 році останнього Галицько-Волинського князя Юрія II Болеслава, між Польщею і Литвою розпочалася боротьба за українські землі. Проте, з кінця XIV ст. ряд зовнішніх і внутрішніх обставин спонукав ці держави до об'єднання, яке відбувалося нерівномірно до середини XIV ст. У цьому об'єднанні виділяють два основних етапи – Кревська унія 1385 р., яка започаткувала об'єднання Литви і Польщі, і Люблінська унія 1569 р., яка завершила їх об'єднання в одну державу – Річ Посполиту.

Причини унії:

Прагнення Литви і Польщі об'єднати зусилля перед небезпекою з боку могутнього Тевтонського ордену, який панував на Балтійському узбережжі, з боку Московського князівства, авторитет якого зростав після перемоги над монголо-татарами в Куликовській битві 1380 р., з боку Кримського ханства (яке виділилося у 1443 р. зі складу Золотої Орди, у 1475 р. визнало залежність від Османської імперії).

Пошуки великим князем литовським Ягайлом союзника для зміцнення свого становища. Це була шлюбна унія – литовський князь Ягайло одружився з польською королевою Ядвігою і був проголошений польським королем; унаслідок цього сутички між Польщею і Великим князівством Литовським припинилися, а їхні збройні сили об'єднувалися. Литва фактично залишалася

окремою державою, і за умовою унії була останньою язичницькою країною в Європі яка прийняла католицизм.

Наслідків унії.

Позитивні – об'єднання зусиль двох держав допомогло розгромити Тевтонський орден і зупинити просування німців у слов'янські землі (битва при Грюнвальді 1410 р.).

Негативні – посилювався вплив поляків в Україні, почалося насильне насадження католицизму. Польща прагнула повністю підкорити Велике князівство Литовське.

Люблінська унія 1569 р. Причини унії:

Велике князівство Литовське поступово занепало. Унаслідок Лівонської війни з Московщиною (1558-1583 рр.) воно опинилося на межі воєнної катастрофи і змушене було піти на поступки Польщі, яка настирливо добивалася приєднання Литви.

В результаті Польща і Литва об'єдналися в одну державу, яка дістала назву „Республіка” (польською мовою – Річ Посполита) з єдиним королем, сеймом, грошовою системою, законами, католицизмом як державною релігією. Литовське князівство отримало статус автономії. Усі українські землі, що раніше належали Литві, переходили під владу Польщі.

Наслідки Люблінської унії.

Українські землі, на відміну від литовських, не забезпечили собі окремий статус у політичній, соціально-правовій системі правової держави.

На українську територію поширювалися через Польщу нові форми соціального та правового життя, у тому числі принципи корпоративної організації суспільства, шляхетської демократії, міського самоврядування (магдебурзьке право) тощо.

Суспільна верхівка зазнала відчутного впливу католицизму та польської духовної культури, наслідком чого стала стрімка полонізація української шляхти

Втягнення України до міжнародної системи економічного життя призвело до остаточного закріпачення селян, постійного зростання експлуатації підневільного населення, зосередження торгівлі в руках шляхти. Шляхта – стан служилої аристократії (переважно дрібної та малоземельної). Була найвпливовішою політичною силою країни і становила 8-10% населення Речі Посполитої (середній показник по Європі – 1-2%).

Прагнучи інтенсифікувати сільське господарство і зорієнтувати його на потреби зовнішнього ринку, поляки утворювали власні господарства, що називалися фільварками (у перекладі з німецького – хутір, ферма). Під фільварки відводилися кращі землі, а їх розвиток забезпечувався за рахунок

панщини – примусової підневільної праці селян. Розгортання фільваркової системи зменшило селянські наділи, призвело до збільшення панщини, примусів і втрати селянами права переходу від одного до іншого пана. Селянство було остаточно закріплене III Литовським статутом (1588 р.).

Православним українцям заборонялося займати вищі державні посади; у містах православні українці усувалися від участі в самоврядуванні, українські ремісники і купці опинилися в менш вигідних умовах, ніж польські (більші податки, заборона займатися певними ремеслами, обмеження торгівлі і т.д.).

В установах панувала тільки польська мова та латинь (як мова освіти, судочинства, діловодства).

У 1596 році в Бресті була проголошена церковна унія – об'єднання православної церкви з католицькою, внаслідок чого утворилося нова – уніатська церква (греко-католицька). Уніатська церква зберігала слов'янську мову та православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і переходила під владу Папи римського. Існування православної церкви в Речі Посполитій було заборонено.

Проти церковної унії виступали народні маси, частина знати на чолі з князем Василем Костянтином Острозьким (1527-1608 рр.), більшість духовенства, віруючих, православні братства. В першій чверті XVII ст. оборонцем православних виявляє себе козацтво. Це змусило Польщу в 1632 році знову дозволити легальне існування православної церкви.

З кінця XV ст. в українських містах поширюється магдебурзьке право – міське право, що виникло в Німеччині. Воно передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів – власників міст і створення міського самоврядування.

Визначна роль у моральній та матеріальній підтримці православних належить церковним братствам – об'єднанням міщан православного віросповідання, які в останній чверті XVI – першій половині XVII, за відсутності державної протекції, а після Берестейської унії – не визнання православних, стають провідним чинником релігійного життя в Україні. Основні форми діяльності братства – меценатська підтримка заснування та роботи шкіл і друкарень. За структурою братства були подібні до міських цехів: мали статuti, якими передбачалося регулярне проведення зборів, виборність старшини та прийняття присяги. Фінансовою основою діяльності братства були членські внески та пожертвування братчиків.

Найбільш відомими були: Львівське Успенське братство (1585 р.); Київське Богоявленське братство (1615 р.); Луцьке Чеснохрестське братство (1617 р.). Так, за підтримки Львівського Успенського братства друкар Іван Федоров видає у Львові „Апостол” (1574 р.) і „Буквар”.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. Розкрийте суть теорій походження Київської Русі.
2. Окресліть передумови утворення давньоруської держави.
3. Яку роль відіграли нормани в утворенні загальноруської держави? Доведіть.
4. Охарактеризуйте політичний устрій Київської Русі.
5. Охарактеризуйте основні галузі господарства Русі.
6. На які основні верстви поділялося суспільство IX -сер XII ст.?
7. Поясніть значення термінів “історична свідомість”, “історична пам’ять”.
8. Поясніть, чому український народ вважається автохтоном на своїй землі.
9. Розкрийте основні періоди процесу формування української нації.
- 10.Що містить поняття “українська національна ідея”?
- 11.Що є предметом вивчення курсу історії України?
- 12.Дайте характеристику основних методологічних принципів вивчення історії України.
- 13.Наведіть класифікацію джерел історії України.
- 14.Що є предметом української історіографії?
- 15.Назвіть основні літописи і дайте їм характеристику як основним джерелам, а також як давнім історичним творам історії України.
- 16.Які “козацькі літописи” ви знаєте?
- 17.Назвіть основні історичні твори XVI-XVIII ст., що присвячені українській історії.
- 18.Назвіть основних авторів та твори класичної української історіографії XIX ст.
- 19.Дайте характеристику “історичній схемі” М.С. Грушевського.
- 20.Перелічіть основні історичні твори науковців XX ст., методологічною основою яких є українська національна ідея.
- 21.Кого з провідних істориків України радянського часу ви знаєте?
- 22.Визначте основні періоди стародавньої України.
- 23.Чому Русь перейшла від моно- до поліцентризму?
- 24.Яку роль відіграв Київ у цей період?
- 25.Визначте основні етапи становлення і розвитку Галицько- Волинської Русі.
- 26.Які особливості розвитку Галичини були у X-XII ст.?
- 27.Яких князів династії Ростиславичів на Галичині ви знаєте?
- 28.Що знаменував собою Любецький з’їзд?
- 29.Хто такий князь Ярослав Осмомисл і які основні характерні риси його внутрішньої і зовнішньої політики?
- 30.Які особливості розвитку Волині в X-XII ст.?

31. Яких князів династії Мстиславичів ви знаєте?
32. Чому об'єднати два князівства – Галичину і Волинь – змогли саме волинські князі, а не галицькі?
33. Хто такий Роман Мстиславович і яка його роль у розбудові? Дайте аналіз впливу монголо-татарської навали на розвиток Галицько-Волинської Русі.
34. Дайте характеристику політичного ладу і соціально-класової структури Галицько-Волинської Русі.
35. У чому полягає суть Магдебурзького права, і які українські міста здобули його першими?
36. У чому причини занепаду Галицько-Волинської держави Русі, яка була спадкоємницею політичних, соціально-економічних і духовних традицій Київської Русі, історичною формою української державності?

ЗМ 4-6

Феномен козацтва.

Україна на шляху до національного визволення в першій половині XVII ст.

Національно-визвольна революція та воєнні дії 1648-1676 рр.

Вкрай несприятливих умовах іноземного панування, політичної роздробленості українських земель, жорсткого соціального та національно-релігійного гноблення український народ знайшов сили для створення держави, яка мала етнічні українські риси і демократичну форму організації влади. Ця доленосна для України мета була досягнута під безпосереднім керівництвом Богдана Хмельницького у ході національної революції, що розпочалася 1648 року.

Частина національної держави проіснувала на теренах Лівобережжя на правах автономії у складі Російської імперії до початку 80-х років XVIII ст.

Виникнення українського козацтва і Запорозької січі

Слово „козак” (казак) східного походження, тюрського кореня. На території України стало відомим з XI ст. Безпосередніми їх попередниками були бровники і так звані угодники. Але початковий етап виникнення козацтва малодосліджений. На письмі вперше слово „козак” вжито в „Початковій історії монголів” від 1240 у значенні людини самотньої, не зв'язаної ні з домівкою, ні з сім'єю. У словнику половецької мови (1303) це слово трактується як „страж, конвоїр”.

Козаки освоювали незалежні українські степи в прикордонні, особливо за Дніпровськими порогами, які мали значні природні багатства. На ці простори не поширювалася влада ординців, Польського королівства і Великого Литовського князівства, з 1569 р. – Речі Посполитої. У свідомість нашого народу воно ввійшло в значенні вільна людина, народний месник, борець за свободу і незалежність України.

Перше письмове свідчення про українських козаків з'явилося 1489 р. („Польська хроніка” Мартина та Юхима Бельських).

У 1572 році король Зігмунд II Август видав універсал про утворення найманого реєстрового козацтва, що поклав початок юридичному визначенню прав, привілеїв та обов'язків козацтва як соціальної верстви.

З кожним наступним роком кількість свідчень про козаків з України зростає. За сто років усіх українців називатимуть козаками. Тож попри іншомовне походження слова „козак” стало уособленням цілої епохи в історії.

У середині XVII ст. виникає навіть нова адміністративно-територіальна одиниця – Паланка (округ).

Козацтво як соціальна верства не було однорідним, а складалось із реєстрового (городового) заможного козацтва, що перебувало на державній службі і Запорізького (низового) козацтва, яке проживало в межах Запорізької Січі, а також нереєстрового козацтва, яке виникло внаслідок самовільного показачення.

Причини виникнення козацтва як самостійної станової групи:

Економічні: бажання позбутися феодальної залежності і пошук нових місць для господарювання, колонізація вільних земель Подніпров'я та Дикого Поля.

Соціальні: розвиток феодального господарства та посилення феодальної експлуатації українського населення з боку литовських та польських магнатів та шляхти, оформлення кріпосної залежності від феодала.

Політичні: цілеспрямована політика польської прикордонної адміністрації поставити козацтво на службу охорони південних рубежів від татарської небезпеки; наступ на козацькі права і вольності.

Стратегічні: постійна небезпека з боку Кримського ханства та турецької імперії.

Національно-стратегічні: політика колонізації та наступ католицької церкви на права православної.

Перша писемна згадка про Запорозьку Січ з'явилася 1551 року у польського історика Мартина Бельського. У своїй „Всесвітній хроніці” він повідомляв, що

у першій половині XVI ст. на Хортиці збиралися козаки для нагляду за переправами, промислом і для боротьби з татарами. У різні часи Січ розташовувалася на різних місцях.

Перша Запорізька Січ – Хортицька, існувала в 1553-1557 рр., створена за активної участі гетьмана запорізьких козаків князя Дмитра Вишневецького, званого в народі Байдою.

Після Хортиці запорозька Січ знаходилася на острові Томаківка (60-ті роки XVI ст. - 1593), річці Базавлук (1593-1638), Микитиному Розі (1638-1652), річках Чортмлик (1652-1709), Кам'янець (1709-1711), в Олешка (1711-1734), на річці Підпільна (Нова Січ, 1734-1775).

Традиції не зникли і після зруйнування останньої січі російськими військами в 1775 р. Вони виявилися в житті козацької громади на Дунаї (Задунайська Січ) та Кубані.

Запорозька Січ як фортеця, центр козаччини, поступово перетворювалася на своєрідну державу, що контролювала значні території, утримуючи багатотисячну армію, адміністративний апарат.

Основні риси своєрідної державності Запорозької Січі:

Запоріжжя мало свою територію, яка називалася „землями війська Запорозького”. Розташовуючись на території Дніпропетровської, Запорізької, частково Херсонської, Кіровоградської, Донецької, Луганської та Харківської областей, Запорізька Січ у XVIII ст. за розмірами площі наближалася до острівної Англії. Територія Запоріжжя постійно змінювалася, кордони переносилися.

Щодо органів державного управління (гетьман, старшинська рада), контроль за діяльністю яких здійснювала козацька рада. Для козацтва не існувало жодного авторитету: всіх своїх ватажків та отаманів вони сприймали винятково через призму усталених звичаїв та традицій.

Крім власних органів державного управління функціонувало власне козацьке право, яке було не писаним законом, а „стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом”.

Формальна рівність між усіма козаками (право користування землею та іншими угіддями, брати участь у радах та ін.). Невідповідність лідера козацьким нормам могла стати причиною не тільки усунення з посади, а й навіть смертної кари.

Релігійність – одна з характерних рис духовної культури і ментальності запорозького козацтва. Між православ'ям і козацтвом існував глибинний зв'язок і тому Запорізьку Січ називають „християнською козацькою республікою”. З XVI ст. у Січі існувала своя православна церква Покрови Пресвятої Богородиці діви Марії. В межах вольностей війська Запорозького

Низового існувало понад 60 церков. Характерно, що при читанні Євангелія усі козаки випростовувалися і до половини витягали шаблі з піхов на знак готовності захищати зброєю слово Боже від ворога. Кожен козак, умираючи, відписував на церкву ікону, медаль, зливок золота, срібла тощо.

Суспільно-політичній організації козацтва були притаманні значні риси демократизму. Але демократизм Запорозької Січі – це класична охлократія (влада натовпу), небезпечна для зміцнення ідей державності. Дехто із істориків цю суперечливу систему влади й підлеглості називає агресивною без елітною демократією. Запорозька Січ, маючи головні ознаки державності, все ж була лише своєрідною перехідною моделлю між справжньою повноцінною державою і професійною общиною.

Козацько-селянські повстання напередодні української революції.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. українськими землями прокотилося дві хвили активного протесту народних мас проти існуючих порядків: перша (1591-1596) була порівняно короткою у часі, друга (1625-1638) – тривалішою. Головною рушійною силою народних виступів було козацтво, а причинами посилення польського кріпосницького, національного і релігійного утиску.

1569 р. Люблінська унія, по якій українські землі потрапили під владу Польщі;
1588 р. – запровадження кріпосного права на Україні (20-ти річного терміну розшуку утікачів);

1596 р. Брестська унія і насильницьке окатоличення українства та ін.

Наслідком цього і стали селянсько-козацькі повстання.

Найбільші з них:

Повстання 1591-1593 р. під керівництвом Криштофа Косинського;

Козацько-селянське повстання під керівництвом Северіна Наливайка 1594-1596 рр.

Після поразки повстань кінця XVI ст. протягом 30 років не було великих народних потрясінь. Пояснюється це тим, що Польща на початку XX ст. вступивши у період активної зовнішньополітичної діяльності, постійно відчувала потребу у військовій силі козаків і тому змусила змінити гнів на милість, а репресії на привілеї. У цей період козацьким ватажкам Самійло Кішці, та Петру Конашевичу-Сагайдачному вдалося досягти значних успіхів: підняти престиж українського козацтва, посилити його вплив та розширити права; перетворити козацтво з тимчасових напівпартизанських формувань на боездатне регулярне військо; довести чисельність козацького війська до 40 тисяч; трансформувати козацтво із суто воєнного в активний воєнно-політичний чинник суспільного життя, здатний розв'язувати державні проблеми; шляхом вступу всього Війська Запорозького до Київського братства утворили своєрідний союз козацтва, духовенства та міщанства.

На початку 20-х років XVII ст. загострюються стосунки козацтва з польськими властями. Відігравши вирішальну роль у Хотинській війні, в якій Польща отримала перемогу, козацтво зазнало поразки. За умовами миру, укладеного 1621 року заборонялося судноплавство по Дніпру та вихід у Чорне море. Крім того, польський уряд не виплатив зароблених козаками грошей та скоротив реєстр. Утворилася значна невідповідність між силою, авторитетом, впливом козацтва та його реальними правами й привілеями.

1625 р. селянсько-козацьке повстання на чолі з гетьманом М. Жмайлом;

1630 р. повстання під керівництвом гетьмана нереєстрового козацтва Івана Федоровича (Трясили);

1635 р. – повстання під керівництвом гетьмана нереєстрового козацтва Івана Михайловича Сулими;

1637-1638 рр. – селянсько-козацькі повстання яку очолили П. Бут (Павлюк), Д. Гуня та Я. Остриця.

Основними причинами невдач двох хвиль козацько-селянських повстань наприкінці XVI – на початку XVII ст. були: стихійність, неорганізованість, недосконало озброєння повстанців, локальний характер дій, мало чисельність лав повсталих, тертя між козацькою старшиною та рядовим козацтвом, неузгодженість дій реєстрового та нереєстрового козацтва, нечіткість програмних установок, гнучка політика польського уряду, спрямована на розкол повстанців, тощо. Однак, незважаючи на поразки, селянсько-козацькі повстання відіграли значну роль в історії українського народу, оскільки суттєво гальмували процеси ополячення та окатоличення, зменшували тиск феодалного гніту, підвищували престиж та авторитет козацтва, сприяли накопиченню досвіду боротьби, служили прикладом для майбутніх поколінь борців за визволення народу, прискорювали формування національної самосвідомості.

На зламі XVI-XVII ст. козацтво стало впливовим чинником міжнародного життя. Військо козаків не тільки захищало українські землі від турецько-татарської загрози, а й своїми походами суттєво ослаблювало Турецьку Імперію та Кримське Ханство. У критичні періоди внутрішня стабільність у речі Посполитій, а іноді навіть безпека держави значною мірою залежали від позиції козацтва. Запорожці брали активну участь у боротьбі за престол у Росії, Молдавії та інших країнах.

Початок Української національної революції. Утворення української гетьманської держави.

В історичній науці залишаються відкритими питання типології, хронологічних меж і періодизації боротьби, що розпочалася в 1648 році під керівництвом Богдана Хмельницького.

Хмельницький Богдан (Зиновій Михайлович (1595-1657) – гетьман України, творець Української держави. Місцем народження вважається хутір Суботін. За походженням з дрібної української шляхти (по матері – з козацької родини). Освіту здобув в одній із Київських шкіл та у Львівській єзуїтській колегії, добре знав декілька мов, історію, юриспруденцію, військову справу. З юнацьких років був на військовій службі. Брав участь у походах проти Кримського ханства, а в часи повстань 30-х років XVII ст. виступав на боці козацтва. У січні 1648 р. на Запорозькій Січі він піднімає повстання, поклавши тим самим початок Української національної революції. Під час національно-визвольних змагань виявив себе як видатний державний діяч, досвідчений полководець, тонкий дипломат. До кінця свого життя Хмельницький проводив незалежну внутрішню політику, прагнув зміцнити міжнародні позиції України. Помер у Чигирині. Похований у Суботові в Еллінській церкві.

Погляди сучасних істориків на події 1648-1676 рр.

В.М. Литвин, В.М. Мордвінцев, А.Г. Слісаренко підкреслюють – „Повстання, яке розпочалося 1648 р. незабаром переросло у визвольну війну, а війна, зумовивши докорінні, глибокі якісні зміни в суспільному розвитку, поступово переросла в національну революцію, що закінчилася поразкою після гетьмана П. Дорошенка у 1676 р.”

Подія, що розпочалася у 1648 р., становила собою не повстання чи війну, а українську національну революцію, близьку до нідерландської революції 1566-1609 рр.

Лише ліквідація державних інституцій у Правобережній Україні й зречення від влади П. Дорошенка у вересні 1676 р. ознаменували завершення революції поразкою, вважає Смолій.

Про які зміни в суспільстві другої половини XVII ст. йдеться:

- утворення та розбудова Української національної держави;
- встановлення нових кордонів та поступове формування державної території;
- радикальні зміни станової ієрархії, прихід до вершин влади національної за складом козацької старшини;
- скасування кріпосного права, завоювання селянами особистої свободи;
- ліквідація великої земельної власності польських та ополячених українських феодалів і утвердження дрібної (фермерського типу) козацької власності на землю;
- визволення українських міст з-під влади короля, магнатів, шляхти, католицького духовенства;
- втягнення в орбіту соціальних змін абсолютної більшості населення, всіх суспільних станів та верств, що проживали в українських землях.

Щодо причин революції – це політичні, національно-релігійні, соціально-економічні та психологічні. Політика польського уряду, спрямована на ліквідацію козацтва як стану, переслідування православної віри, утиски і здріств з боку магнатів, місцевою адміністрації та орендарів і зрештою колоніальною системою польсько-шляхетського панування та демократичними волелюбними прагненнями українського народу.

Необхідно і важливо розглянути причини революції в контексті процесів на європейському континенті, де відбувались національно-визвольні війни і англійська революція.

Рушійними силами революції були: козацтво, селянство, міське населення (міщани), нижче православне духівництво та частина дрібної патріотично налаштованої української шляхти.

Революція за характером була національно-визвольною, релігійною та антифеодальною.

Основна її мета: знищення польського панування, створення незалежної соборної держави й ліквідація існуючої феодальної моделі соціально-економічних відносин (ліквідація середньої та великої феодальної власності на землю, кріпацтва) і утворення нової моделі, в основі якої лежала б дрібна власність фермерського типу.

Періоди розвитку революції.

Питання про її хронологічні межі періодизації до сьогодні залишається дискусійним. Спираючись на широку джерельну базу, на дослідження вітчизняних і зарубіжних істориків доцільно виділити п'ять періодів.

Перший (лютий 1648-червень 1652 р.) – період найбільшого розмаху та інтенсивності національно-визвольної і соціальної боротьби. Основні здобутки: виборення державної незалежності у червні 1652 р. й успішне завершення Селянської війни.

Другий (червень 1652-серпень 1657 р.) – період погіршення економічного і геополітичного становища козацького становища козацької України.

Третій (вересень 1657-червень 1663 р.) – період різкого загострення соціально-політичної боротьби, що вилилася в громадянську війну і призвела до розколу козацької України на два гетьманства – Правобережне і Лівобережне.

Четвертий (липень 1663-червень 1668 р.) – період відчайдушної боротьби національно-патріотичних сил за возз'єднання України в умовах прагнення польського і московського урядів поділити українську державу.

П'ятий (липень 1668-вересень 1676 р.) – період кризи і поразки національної революції. Ліквідація державності на Правобережжі.

Основні ознаки української держави середини XVII ст.

система органів державної влади та місцевого самоврядування: загальнокозацькі збори; рада козацької старшини, гетьмани; фінансова система: гроші польські, російські, українські. Державний скарб Війська Запорозького;

адміністративно-територіальний устрій: полки, сотні, волості. Містами й селами управляли отамани. У містах з Магдебурзьким правом діяли також виборні магістрати, у селах – сільські старости. Центром гетьманського правління став Чигирин.

Судова система: на українських землях діяло козацьке звичаєве право, зберігали силу норм Литовських статусів, Магдебурзьке право. З'явилося нове джерело права – гетьманські універсали, обов'язкові для всього населення України. Найвищою судовою інстанцією був Генеральний військовий суд, на місцях діяли козацькі суди, які мали значення загальностанових судів. Незмінним лишалося міське судочинство.

Збройні сили: бойове ядро української армії становили запорожці і реєстрові козаки. Полк складався із 1-2 тисяч написаних у реєстр козаків, але до них могли приєднуватися багато тисяч чоловік. Богдан Хмельницький мріяв про професійну, найману армію, яка лише в сьогоденній Україні починає формуватися.

Символіка: прапор малинового кольору, герб із зображенням козака з мушкетом.

Оскільки державний апарат створювався на зразок установ, що існували в Запорозькій Січі, Українська держава за формою правління й устроєм основних інститутів політичної влади істотно відрізнялася від тогочасних монархій Європи – вона була українською козацькою республікою.

Цей життєздатний суспільно-політичний організм став визначальним засобом у важливій справі мобілізації всіх сил суспільства для ліквідації режиму Речі Посполитої на українських землях та укладання Переяславсько-Московської угоди з Росією.

Запорозька Січ стала центром збирання повстанських сил, базою розгортання визвольного руху. За короткий час 1648 р. козаки тричі здобули блискучі перемоги: у битвах під Жовтими Водами (травень), під Корсунем (травень), під Пилявцями (вересень). В ході цих битв яскраво виявився талант Б.Хмельницького як воєначальника. Він залучив на свою сторону реєстрове козацтво і уклав союз з кримськими татарами. Визвольна боротьба переросла межі звичайного повстання і за короткий час охопила майже всю територію України. В листопаді 1648 р. було укладено перемир'я. Це було обумовлено комплексом причин – прогресуюча втрата боєздатності козацького війська, послаблення підтримки з боку татар, покращення боєздатності польської армії,

захист старшиною власних вузько станових інтересів, відсутність чіткої програми подальших дій, нездатність козацької еліти побачити реальність перспектив створення незалежної української держави.

Під тиском обставин Хмельницький змушений був піти на укладання 8 серпня 1649 р. Зборівського мирного договору. Умовами якого було: козацький реєстр зростав до 40 тис., козацька територія охоплювала Київське, Чернігівське та Брацлавське воєводства. На цих територіях влада належала гетьманові та його адміністрації. Всім учасникам повстання проголошувалась амністія. Магнати і шляхта мали право повертатися до своїх маєтків; для більшості селян відновлювалося кріпацтво. Цей мир не зняв протиріч між Україною та Польщею.

У лютому 1650 р. польські війська вдерлися на Поділля. Почалося нове протистояння, вирішальним моментом якого була битва під Берестечком (червень 1651 р.). Козаків зрадили кримські татари і вони потерпіли поразку. 18 вересня 1651 р. був підписаний Білоцерківський договір, за яким козацький реєстр обмежувався 20 тис, а влада гетьмана поширювалася лише на Київське воєводство і йому заборонялися зовнішні відносини.

Українсько-Московська державна угода 1654 року.

Земський собор у Москві 1653 р. ухвалив: просити царя, щоб він прийняв гетьмана Б. Хмельницького і Військо Запорозьке „під свою государеву високу руку задля православної християнської віри й святих Божих церков”.

Відрядження в Україну 31.12.1653 року до Переяслава спеціального посольства на чолі з боярином В. Бутурліним.

8 січня 1654 р. Хмельницький провів старшинську раду, яка ухвалила прийняти царський протекторат. (Єдино можливим виходом в тогочасних умовах Гетьман бачив прийняття протекторату Туреччини, Москви чи Криму.). Після Ради Б.Хмельницький, і генеральна старшина, деякі полковники і сотники та кілька делегатів від козацьких полків присягли на вірність царю. Але не скрізь присягали охоче: виникла опозиція в Києві, на Київщині, відмовилися присягати у Полтавському, Кропивнянському, Уманському та Брацлавському полках, відомі полковники І. Богун та І. Сірко.

У Переяславі не було укладено ніякої письмової угоди, і гетьманові довелося посилати до Москви своє посольство, щоб документально закріпити дані В. Бутурліним від імені царя усні обіцянки щодо надання Україні військової допомоги і затвердження козацьких прав і привілеїв.

До березневих статей належить II статей, затверджених царем Олексієм Михайловичем у відповідь на письмові пропозиції Уряду Б. Хмельницького, та царські жалувані грамоти про Вольності Війська Запорозького, про права православної шляхти та міщан.

Березневі статті передбачали встановлення 60-тисячного козацького реєстру, виплату жалування старшині, збереження місцевої (козацької) адміністрації, збирання податків до царської казни, невтручання царських урядовців у внутрішні справи України, зобов'язання Москви розпочати війну проти Польщі і обороняти Україну. Разом з тим були відкинуті такі принципово важливі вимоги гетьмана Б.Хмельницького, як визнання незалежності української православної церкви і сплата податків у царську казну у вигляді данини; обмежувалися також дипломатичні відносини гетьмана з Кримським ханством, Туреччиною та Польщею.

Серед істориків немає згоди в оцінці характеру Переяславської угоди. Справа ускладнюється тим, що оригінальні документи втрачено, неточні копії та чернетки зберігаються у фондах Посольського приказу Центрального державного архіву давніх актів у Москві.

На думку Грушевського М. Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (цар) зобов'язувалися захищати слабшу (українців), не втручаючись у її внутрішні справи.

Український історик В. Липинський вважав, що угода стала результатом прагнення українців і росіян до возз'єднання і що возз'єднання двох народів було основною метою визвольної боротьби українського народу і самого Б. Хмельницького.

Насправді ж Б. Хмельницький сподівався, спираючись на підтримку Москви, завершити, нарешті, війну проти Польщі, розширити і зміцнити козацьку державу.

Пізніше у Богдана були плани змінити свою зовнішню політику. Він вів переговори зі Швецією, Прусією, Трансільванією, Литвою, Молдавією, Волощиною. Він задумував глобальну міждержавну систему, яка повинна була б діяти на нових принципах співіснування європейських держав. Але цим грандіозним задумам не призначено було здійснитися. У 1657 р. Богдан Хмельницький помер.

Його політику становлення України спробував продовжити Іван Мазепа. Ці два гетьмани взагалі возвеличуються у нашій історії. Але імперія Романових, як відомо, міцно схопилася за Україну і методично ліквідувала усі права, надані „Березневими статтями”.

І сьогодні пророчо звучать слова першого президента України М. Грушевського про те, що гетьман Богдан Хмельницький „зостанеться героєм української історії” назавжди.

Більшість сучасних українських істориків дійшли висновку, що головна заслуга Б. Хмельницького полягає у відродженні української державності, і що без його діяльності не постала б у новітні часи українська незалежна держава.

Українська національна революція має велике історичне значення: вона привела до витворення національної держави (її лівобережна частина проіснувала у складі Російської імперії до початку 80-х років XVIII ст.) в ході визвольної революції формувалася національна державна ідея, що стала для наступних поколінь українців заповітом у боротьбі за незалежність; революція стала могутнім імпульсом для розвитку національної самосвідомості, вона сформувала нову політичну еліту, що захищала національні інтереси.

Згодом царський уряд, проводячи колонізаторську політику в Україні, поступово скасував „Березневі статті” 1654 р. і в другій половині XVIII століття ліквідував автономію України. У липні 1783 року було ліквідовано козацтво як соціальний стан. З 13 травня 1783 р. Катерина II видала указ про повну заборону переходу селян з місця на місце. До 1786 р. кріпосне право було введено по всій території підросійської України.

ЗМ 7-10

Руїна (1660-1676 рр.)

Спроби Гетьманщини добитися незалежності чи зберегти автономію в складі Російської імперії.

Остаточна інкорпорація окремих українських земель до складу Російської імперії.

Соціально-економічне та національне становище українських земель у XVIII ст.

Руїна – період в історії України (60-70 рр. XVII ст.) що відзначився розпадом української державності і загальним занепадом.

Після смерті Богдана Хмельницького гетьманом стає колишній генеральний писар І. Виговський – „поки змужніє” Юрій Хмельницький. Усунення династії Хмельницьких від влади й скасування попередньої форми правління розглядається як державний переворот, який зруйнував єдину перепону розгортання боротьби за владу, що й стало однією з причин Руїни Української держави.

Основні напрямки політики І. Виговського:

Внутрішня політика: придушення заворушень у війську наприкінці 1657 р.; нехтування традиційними „свободами і вільностями козацтва; спроба відновити шляхетське землеволодіння.

Зовнішня політика: курс на відновлення союзу з Кримом і Портою; договір зі Швецією; врегулювання взаємин з Річчю Посполитою; поступки Москві (прибуття воєвод до міст та ін.); 16 вересня 1658 р. І. Виговський укладає в м.

Гадячі договір з Польщею, що передбачав перетворення козацької України на Руське князівство; війна з Росією, оскільки Росія не визнала Гадяцький договір і розпочала війну.

Дворічне гетьманування І. Виговського, не позбавленого талантів державного діяча, закінчилось різким загостренням соціально-політичної боротьби. Більшість старшини і рядове козацтво виступило проти змісту Гадяцького договору і політики І. Виговського. Тому навіть перемога над росіянами 9 липня 1569 р. під Конотопом не зміцнила його становища. У жовтні 1659 р. Чорна рада передала булаву Ю. Хмельницькому.

Україна в 1659-1663 рр.

Вдавшись до шантажу, підробивши договір Б.Хмельницького 1654 р., російські воєводи у Переяславі нав'язали Ю.Хмельницькому новий Переяславський договір 1659 р., який позбавляв козацьку Україну внутрішнього суверенітету й перетворював її на автономну одиницю Росії.

У 1660 р. Московська держава і Польща починають війну, в ході якої руські війська зазнають поразки під Чудновом.

Восени 1660 р. Ю. Хмельницький порвав з Московією і уклав з Річчю Посполитою 18 жовтня 1660 р. Слободищенський трактат, який став початком територіального розколу України.

У січні 1663 р. Ю. Хмельницький відмовляється від влади й постригається у ченці. Щодо його долі: гетьманом обирався ще два рази під Султанським протекторатом. Був страчений у Кам'янці-Подільському у 1685 р.

Події 1663 р. лише підтвердили історичну реальність – територіальна єдність України була порушена. Лівобережжя перебувало в складі Московії. Правобережжя знову відійшло до Польщі. Але це був лише один з епізодів нескінченної зміни гетьманів на обох берегах Дніпра та їхньої боротьби за цю найвищу в козацькій державі посаду.

Правобережна Україна в 1663-1665 рр.

У 1663 р. гетьманом Правобережної України було обрано Павла Тетерю.

Гетьман Тетеря намагався відвоювати Лівобережну Україну в союзі з Польщею, але зазнав поразки.

Гетьман не перешкодив розміщеному на правобережжі польському війську грабувати і нищити місцеве населення.

Польська армія і магнати паплюжили святині українського народу, православні храми, могилу Б. Хмельницького.

Проти гетьмана Тетері спалахнуло повстання, яке змусило його втекти в Польщу, де він помер в 1670 р.

Громадянська війна, що коштувала життя сотень тисяч українців і привезла до спустошення й обезлюднення цілих регіонів, украй негативно позначилася

на політичній свідомості еліти, серед якої зміцнилася тенденція відмови від програми створення незалежної соборної держави.

Лівобережна Україна в 1663-1665 рр.

У 1663 р. на Чорній Раді гетьманом Лівобережної України було обрано І. Брюховецького.

У 1665 р. він першим з українських гетьманів поїхав до Москви, де 2 жовтня підписав угоду, яка значно обмежувала автономію Лівобережної України (Московські статті). Статті передбачали: обрання гетьмана у присутності царських послів за згодою руського царя; Митрополит Української православної церкви призначався Московією; зросла чисельність російських військ, розташованих в Україні.

Обмеження прав Української козацької держави у другій половині XVII ст.

Московські воєначальники забороняють полковникам Хмельницького приймати присягу місцевого українського населення на вірність гетьману Хмельницькому.

Віленський мир 1656 р. між Росією і Польщею.

Нав'язування Війську Запорозькому нових статей договору (обмеження війська до 40 тисяч чоловік, призначення воєвод в українські міста.)

Таємні зносини Москви із Запорозькою Січчю, підкуп старшини, козацькі регалії (булаву привезено на Січ і вручено Кошовому Барабашу).

Поширення ворожнечі і недовіри між старшиною.

Збройний конфлікт Москви та І. Виговського. Битва під Конотопом.

„Московські статті” 1665 року (передача московським воєводам керівництва військово-адміністративними та фінансово-господарським воєводам керівництва військово-адміністративними та фінансово-господарськими справами на Лівобережній Україні).

Підпорядкування української церкви Московському патріархові. Київський митрополит призначається з волі московського патріархату.

Українські міста і села – володіння монарха.

Обмеження прав України відбулось і на міжнародному рівні – 30 січня 1667 р. в Андрусові (поблизу Смоленська) було підписано договір між Росією і Польщею про перемир'я на 13.5 років.

„Глухівські статті ” 1669 р. (реєстр – 30 тис. чоловік) і заборона зовнішніх зносин.

Батурінський переворот.

Договір з І. Самойловичем (обмеження влади гетьмана).

Переяславські статті 1674 р. (підданство Москві десяти правобережних полків)

Вічний мир 1686 р. між Польщею та Росією остаточно поділив територію України.

Зміст Андрусівського мирного договору.

За цим договором Російській державі поверталися Смоленськ і Сіверська земля. Україна поділялася на дві частини по Дніпру – Лівобережжя залишалося у складі Росії, Правобережжя, крім Києва, знову переходило під владу Польщі.

Київ з прилеглими містечками і селами на два роки залишався за Росією, а потім мав відійти до шляхетської Польщі. У пункті про Київ царський уряд зробив низку застережень, які давали можливість назавжди залишити це місто за Росією.

Запорожжя, за Андрусівським договором, мало бути під владою обох держав і допомагати їм під час війни. Фактично Запорожжя підлягало лише Росії.

З 1665 року розвиток політичних подій на українських теренах значною мірою був пов'язаний з діяльністю Петра Дорошенка. Ставши гетьманом на Правобережжі, він узяв курс на об'єднання всіх українських земель у складі єдиної держави. Як основу для замирення з царським урядом він висунув вимоги про ліквідацію „Московських статей ” 1665 р., Андрусівського перемир'я 1667 р. й визнання його гетьманом усієї України в 1668 р.

Внутрішня і зовнішня політика Петра Дорошенка.

Покінчив як з отаманством старшин, так і з практикою скликання чорних рад; відновив принцип призначення полковників і, очевидно, сотників;

Чи не єдиний серед гетьманів усвідомлював значущість існування національної церкви для утвердження самостійної України, тому всіляко підтримував зусилля київського митрополита Йосипа Тукальського у справі створення українського патріархату.

У соціально-економічній сфері проводив політику утвердження козацького типу господарства, визнання соціальних завоювань селянства та недопущення до маєтків шляхти.

Створює найманців (сердюків), що підпорядковувались йому особисто.

Звертається за допомогою до Туреччини у намаганнях об'єднати Україну і визволити її як від Польщі, так і від Росії.

Надалі спроба за допомогою Порти домогтися витворення соборної держави зазнала невдачі. Відречення його від влади (вересень 1676) збіглося з ліквідацією Правобережної Гетьманщини, що означало поразку Національної революції. Центр державного життя перемістився на Лівобережжя.

Обмежив кількість Руських військ на Лівобережжі.

Правобережна Україна на чолі з гетьманом Дорошенком визнавала свою залежність від турецького султана.

Річ Посполита сплачувала Туреччині викуп і щорічну данину.

А тим часом офіційна назва держави – „Військо Запорозьке” – дедалі все частіше змінюється на „Малоросія” (Лівобережжя(чи „Україна”) Правобережжя). В укладеному в жовтні 1672 р. Турецько-польському договорі вперше у міжнародно-правових актах козацька Україна отримала назву „Українська держава”. В свідомості її населення швидко вкорінюється назва „Україна”, а відтак усе частіше воно вдається до самоназви „український народ”.

Запорозька Січ у другій половині XVII ст. Козацька-гетьманська держава (середина XVII- кінець XVIII ст.)

Запорізька Січ у цей період стала грати роль опозиційного центру. Проте на Запорожжі не було стійкої орієнтації. Її політичні орієнтири весь час змінювались на користь Московії, Туреччини, Швеції. Проте, маючи незалежну політику, Січ активно впливала на формування державного устрою всієї України.

За Андрусівським перемир'ям між Москвою та Польщею Запоріжжя формально підпорядковувалася двом державам – Росії і Речі Посполитій. Насправді ж запорожці не визнавали цього протекторату і навіть після підписання „Вічного миру” Москви з Польщею.

У 1686 р., коли Польща відмовилась від своїх прав на Запорожжя, Москва вимушена була визнати право Запорозької Січі на самоврядування та прийняття втікачів.

Під протекторатом Московії (який має суто економічний характер) Запорозька Січ проводила незалежну політику.

Запорозька Січ у другій половині XVII ст.

Військова рада – найвищий орган влади й управління

Кіш – головний виконавчий орган на чолі з отаманом

Старшини: писар, суддя, осавул, обозний, хорунжий

Ліквідація Запорозької Січі

Привід для ліквідації Запорозької Січі – перехід Мазепи і кошового отамана Гордієнка на бік Карла XII. 14 травня 1709 року російські війська зайняли Січ, зруйнували січові укріплення, вивезли артилерію та військовий скарб. Частина запорожців відійшла на південь і заснувала Січ на річці Кам'янка (на території нинішньої Херсонської області).

У 1744 році була заснована Нова Січ на Річці Підпільній, поблизу села Покровське Нікопольського району, Дніпропетровської області.

Після закінчення російсько-турецької війни 1769-1774 рр. Запорозжя втратило своє значення як стратегічний форпост проти татарської та кримської агресії.

У травні 1775 р. російська війна на чолі з генералом Теккелі вдерлися в Січ.

3 серпня 1775 року Катерина II підписала маніфест про ліквідацію Запорозької Січі. Заборонялась навіть назва „запорозький козак”. Територія Січі була приєднана до Новоросійської губернії. По-різному складалася доля козаків після 1775 року.

Імперська доктрина Росії щодо України наприкінці XVII ст. Вона пов'язана з іменем царя Петра I та його активною реформаторською діяльністю. В результаті у Московії утверджується імперська доктрина при визначенні політичної поведінки щодо України. Ця лінія прослідковується вже в Коломацьких статтях (1687 р.) – Івана Мазепи, чергового гетьмана Лівобережної України. Ці статті позбавили гетьмана права на зовнішню політику, зняття старшин з посад без дозволу монарха. Сама територія Лівобережжя дістала назву „Малоросійська земля під управлінням гетьмана”.

Політика Петра I відносно України:

Війни, які проводив Петро I, особливо зі шведами (1700-1721), лягла непосильним тягарем на плечі українського народу.

Роздача земель в Україні своїм наблизеним.

Заборона вивозу з України селітри та сировини.

Виготовлення пороху, вовни, вугілля.

Заборона в Україні золотої і срібної монети.

Зруйнування Запорозької Січі в 1708 р.

Зруйнування та вирізання населення гетьманської резиденції м. Батуріна.

Арешт частини української старшини та їх сімей.

Введення посади царського наглядача при гетьманові.

Нищення української закордонної торгівлі.

Нищення військової сили, козацтва. Деморалізація старшини.

Заснування Малоросійської колегії в 1722 р.

Колоніальна політика щодо культури України.

Показовий виступ Петра I у Сенаті. Він підкреслив, що „малоросійський народ и зело умен и зело лукав: он яко пчела любодельна, дает российскому государству и лучший мед умственный, и лучший воск для свечи российского просвещения, но у него есть и жало. Доколе россияне будут любить и уважать его, не посягая на свободу и язык, дотоле он будет волом подьяремным и светочью российского царства, но коль скоро посягнут на его свободу и язык, то из него вырастут драконовы зубы...”

Не випадково про нього Т. Шевченко писав „Це той Первий, що розпинав нашу Україну...”

Дії Петра I щодо України, геополітична ситуація в регіоні привела Мазепу в табір Карла XII. Але козаки, селяни і міщани не підтримали наміру Мазепи здобути державну залежність за допомогою Швеції.

Ранком 27 червня (8 липня) 1709 року під Полтавою відбувалася генеральна битва між 30-тисячною шведською і 42-тисячною російською армією, на боці шведів воювали 3 тисячі українців. Битва закінчилася розгромом шведів і прибічників Мазепи. Карлу XII й Мазепі з невеликою кількістю вояків вдалося дістатися володінь турецького султана. І хоча Петро і вимагав видачі Мазепи, однак султан під тиском іноземних дипломатів оголосив українського гетьмана недоторканим гостем. Перебуваючи у вигнанні, Мазепа вже не вставав з ліжка і помер у серпні 1709 року в Бендерах.

5 квітня 1710 року на раді під Бендерами новим гетьманом у екзилі було обрано Пилипа Орлика, який залишив після себе одну з найкращих пам'яток української правничої думки – „Пакти й конституції законів та вольностей війська Запорозького”, що справедливо вважається першою народною демократичною конституцією України. (Польська національна конституція – 1791 р. США – 1787 р. конституція Франції – 1791, 1793, 1795, 1799 рр.)

Зміст конституції. У вступі викладено історію українського народу. 16 статей в яких закріплювалося панівне становище православної церкви, визначалися кордони України, забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності трьох складових чинників правового суспільства – а саме єдність і взаємодією законодавчою (виборна Генеральна Рада, що мала скликатися тричі на рік), виконавчою (гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна старшина і обрані представники від кожного полку – „Самодержавіє Гетьманського уряду неприлично”) і судова влада, підзвітна і контрольована.

Конституція передбачала боротьбу з корупцією. Записано: „щоб ясновельможний гетьман не заводився жодними, хоч і найбільшими датками та респектами, нікому за корупції полковничих урядів та інших військових і посполитих начальств не давав”(ст.10).

У конституції була розроблена реальна модель вільної, незалежної держави, заснованої на визнанні природного права людини і народу на свободу і самовизначення, вироблені ще незнані в Європі демократичні засади суспільного життя, стверджувалась виборність усіх державних посад знизу догори, розроблені фундаментальні принципи внутрішньої і зовнішньої політики майбутньої української суверенної держави, прийняте нечуване в феодалному суспільстві рішення про соціальне забезпечення убогих, сиріт, удовиць тощо.

Окремий (14-й) параграф стосувався законодавчого обмеження зловживань старшинських урядовців та судової тяганини.

До 1741 р. „Конституція” П. Орлика діяла на частині території Правобережної України, де зберігався військово-територіальний полковий устрій; тут полкові та сотенні канцелярії мали копії з неї.

Події розгорталися трагічно для П. Орлика. В середині старшин почалися чвари. Кошовий К. Гордієнко покинув гетьмана та з частиною запорожців подався до Олешківської Січі. Військові сили Орлика танули, із жовтня 1714 р. король Карл XII покинув Туреччину та вирушив нарешті до Швеції. 23 жовтня того ж року гетьман П. Орлик із сім'єю й групою вірних старшин відправився за своїм протектором – королем. Так зазнала невдачі спроба визволення України з-під влади Москви й відновлення об'єднаної гетьманщини під булавою П. Орлика.

В першій половині XVIII ст. посилюється колоніальна політика Російської імперії щодо України. Політичний курс уряду Петра I був спрямований на обмеження української автономії аж до повної її ліквідації. Крім політичних, були здійснені й економічні заходи (зокрема заборона вивозу товарів з України,) які призвели до того, що Україна була змушена вийти з європейського економічного простору і економічно перетворилася на колонію Москви. У 1720 р. Сенат фактично заборонив друкувати книжки українською мовою.

У 1722 р. управління Україною було передане безпосередньо Сенату, що означало відмову визнати Україну окремим держаним організмом.

Український уряд з його головним адміністративним органом, Генеральною Військовою Канцелярією, був підпорядкований Малоросійській колегії, завдання якої було включити Україну до системи управління Росії.

Обрання миргородського полковника Д. Апостола новим гетьманом 1727 р. мало формальний характер: претендент був визначений царським урядом. Малоросійська колегія була скасована, і всі українські справи було перенесено до Колегії іноземних справ.

Останнє відновлення гетьманського правління.

У 1750 р. в Глухові відбувся урочистий акт виборів К. Розумовського на гетьмана України. За гетьманування К. Розумовського було відновлено й удосконалено головні атрибути автономної Української держави, проте її подальший розвиток був неможливим в умовах централістських устремлінь Російської Імперії.

В 1762 р. на російський престол зійшли Катерина II, яка примусила К. Розумовського „добровільно” зректися гетьманства. Малоросійська колегія, її президент П. Румянцев понад 20 років правили Україною, твердо дотримуючись

прописаною ім. Катериною II політики: викоринити із свідомості народу пам'ять про Українську державну. „...Сие провинции (Малая Россия, Лифляндия и Финляндия П.Б.) надлежит легчайшим способом привести к тому, чтобы они обрусели и перестали бы глядеть как волки в лес. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди избраны будут начальниками в их провинциях, когда же в Малороссии гетмана не будет, то должно стараться чтобы на век и имя гетмана исчезло, не только персона, какая было произведена в оное достоинство”.

У 1781 р. було знищено полковий адміністративний устрій України-Гетьманщини, а її територію поділено на три намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, які об'єднано в одному Малоросійському генерал-губернаторстві. В 1783 р. на українських селян було поширено російський режим повного закріпачення. На підставі „Жалуваної грамоти” 1785 р. українська шляхта мала отримати права російського дворянства разом із проголошенням шляхетських свобод, дозволу самоуправління, корпоративних установ тощо.

На кінець XVIII ст. було остаточно ліквідовано автономію України, її права, вольності і привілеї. Із скасуванням гетьманства та полкового устрою її було зведено до становища звичайної російської провінції. Україна перестала існувати як окремий державний організм, і на всій її території насильно встановлювалися органи управління Російської імперії, а згодом і загальноросійське правове законодавство.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

I КУРС

СЕМІНАР № 1

„ЕВОЛЮЦІЯ ЛЮДИНИ І НАЙДАВНІШИХ СУСПІЛЬСТВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ”

Мета: З'ясувати періодизацію стародавньої історії України, визначити характерні особливості кожної з епох, познайомитись з природно-кліматичними умовами за доби появи та еволюції найдавніших людських істот в Україні, розглянути устрій мисливських суспільств. Охарактеризувати неолітичну революцію. Дізнатись про Трипільську археологічну культуру та її дослідження на території нашого краю.

План

1. Давні мисливці на території України. Устрій мисливських суспільств.
2. Від привласнювального до відтворювального господарства. Неолітична революція.
3. Доба енеоліту на Україні. Трипільська культура.

Питання для самостійного опрацювання:

Археологічні культури епохи міді–бронзи.

Природнокліматичні умови, в яких жили первісні люди.

Література:

1. Аркас М. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 6–40.
2. Археологічний вісник. Спеціальний випуск, присвячений 110–річчю відкриття Трипільської культури / ред. кол.: В.Г.Кузь, О.Г. Корвін–Піотровський, В.О. Круц та ін. – Умань, 2003. – 54 с.
3. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2004. – С. 6–40.
4. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття. – к., 1996. – С. 5–13.
5. Бунятян К.П. Давнє населення України. – К., 1999. – С. 45–134.
6. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996. – С. 5–151.
7. Давня історія України. В 3–х томах. – Т. 1. Первісне суспільство. – К., 1997. – С.17–544.
8. Давня історія України. У 2–х книгах // Під ред. Толочка П.П. – К., 1995. – Кн. 1. – С.11–88.
9. Етнічна історія давньої України. – Колективна монографія. – К., 2000. – С.7–93.
- 10.Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 11–78.
- 11.Залізник Л. Первісна історія України. – К., 1999. – С.9–82.
- 12.Історія України. Курс лекцій. – Книга 1. – К., 1991. – С.5–15.
- 13.Круц В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К. Ранок землеробського світу. Пам'ятки трипільської культури на Тальнівщині. – К., 2000. – С.6–21.

14. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. – К., 1993. – Т. 1. – С. 41–55.
15. Священко З. Із історії археологічного вивчення Уманщини // КС. – 2002. – № 5. – С. 172–175.
16. Священко З.В. Історія Уманщини (З найдавніших часів до середини XVII ст.). – Черкаси, 2006. – С. 34–52.
17. Трипільська культура на землях історичної Уманщини. Матеріали міжрегіональної конференції. – Умань, 2003. – 54 с.
18. Яковенко Н. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С.14–18.

СЕМІНАР № 2

«СКІФО–САРМАТСЬКА ДОБА. АНТИЧНІ МІСТА–ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я»

Мета: *Вияснити взаємопов'язаність процесу розвитку знарядь праці із суспільними змінами, з'ясувати яке населення мешкало на території України в добу раннього залізного віку, переконатися, що воно було різноетнічним, висвітлити період грецької колонізації Північного Причорномор'я і визначити її наслідки.*

План

1. Поява скіфів у Північному Причорномор'ї. Велика Скіфія.
2. Побут і культура. Занепад держави. Мала Скіфія.
3. Сарматська експансія на території Північного Причорномор'я.
4. Грецька колонізація Північного Причорномор'я. Боспорське царство.

Пояснити терміни:

Автохтони, міста–держави, скоти, експансія, культура, держава.

ІНДЗ

Виписати із повідомлень Геродота характеристику скіфів–воїнів.

Література:

1. Агбунов М.В. Путешествие в загадочную Скифию. – М., 1989. – 190 с.
2. Атрибути Аполлона й Артеміди на пам'ятках мистецтва з Ольвії, Херсонеса та міст Боспора // КС. – 2006. – № 1. – С. 3–12.
3. Бережанський В. Воєнне мистецтво скіфів // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 85–100.
4. Борисенко В.И. Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття. – К., 1996. – С. 13–22.
5. Бунятян К.П. Давнє населення України. – К., 2003. – С.183–198.
6. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996. – С. 51–93.
7. Геродот із Галікарнасу. Скіфія. – К., 1992. – 72 с.

8. Давня історія України. В трьох томах. Т. 2. Скіфо–антична доба. – К., 1998. – С. 11–194.
9. Давня історія України. У 2–х книгах // Під ред. Толочка П.П. – К., 1995. – Кн. 1. – С.11–88.
10. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С.29–32.
11. Залізник Л.Л. Первісна історія України. – К., 1999. – С. 146–171.
12. Зубар В.М. Виникнення воєнного та релігійного союзу грецьких міст Боспору Кіммерійського // УІЖ. – 1997. – № 4. – С. 41–52.
13. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 56–60.
14. Священко З.В. Історія Уманщини (з найдавніших часів до середини XVII ст.). – Черкаси, 2006. – С. 64–70.
15. Скіфська Пектораль // Степовик Д. Скарби України. – К., 1991. – С. 11–17.
16. Скржинська М.В. Найдавніший державні нагороди на землях України // УІЖ. – 2006. – № 4. – С. 130–140.
17. Яковенко Наталя. Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 18–21.

СЕМІНАР № 3 **„ПРАСЛОВ'ЯНИ, СЛОВ'ЯНИ ТА ПРАУКРАЇНЦІ”** **(ІІІ СТ. ДО Н. Е. – VII СТ. Н. Е.)**

Мета: *Розглянути основні концепції походження східних слов'ян, визначити вклад сучасних істориків у проблему слов'янського етногенезу. Визначити характерні риси праукраїнства в племенах зарубинецької, пеньківської, празької та колочинської культур з тим, щоб переконатися, що лісостепова і лісова зона Правобережної України були центром формування слов'янства.*

План

1. Концепції походження східних слов'ян.
2. Початок процесу зародження праукраїнства в племенах зарубинецької культури.
3. Праукраїнське антське державне об'єднання. Елементи праукраїнства в племенах пеньківської, празької, колочинської культур (ІІІ ст. до н. е. – VII ст. н. е.)

ІНДЗ

Скласти письмову розповідь про зарубинецьку культуру.

Література:

1. Баран В. Археологічні культури та літописні племена напередодні утворення Київської держави // Історія в школах України. – 2003. – № 5. – С. 36–41.
2. Бойко О.Д. Історія України. – К., 2004. – С. 23–31.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття. – К., 1996. – С. 22–37.

4. Винокур І.С., Трубочанінов С.В. Давня і середньовічна історія України. – К., 1996. – С.115–140.
5. Давня історія України. В трьох томах. – Т. 3. – К., 2000. – С. 61–190.
6. Давня історія України. У 2-х книгах // Під ред. Толочка П.П. – К., 1995. – Кн. 2. – С. 5–16; 198–205.
7. Етнічна історія давньої України. – К., 2000. – С. 118–195.
8. Залізник Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 117–136.
9. Залізник Л. Первісна історія України. – К., 1999. – С. 171–189.
10. Історія України. Документи. Матеріали. – К., 2002. – С. 5–15.
11. Історія України. Курс лекцій. – Т. 1. – К., 1991. – С. 23–35.
12. Козлов М.М. Уявлення давніх слов'ян про потойбічний світ // УІЖ. – 2000. – № 3. – С. 61–73.
13. Нечуй–Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – К., 1993. – 86 с.
14. Острась Едуард. Звідки пішла назва «Україна» // КС. – 2006. – № 1. – С. 56–64.
15. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 66–82.
16. Яковенко Наталя. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 21–26.

СЕМІНАРИ № 4–5

„КИЇВСЬКА РУСЬ В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ ЄДНОСТІ (80–і рр. IX ст. – ПЕРША ТРЕТИНА XII ст.)

Мета: *Окреслити передумови утворення Давньоруської держави, розкрити суть теорій походження Київської Русі, визначити роль норманів в утворенні держави східних слов'ян, охарактеризувати політичний устрій, соціальну структуру та господарство Русі. Розкрити поворотну роль одержавлення християнства для зміцнення держави та для пришвидшення культурного поступу. Довести, що утворення і розвиток Давньоруської держави було закономірним підсумком складного і тривалого соціально–економічного та культурного розвитку слов'янського суспільства.*

План

1. Державно–політична історія Русі–України за варязької династії Рюриковичів:
  - захоплення Києва Олегом і поступове перетворення Русі в імперію;
  - князювання Ігоря, Ольги, Святослава.
2. Князювання Володимира та утвердження державної релігії – християнства.
3. Князювання Ярослава Мудрого.
4. Князювання Володимира Мономаха.
5. Населення, сільське господарство, ремесла, торгівля Київської Русі.
6. Зовнішня політика Київської Русі.

Література:

1. Відома і чути в усіх кінцях землі. – К., 1993. (Історичні портрети князів Володимира, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха).
2. Горський А.А. Ще раз про роль норманів у формуванні Київської Русі // УІЖ. – 1994. – № 1. – С. 3–9.
3. Денисенко В. Освіта і шкільництво у давній Русі–Україні // Пам'ять століть. – 2005. – № 2. – С. 15–25.
4. Залізник Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність? // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 2–15.
5. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К., 1996. – С. 5–127.
6. Історія України. Документи. Матеріали. – К., 2002. – С. 15–67.
7. Історія України. Курс лекцій. Кн.. 1. – К., 1991. – С. 35–53.
8. Історія України: нове бачення. Т. 1. – К., 1995. – С. 40–68.
9. Котляр М. Полководці давньої Русі. – К., 1996. – 150 с.
10. Котляр М.Ф. Давньоруська держава кінця XI – початку XII століття (Від усобиць до стабілізації). // УІЖ. – 1997. – № 2. – С. 18–28.
11. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. – К., 1996.
12. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). – К., 2002. – С. 6–57.
13. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 1. – С. 87–144.
14. Ричка В.М. За літописним рядком. – К., 1991. – 206 с.
15. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. – 2001. – № 2. – С. 23–34.
16. Ричка В.М. Про еволюцію назви Русь в етнополітичній історії України // УІЖ. – 1991. – № 2. – С. 86–89.
17. Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 131–142.
18. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI. – К., 1996. – С. 8–130.
19. Толочко О. Коли перестала існувати „Київська Русь”? // КС. – 1992. – № 6. – С. 7–19.
20. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. – К., 1998. – 352 с.
21. Толочко П.П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 9–93.
22. Фарбей О.М. Джерела з історії християнства в Криму в IV–IX ст. // УІЖ. – 2000. – № 4. – С. 48–57.
23. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 14–31.

СЕМІНАР № 6

„РУСЬ–УКРАЇНА В ПЕРІОД РОЗДРОБЛЕНОСТІ І МОНГОЛО–ТАТАРСЬКОЇ НАВАЛИ”

Мета: З'ясувати чому Русь перейшла від моно– до поліцентризму і які наслідки були цього процесу. Переконались, що феодалне дріблення було природним наслідком розвитку феодалного ладу. Вияснити, які князівства

першими відокремились і яку роль у цей період відіграв Київ. Проаналізувати вплив монголо–татарської навали на розвиток Галицько–Волинської Русі.

План

1. Причини феодальної роздробленості Русі.
2. Основні тенденції історичного розвитку Русі:
  - Київ і Київська земля;
  - Чернігівське і Новгород–Сіверське князівство;
  - Переяславське князівство;
  - Володимиро–Суздальське князівство і утвердження окремої державності і етнічного центру.
3. Експансія монголо–татар на давньоруські землі. Русь під владою Золотої Орди.

ІНДЗ

1. Скласти хронологічну таблицю історії Давньоруської держави.
2. Скласти таблицю персоналій «Хто є хто в Київській Русі?»

№ п/п	Прізвище, ім'я	Роки народження і смерті князювання	Найважливіші діяння

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 45–61.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ ст. – К., 1996. – С. 70–79.
3. Готун І., Моця О. З життя киян часів Батия // КС. – 1993. – № 5. – С. 77–80.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 59–84.
5. Історія України. Курс лекцій / кер. авт. кол. Л.Г. Мельник. – К., 1991. – С. 53–69.
6. Історія України. Нове бачення / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, м.Ф. Котляр. –К., 1995. – Т. 1. – С. 68–81.
7. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 71–85.
8. Лях Р.Д., Ізюмов В.І., Красноносів Ю.М. Історія України. – К., 1998. – С. 48–55.
9. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 1. – С. 144–192.
10. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретація // УІЖ. – 2001. – № 2. – С. 23–34.
11. Слабошпицький М. З голосу нашої Клію. – К., 1993. – С. 51–68.
12. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до ХVІ ст. – К., 1996.
13. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 201–305.

СЕМІНАР № 7

„КУЛЬТУРА ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ”

Мета: *Ознайомитись з яскравим і багатогранним явищем – культурою Київської Русі, яке стало наслідком тривалого процесу внутрішнього розвитку східнослов'янського суспільства і увібрало все краще від своїх слов'янських предків та від світової цивілізації. Узагальнити отримані знання, визначити історичне значення Київської Русі. Виокремити уроки історії Київської держави.*

План

1. Етнічні процеси. Завершення формування українського етносу.
2. Поширення топоніму. „Русь” на всі регіони Київської Русі. Поширення топоніму „Україна”.
3. Освіта, література, наукові знання, архітектура, живопис в Київській Русі.
4. Історичне значення Київської Русі.

ІНДЗ

1. Скласти план усної розповіді про історичне значення Київської Русі.
2. Реферування статті: Блажчук С. Підготовка та видання „Руської Правди” ВУАН в 20–30-х рр. // Український історичний збірник. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 434–447.
3. Скласти конспект статті Є. Острося «Звідки пішла назва «Україна» // КС. – 2006. – № 1. – С. 56–64.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 65–75.
2. Денисенко В. Освіта і шкільництво у давній Русі–Україні // Пам'ять століть. – 2005. – № 2. – С. 15–25.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 73–84.
4. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів // КС. – 1992. – № 4. – С. 52–56.
5. Залізник Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 2–15.
6. Історія України. Нове бачення / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр. – К., 1995. – Т.1. – С. 73–95.
7. Лях Р.Д., Ізюмов В.І., Красноносів Ю.М. Історія України. – К., 1998. – С. 64–70.
8. Новакович Руслан. Медики князівської Русі // КС. – 1994. – № 4. – С.112–114.
9. Острась Едуард. Звідки пішла назва «Україна» // КС. – 2006. – № 1. – С. 56–64.
10. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.1. – С. 214–270.
11. Пуцько В.Г. Про заснування Десятинної церкви у Києві // УІЖ. – 1990. – № 9. – С. 93–98.

12. Ричка В.М. Про еволюцію назви „Русь” в етнополітичній історії України // УІЖ. – 1991. – № 2. – С. 86–89.
13. Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у київській Русі // УІЖ. – 1992. – № 1. – С. 131–142.
14. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокиївської держави до кінця XVI ст. – К., 1996. – С. 200–250.
15. Толочко О. Коли перестала існувати „Київська Русь”? // КС. – 1992. – № 6. – С. 7–19.
16. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 229–344.
17. Юсова Н.М. Генеза концепту „давньоруська народність” у радянській історичній науці // УІЖ. – 2001. – № 6. – С. 65–86.
18. Юсова Н.М. Ідейна й термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність» // УІЖ. – 2006. – № 4. – С. 101–130.

СЕМІНАР № 8

„ГАЛИЦЬКО–ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА – СПАДКОЄМНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ”

Мета: *Висвітлити процес появи нового державного об’єднання – Галицько–Волинського князівства, яке вродовж майже півтора століття після занепаду Києва було центром політичного та економічного життя східного слов’янства і представляло східнослов’янську державність на міжнародній арені. З’ясувати етапи державного розвитку та причини занепаду Галицько–Волинської держави.*

План

1. Становлення Галицько–Волинської держави.
2. Діяльність Данила Галицького.
3. Галицько–Волинська держава за спадкоємців Галицького (1264–1325 рр.).
4. Боротьба за „галицьку спадщину” Литви, Польщі та Угорщини (1325–1350 рр.).

ІНДЗ

Скласти хронологічну таблицю основних подій столітнього періоду Галицько–Волинської держави.

Література:

1. Баран В.Д. Княжий Галич в історії України (до 880–річчя Данила Галицького) // УІЖ. – 2001. – № 4. – С. 57–75.
2. Аркас М. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 69–90.
3. Бойко О.Д. Історія України. К., 1999. – С. 75–81.
4. Вілкун Т. Літописні „бояри” і „чернь” на вічі (XII–XIII ст.) // КС. – 2001. – № 3. – С. 40–55.

5. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 84–101.
6. Історія України. Курс лекцій / гол. авт. кол. Л. Мельник. – К., 1991. – Т. 1. – С. 69–86.
7. Історія України. Нове бачення. – К., 1995. – Т. 1. – С. 95–113.
8. Костомаров М.І. Князь Данило Романович Галицький // Наука і суспільство. – 1989. – № 9.
9. Котляр М. Галицько–Волинська Русь у XIII ст. // КС. – 1999. – С. 3–15.
10. Котляр М. Галицько–Волинський ізвод у колі давньоруських літописів // КС. – 1999. – № 1. – С. 13–21.
11. Котляр М.Ф. Галицько–Волинське князівство // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 21–32.
12. Котляр М.Ф. Роман і Романовичі в історії України (до 880–річчя Данила Галицького) // УІЖ. – 2001. – № 4. – С. 57–75.
13. Котляр Микола. Бойові та похідні порядки галицького і волинського війська в XII – XIII ст. // КС. – 2004. – № 4.
14. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 85–98.
15. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 1. – С. 192–214.
16. Толочко О.П. Конституційний проект Романа Мстиславовича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 22–37.
17. Толочко П. Русь–Мала Русь – руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // КС. – 1993. – № 3. – С. 3–15.
18. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 60–77.

СЕМІНАРИ № 9

„ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ З-ПІД ВЛАДИ ЗОЛОТОЇ ОРДИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ В НІЙ УДІЛЬНОГО УСТРОЮ ДИНАСТІЄЮ ОЛЬГЕРДОВИЧІВ”

Мета: *Розглянути основні тенденції розвитку Литовсько–Руської держави, визначити особливості різних періодів перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, що дасть можливість переконатися у неоднаковості їх і за тривалістю, і за змістом. Увиразнити процес втрати українськими землями залишків автономії і ознайомитись з оцінкою результатів Люблінської унії, яка була поворотною подією для українських земель.*

План

1. Битва на р. Синюсі та її значення у піднесенні визвольного руху в Північно–Східній Русі.
2. Утворення Литовської держави та відновлення удільного устрою в Україні.
3. Київське князівство за Володимира Ольгердовича (1362–1394 рр.).
4. Кревська унія 1385 р. Ліквідація удільного устрою в 1399 році.

*****

5. Боротьба Вітовта із Золотою Ордою та Тевтонським орденом.
6. Великий князь литовський Свидригайло Ольгердович. Визвольна боротьба в князівстві (1432–1440).
7. Волинське удільне князівство Свидригайла (1440–1452) та Київське удільне князівство Олельковичів (1435–1470). Остаточна ліквідація удільного устрою в 1471 році.
8. Люблінська унія 1569 р.: передумови, укладення та наслідки.

ІНДЗ

1. Скласти хроніку основних подій в Україні за 1362–1394 рр. та назвати їх наслідки.
2. Реферування статті: Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // КС. – 1993. – № 3. – С. 77–86.
3. Пояснити терміни: удільний устрій, Тевтонський Орден, Золота Орда, унія.

Література:

1. Аркас М. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 94–111.
2. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 81–90.
3. Вовк Ю.Й. Історія України в художньо–історичних образах з найдавніших часів до середини XVI ст. – Тернопіль, 2005. – С. 222–237.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 134–158.
5. Дорошенко Д.І. Історія України. – Л., 1991. – С. 101–117.
6. Історія України / Лях Р.Д., Ізюмов В.І., Красноносів Ю.М. – К., 1998. – С. 70–86.
7. Історія України в особах: Литовсько–польська доба / Авт. колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко, О. Русина. – К., 1997. – С. 46–51 (про Володимира Ольгердовича); 51–57 (про Олелька та Олельковичів).
8. Історія України. Курс лекцій. / Керів. авт. колективу Л.Г. Мельник. Т. 1. – К., 1991. – С. 79–82; 86–91.
9. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр. Т. 1. – К., 1995. – С. 113–142.
10. Козаков О. Московсько–литовська боротьба за давньоруські землі на межі 70–80–х років XV ст. // КС. – 2004. – № 5. – С. 39–53.
11. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 110–120.
12. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). – К., 2002. – С. 57–69.
13. Полонська–Василенко Н. Історія України. Т. 1. – К., 1992. – С. 303–346.
14. Русина О. Українські землі під литовським і польським володарюванням // Історія України в особах: Литовсько–польська доба. – К., 1997 р. – С. 3–46.
15. Шабульдо Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та неznані аспекти // УІЖ. – 1996. – № 2. – С. 3–15.
16. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // КС. – 1993. – № 3 – С. 77–86.

17. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 90–99.

СЕМІНАР № 10–11

„СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА ЛИТВИ (XIV – XVI СТ.)”

Мета: З'ясувати зміст соціальних процесів XIV–XVI ст., серед яких найпомітнішим було формування та становлення станової організації суспільства. Розглянути зміни та зрушення в економіці цього періоду. Довести, що активна урбанізація зумовила появу нових суспільних явищ та тенденцій у виробничій сфері та становищі міщанської корпорації.

План

1. Формування шляхетного стану в Україні.
2. Розвиток сільського господарства. Земельна реформа „Устава на волоки” 1557 року.
3. Зовнішня та внутрішня торгівля.
4. Розвиток міст: магдебурзьке право, ремесла, цехи.
5. Литовські Статути і соціально–правове становище різних станів.

ІНДЗ

1. Пояснити терміни: шляхта, магнати, цехи, Литовські статути, магістрат, війт.
2. Скласти план усної розповіді про органи влади Львова у XIII–XVIII ст. за статтею Капраль М.М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII (Нарис історії магдебурзького права) // УІЖ. – 2006. – № 5. – С. 98–111.
3. Скласти хронологічну таблицю „Українські землі в литовсько–польську добу”.

Література:

1. Білоус Н.О. Функції та основні напрями діяльності Київського магістрату в XVI – пер. пол. XVII ст. // УІЖ. – 2005. – № 5. – С. 4–18.
2. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 92–101; 101–104.
3. Дорошенко Д.І. Історія України. – Л., 1991. – С. 117–135.
4. Історія України / Авт. кол.: Лях Р.Д., Ізюмов В.І., Красноносів Ю.М. та ін. – К., 1998. – С. 91–98.
5. Історія України. Курс лекцій / Керів. авт. колективу Л.Г. Мельник. Т.1. – К., 1991. – С. 95–107.
6. Історія України: нове бачення; У 2 т. / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр. Т. 1. – К., 1995. – С. 129–136; 142–144.
7. Капітан Л.І. Литовсько–польська доба на сторінках „Українського історичного журналу” (1485–2000 рр.) // УІЖ. – 2000. – № 3 – С. 53–61.

8. Капраль М.М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (Нарис історії магдебурзького права) // УІЖ. – 2006. – № 5. – С. 98–111.
9. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 120–129; 129–143; 166–188.
10. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 346–373; 406–413; 373–394.

II семестр

СЕМІНАРИ № 1

"КОЗАЦТВО УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА XV–XVI СТ.)"

Мета: З'ясувати причини появи козацтва, розглянути ранній період історії Запорозької Січі, що допоможе вивчити питання про детермінацію цього феномену саме за соціально–політичних обставин кінця XV ст. Розглянути козацькі повстання кінця XVI ст. і визначити причини їх поразки.

План

1. Причини і поява козацтва в Україні.
2. Заснування Запорозької Січі. Дмитро Вишневецький та його роль у розбудові Січі й активізації боротьби з Кримським ханством.
3. Повстання козаків під проводом Криштофа Косинського.
4. Козацько–селянське повстання під проводом Северина Наливайка. Державотворчі елементи в діяльності Наливайка.

ІНДЗ

Пояснити терміни: бродники, бунчужний, довбиш, військова рада, військовий суддя, козак, курінний отаман, писар, осавул, обозний, пушкар, скарбник, уходники, хорунжий, Запорозька Січ.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 41–66.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 5–69.
3. Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. Польська історична література про українське козацтво // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 73–79.
4. Боєчко В.Ф., Чабан А.Ю. Роль порубіжних територій у процесі генезису козацтва // УІЖ. – 1999. – С. 48–63.
5. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – 539 с.
6. Грушевський М. Історія України–Русі. – Т. VII. – К., 1995. – С. 196–206.
7. Гурбик А.О. Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспект) // УІЖ. – 1999. – № 6. – С. 3–17.
8. Денисенко А. Козацький гетьман Байда Вишневецький // КС. – 1992. – № 1. – С. 70–74.
9. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 148–166.
10. Запорожці: До історії козацької культури. – К., 1993. – 400 с.
11. Константиненко К. "Реляція про проходження та звичаї козаків" Альберто Віміні: історія, уява, реальність // КС. – 1999. – № 5. – С. 50–70.

12. Леп'явко С. Наливайко і повстання 1591–1596 рр. у пам'яті сучасників і нащадків // УІЖ. – 1992. – № 2. – С. 131–139.
13. Леп'явко С.А. Українське козацтво на державній службі (початковий період) // УІЖ. – 1999. – № 3. – С. 57–62.
14. Сергієнко Г.Я. Біля витоків українського козацтва і Запорозької Січі // УІЖ. – 1992. – № 12. – С. 123–132.
15. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 61–73.
16. Стороженко І. Організаційні структури козацтва, що передували утворенню першої Запорозької Січі // КС. – 2004. – № 2. – С. 23–35.
17. Стороженко І. Перша Запорозька (Базавлуцька) Січ кінця XVI – першої половини XVII ст. Генеза та еволюція // КС. – 2005. – № 1. – С. 35–60.
18. Стороженко Іван. Кримське ханство кінця XV – середини XVIII ст. як складова частина Великого Кордону України // КС. – 2006. – № 5. – С. 3–13.
19. Щербак В.О. Джерела формування українського козацтва // УІЖ. – 1994. — № 2–3. – С. 75–84.
20. Щербак В.О. Запорозька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVII ст. // УІЖ. – 1995. – № 5. – С. 66–72.
21. Щербак В.О. Козацтво в станово–класовій структурі українського суспільства (др. половина XV – середина XVII ст.) // Укр. іст. журнал. – 1991. – № 11. – С. 43–53.
22. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів, 1991. – Т. 2. – С. 6–117.

СЕМІНАР № 2 **„КОНФЕСІЙНА СИТУАЦІЯ ХІУ–ХVІ СТ.”**

Мета: *З'ясувати становище Православної Церкви в умовах посилення позицій католицької релігії, розглянути форми реформаційних течій в Україні з метою визначення передумов укладення та наслідків Берестейської унії. Розуміння конфесійної ситуації в Україні слугуватиме поясненням багатьох соціально–політичних процесів в Україні.*

План

1. Поділ Київської митрополії. Становище української Православної Церкви у Великому Князівстві Литовському в ХІУ – першій половині ХVІ ст.
2. Посилення позицій католицької церкви. Реформаційні течії в Україні. Загострення кризи в українському православ'ї у 50–70–х роках ХVІ ст.
3. Поширення братств в Україні, їх суспільно–конфесійна діяльність.
4. Передумови й активізація унійного руху в Україні в останній чверті ХVІ ст. Берестейська унія.

ІНДЗ

1. Законспектувати артикули (умови), на яких було укладено Берестейську унію.
2. Пояснити терміни: митрополія, Реформація, реформаційні течії, братства.

Література:

1. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
2. Грушевський М.С. Духовна Україна. Збірка творів. – К., 1994. – С. 136–255.
3. Грушевський М.С. Історія України–Русі. – К., 1995. – Т. VI. – С. 412–538.
4. До 400–ліття Берестейської унії // Пам'ять століть. – 1996. – № 3. – С. 106–151.
5. Історія релігії в Україні. – К., 1997. – Т. 2: Українське православ'я. – С. 173–211.
6. Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст. // УІЖ. – 1966. – № 2.
7. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 143–155.
8. Плохій С. Причини і наслідки Берестейської унії // Пам'ятки України. – 1992. – № 2. – С. 7–13; № 3. – С. 110–112.
9. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 1. – С. 373–394.
10. Русина О.В. Міжконфесійні взаємини й суспільно–політичні рухи XV – початку XVI ст. на теренах України // УІЖ. – 2006. – № 3. – С. 4–16.
11. Тимошенко Л. Артикули Берестейської унії 1596 р. // УІЖ. – 1996. – № 2. – С. 15–34.
12. Тимошенко Л. Михайло Рогоза і Берестейська унія // КС. – 2000. – № 5. – С. 96–105.
13. Ульяновський В.І., Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3–х книгах. – К., 1994.
14. Харишин М. Українська церква між двома уніями (1569–1596) // УІЖ. – 1996. – № 4. – С. 24–34.
15. Яковенко Наталя. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 102–105; 127–136.
16. Яроцький П. Берестейська унія 1596 року // Історичний календар. – 1999. – Вип. 6. – С. 315–316.

СЕМІНАР № 3

«ЗАПОРОЗЬКА СІЧ, КРИМСЬКЕ ХАНСТВО І ТУРЕЧЧИНА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»

Мета: *З'ясувати, що саме в першій чверті XVII ст. військова активність козацтва була найбільшою. Воно відіграло визначну роль в загальноєвропейській боротьбі з турецькою агресією і захищало Україну від татарських нападів. Переконатися, що існування Запорозької Січі надавало українському козацтву відпорності й перетворювало його на головного захисника українського народу.*

План

1. Походи запорожців проти Кримського ханства і Туреччини у 1600–1619 рр.
2. Поразка польських військ під Цецорою в 1620 р. та підготовка Туреччини і Польщі до широкомасштабної війни.
3. Бої під Хотиним у 1621 р. Результати війни.

4. Міждержавне зближення Запорозької Січі з Кримським ханством у 20–30–х роках.

ІНДЗ

Скласти план усної розповіді «Козаки у Хотинській війні».
Підготувати письмове оповідання про Хотинську фортецю.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
2. Боплан Г. Опис України. – К., 1990.
3. Борисенко В. Міждержавне зближення Запорозької Січі з Кримським ханством у 20–30–х роках XVII ст. // Історія України. – 1998. – № 1.
4. Борисенко В. Роль українських козаків у Хотинській війні 1620–1621 рр. // Історія України. – 1998. – № 9.
5. Брехуненко В. Московська держава і козацько–татарський військовий союз 1624–1629 рр. // Україна та Росія: проблеми політичних соціокультурних відносин. – К., 2003. – С. 66–84.
6. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 1.
7. Володарі гетьманської булави. – К., 1994.
8. Голобуцький В.О. Запорожская Сечь // Вопросы истории. – 1970. – № 12; 1971. – № 1.
9. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994.
10. Грушевський М. Історія України–Русі. – К., 1995. – Т. 7, 8.
11. Дашкевич Я. Козацтво на великому кордоні // УІЖ. – 1990. – № 12.
12. Історична дисертація про козаків. Автор Йоган Йоахім Мюллер // КС. – 1997. – № 4–5.
13. Комарницький С. Хотинська епопея: З історії Хотинської війни 1621 р. – Чернівці, 2000.
14. Панашенко В. Запорозька Січ і Кримське ханство у 20–х – 30–х рр. XVII ст. // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. – К., 1993.
15. Полководці Війська Запорозького. – К., 1998.
16. Станіславський В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством // УІЖ. – 1995. – № 6.
17. Хотинська війна 1621. – К., 1991.
18. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К., 1993.

СЕМІНАР № 4–5

«КОЗАЦЬКО–СЕЛЯНСЬКІ РУХИ В 20–30–Х РОКАХ XVII ст.»

Мета: З'ясувати причини та особливості козацьких рухів першої половини XVII ст., які стали наслідком загострення стосунків козацтва з польськими властями. Ознайомитись з основними положеннями Куруківської угоди та Ординації Війська Запорозького, які упокорювали козацтво і не дозволяли перетворитися йому із впливової військової сили у воєнно–політичний чинник суспільного життя.

План

1. Відміна баніції козацтва і повернення йому деяких прав і привілеїв на початку XVII ст. Самійло Кішка.
2. Селянсько–козацьке повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла. Куруківська угода.
3. Козацько–селянське повстання 1630–1631 рр. під проводом Тараса Федоровича (Трясила).
4. Козацьке повстання 1635 р. під проводом Івана Сулими.
5. Козацько–селянське повстання під проводом Павла Бута, Якова Остринина і Карпа Скидана.
6. «Ординація Війська Запорозького» 1638 р.

ІНДЗ

1. Скласти хроніку бойових дій повстань.
2. Виписати пункти «Ординації Війська Запорозького», що обмежували самоврядування реєстровців і права козацтва.

Література:

1. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька. – К., 1993.
2. Володарі гетьманської булави. – К., 1994.
3. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 317–349; 270–216.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 200–216.
5. Історія України. Курс лекцій. – Т. 1. – К., 1991. – С. 191–210.
6. Полководці Війська Запорозького. – К., 1998.
7. Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. – К., 1989.

СЕМІНАР № 6

„УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ.»

Мета: Розглянути соціально–економічну ситуацію, що склалася на українських землях, котрі входили до складу Речі Посполитої в першій половині XVII ст. Це сприятиме визначенню спонукальних чинників до розгортання національної революції XVII століття. З'ясувати стан української культури першої половини XVII ст.

План

1. Посилення польсько–шляхетської влади в Україні у першій половині XVII ст. (Адміністративний устрій, судова система, шляхетське всевладдя).
2. Хижацьке використання природних багатств України магнатами і шляхтою. Посилення експлуатації селян, міщан і козаків.

3. Загострення релігійних протиріч (Відновлення православної ієрархії 1620 р., „Статті для заспокоєння руського народу”, митрополит Петро Могила).
4. Культура України першої половини XVII ст.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 100–115.
2. Батюк В.С. Українська державність напередодні та в роки визвольної війни 1648–1654 рр. у працях дослідників із західної діаспори // УІЖ. – 1993. – № 1. – С. 50–56.
3. Велика історія України (від найдавніших часів). У 2-х т. – К., 1993. – Т. 1. – С. 37–57.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 234–256.
5. Запорожці (до історії козацької культури). – К., 1993. – 395 с.
6. Історія України. Курс лекцій. Т. 1. – К., 1991. – С. 130–155; 167–191.
7. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 1994.
8. Мицик Ю.А. Два публіцистичні трактати про причини національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // УІЖ. – 1999. – № 6. – С. 122–125.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 455–518.
10. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.

СЕМІНАРИ № 7–8

"РЕВОЛЮЦІЙНИЙ 1648 РІК І СТВОРЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ"

Мета: *З'ясувати передумови повстання під проводом Б. Хмельницького, розглянути військові дії першого етапу національної революції середини XVII ст., узагальнити його підсумки та уроки. Акцентувати увагу на державотворчому процесі в Україні, виокремлюючи специфічні засади внутрішньої організації Української козацької держави.*

План

1. Передумови та початок повстання під проводом Б. Хмельницького. Військові дії навесні 1648 р.
2. Визвольний похід у Західну Україну й визволення етнічної української території.
3. Створення нової Української держави.
4. Воєнні дії у 1650–1653 рр.
5. Дипломатія незалежної держави. Зближення України з Росією.

ІНДЗ

Виписати погляди сучасних істориків на Переяславську Раду і українсько-московську угоду 1654 року.

Література:

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 127–149; (Про Максима Кривоноса. – С. 163–181).
2. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994.
3. Гончарук П. Пантелеймон Куліш про історичну роль Богдана Хмельницького та Переяславської ради 1654 р. // КС. – 2007. – № 1. – С. 3–35.
4. Горобець В. Українська козацько–гетьманська держава // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 5–31.
5. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 293–299.
6. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 234–256.
7. Історія України Курс лекцій. – Т. 1. – 1991. – С. 210–237.
8. Мицик Ю.А. Національно–визвольна війна українського народу середини XVII ст. у першоджерелах // УІЖ. – 1898. – № 6. – С. 103–105.
9. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 10–16.
10. Смолій В.А. Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 3–14.
11. Смолій В.А., Богдан Хмельницький: Особистість у контексті епохи // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 3–14.
12. Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 10–21.
13. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648–1676 рр. Крізь призму століть // УІЖ. – 1998. – № 1–3.
14. Степанков В. Богдан Хмельницький // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 31–47.
15. Степанков В.С. Українська революція 1648–1676 рр. у контексті епохи європейського революційного руху XVI–XVII ст.: спроба порівняльного аналізу // УІЖ. – 1997. – № 1. – С. 3–22.
16. Стороженко І. Битва на Жовтих Водах // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 129–138; № 5. – С. 109–120.
17. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька «протекція» // КС. – 2001. – № 3. – С. 87–107.
18. Харишин М.В. Богдан Хмельницький і українська православна церква (1648–1657 рр.) // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 92–100; № 5. – С. 57–66.
19. Чухліб Т.В. Богдан Хмельницький очима сучасників // УІЖ. – 1995. – № 4. – С. 121–128.
20. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки // УІЖ. – 2003. – № 1. – С. 68–81.
21. Шевчук В. Козацька держава. – К., 1995. – С. 51–88.
22. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т.2. – К., 1990. – С. 176–185.

СЕМІНАРИ № 9
„ПРОДОВЖЕННЯ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ
МОЛОДОЇ РЕСПУБЛІКИ (1649–1653 рр.)”

Мета: Розглянути перебіг військових дій впродовж 1654–1663 років, визначити конфліктні моменти в українсько–московському військовому союзі та причини відступу Москви від переяславських домовленостей, охарактеризувати діяльність Б. Хмельницького щодо створення антипольської коаліції і причини її краху, а також ознайомитись з передумовами укладання та наслідками Гадяцького договору та Переяславських статей (1659 р.). В кінцевому рахунку – визначити чинники, котрі сприяли розполовиненню України – розколу Гетьманщини.

План

1. Військові дії українсько–російських військ в Україні, Білорусії та Литві в 1654–1655 рр.
2. Віленське перемир'я 1656 р. Смерть Б. Хмельницького.
3. Гетьманування І. Виговського (1657–1659).
4. Українсько–московська війна 1658–1659 рр. Гадяцька угода 1658 р. та її наслідки.
5. Обрання гетьманом Ю. Хмельницького (1659–1663). Переяславські статті 1659 р. Слободищенський трактат 1660 року.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 129–154.
2. Бердута М.З., Бутенко В.І., Солощенко О.М. Історичні постаті. Гетьмани України. – Харків, 2004. – С. 38–44.
3. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 126–147.
4. Бульвінський А.Г. Українсько–московська війна 1658–1659 рр. // Історія в школах України. – 2003. – № 5. – С. 41–46.
5. Видатні постаті в історії України IX–XIX ст. Короткі біографічні нариси / В.І. Гусев, В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев та ін. – К., 2002. – С. 184–187; 172–176.
6. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994. – С. 191–206.
7. Горобець В. Гадяцька угода 1658 р. в контексті міжнародних відносин // КС. – 1999. – № 1. – С. 46–61.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 256–305.
9. Історія України в особах IX–XVIII ст. – К., 1993. – С. 318–338.
10. Історія України. Курс лекцій. – К., 1991. – С. 237–260.
11. Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів, 1990. – С. 170–186.
12. Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети / Редкол.: В. Смолій та ін. – К., 1998. – С. 39–53.
13. Степанков В. Іван Виговський // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 57–71.

14. Хроненко І. Спадковий гетьманат в Україні у другій половині XVII ст. // КС. – 2000. – № 4. – С. 15–22.
15. Шевчук В. Козацька держава. – К., 1995. – С. 88–106.
16. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. – Т. 2. – К., 1990. – С. 190–229.

СЕМІНАР № 10
«СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНІ ЗМІНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У
ПЕРШІЙ ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
XVII ст. (1648–1657 РР.)»

Мета: Розглянути зрушення в сільському господарстві, зміни в ремеслах і промислах. Пересвідчитись що вони вказували на формування якісно нових відносин в економічній спільності української народності, на невпинний розвиток у надрах старої феодальної системи капіталістичного укладу.

План

1. Зміни в землеволодінні та сільському господарстві.
2. Зміни в ремеслах і промислах. Капіталістичний характер господарства.
3. Ліквідація кріпацтва і зміни в соціальній структурі населення.

ІНДЗ

1. Пояснити терміни: адміністративно–територіальний устрій, гетьмани, Гетьманщина, консолідація, мілітарний союз, реєстрове козацтво, Руїна.
2. Скласти хронологічну таблицю періодів національної революції середини XVII ст.

Література:

1. Борисенко В.Й. Соціально–економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986.
2. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990.
3. Степанков В. Аграрна політика Б.Хмельницького (1648–1657 рр.) // Феодалізм на Україні: Збірка наукових праць. – К., 1990. – С. 52–65.
4. Смолій В.А. Українська козацька держава // УІЖ. – 1991. – № 4. – С. 5–20.
5. Смолій В.А., Гуржій О.І. Становлення української феодальної державності // УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 10–21.

СЕМІНАРИ № 11–12
„ГЕОПОЛІТИЧНІ ВЕКТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ КОЗАЦЬКОЇ
СТАРШИНИ (1660–1676)»

Мета: З'ясувати основні події доби Руїни та етапу боротьби за возз'єднання «розполовиненої» України. Переконатися, що внаслідок постійної боротьби козацької верхівки за булаву, низки невдалих кроків та помилок, зради союзників, намагання Польщі, Росії та Туреччини контролювати хід подій в українських землях втратив підтримку народних мас гетьман П. Дорошенко,

котрий прагнув об'єднати українські землі та унезалежити їх. З його падінням пов'язаний завершальний акт Української національної революції.

План

1. Відхід Правобережної України до Польщі. Спроби гетьманів Ю. Хмельницького і Павла Тетері поширити свою владу на Лівобережну Україну в 1660–1663 рр.
2. Обрання гетьманом І. Брюховецького . Московські статті 1665 р.
3. Гетьманування П. Тетері на Правобережжі (1663–1665 рр.)
4. Боротьба гетьмана П.Дорошенка за відновлення незалежної Української держави (1665–1676 рр.)
5. Гетьманування Д. Многогрішного (1667–1672 рр.). Глухівські статті 1669 р.
6. Обрання гетьманом І.Самойловича (1672–1687). Падіння уряду П.Дорошенка.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 143–154.
2. Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993. – С. 97–134. (про П. Дорошенка).
3. Бойко О. Історія України. – К., 1999. – С. 142–154.
4. Борисенко В.Й. Дем'ян Многогрішний // КС. – 1992. – №4. – С.44–52.
5. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети – К., 1994.
6. Газін В.В. Крим–Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663–1665 рр.) // УІЖ. – 2001. – № 1. – С. 62–73.
7. Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991. – С. 45–93.
8. Горобець В.М. Московський договір гетьмана І. Брюховецького 1665 року // УІЖ. – 2003. – № 6. – С. 39–52.
9. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько–російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // УІЖ. – 1997. – № 1. – С. 22–43.
10. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 284–305.
11. Єфименко О.Я. Історія українського народу. – К., 1990. – С.255–299.
12. Історичні постаті України: Історичні нариси: Зб. / Упорядник О.В. Болдирев. – Одеса, 1993. – С. 191–193. (про П. Дорошенка).
13. Історія України в особах: Козаччина (Авт. колектив: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матях та інш.) – К., 2000. – С. 93–131; 161–171; 193–203; 215–225.
14. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр та ін. – Т. 2. – К., 1995. – С. 245–263.
15. Кочмарчик Я. „Діялось в обозі під Чудновим, дня 17 жовтня, року 1665 // КС. – 2001. – № 3. – С. 127–130.
16. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С.204–225.
17. Мельник Л. Гетьман Іван Самойлович // КС. – 1996. №1. – С. 77–85.
18. Полонська–Василенко Н.Д. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С.36–47.

19. Смолій В., Степанков В. Переддень Руїни (1650–1670 рр.) // КС. – 1993. – № 6. – С. 2–17.
20. Смолій В.А., Ричка В.М. Угоди гетьманського уряду України з Московською державою (1654–1764 рр.) очима правознавця // УІЖ. – 1993. – № 4–6. – С. 96–118.
21. Смолій В.А., Степанков В.С. Гетьман Петро Дорошенко // УІЖ. – 1992. – № 7. – С. 84–103.
22. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть // УІЖ. – 1998. – №1–3.
23. Чухліб Т.В. Особливості зовнішньої політики І. Самойловича та проблема міжнародного становища гетьманату в 1672–1686 рр. // УІЖ. – 2005. № 2. – С. 48–63.
24. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків – Львів, 1991. – Т. 2. – С. 198–359.

II курс

III СЕМЕСТР

СЕМІНАР № 1–2 «ВІДСІЧ ТУРЕЦЬКО–ТАТАРСЬКОЇ АГРЕСІЇ І БОРОТЬБА ЗА ВИЗВОЛЕННЯ ПІВДЕННИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVII ст.

Мета: Розглянути польсько–турецько–українські стосунки в останній чверті XVII ст., з'ясувати позиції гетьманів П. Дорошенка та Ю. Хмельницького стосовно протурецької орієнтації, які прагнули об'єднати «розполовинену» Україну і зверталися по допомогу до султанської Порти. Прослідкували зміни в українсько–московських взаєминах на початку гетьманування І. Мазепи.

План

1. Наступ Туреччини і Криму на правобережні землі в першій половині 70–х років XVII ст. Позиція П. Дорошенка.
2. Перший Чигиринський похід.
3. Другий Чигиринський похід.
4. Гетьманування Ю. Хмельницького на Правобережжі.
5. Бахчисарайський мирний договір 1681 р. Трактат про «вічний мир» 1686 р.
6. Обрання І. Мазепи гетьманом. Коломацькі статті 1687 р.

ІНДЗ

Підготувати письмове повідомлення про 1–й і 2–й Чигиринський походи.

Література:

1. Величко С. Літопис. – К., 1992.
2. Володарі гетьманської булави. – К., 1994.
3. Заруба В.М. Придніпров'я під час Кримських та Дніпровських походів кінця XVII ст. // Український історик. – 1990. – № 1–4. – С. 55–65.
4. Заруба В.Н. Украинское казачье войско в борьбе с турецко–татарской агрессией (последняя четверть XVII века). – Харьков, 1993.
5. Літопис Самовидця. – К., 1971.
6. Мельник Л. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації. – К., 1995.
7. Панашенко В.В. 300–річчя героїчної оборони Чигирини від турецько–татарської агресії // УІЖ. – 1977. – № 8.
8. Яковлева Т.Г. Кримсько–татарський фактор у політиці гетьманів України у 60–ті рр. XVII ст. // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 14–24.

СЕМІНАР № 3
«ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ І СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.»

Мета: *З'ясувати специфіку державного устрою, витвореного в ході національної революції середини XVII ст., переконатися, що в основу державотворчого процесу була покладена модель військового територіального поділу та систему організації публічної влади Запорозької Січі. Розглянути особливості соціально–економічного розвитку українських земель в другій половині XVII століття.*

План

1. Державний устрій України та наступ на нього царизму.
2. Російський уряд – опора відродження феодального землеволодіння у Гетьманщині.
3. Елементи буржуазних відносин у сільському господарстві; промисловості та торгівлі.
4. Еволюція соціальної структури населення.

Література:

1. Багалій Д. Історія Слобідської України. – Х., 1993.
2. Борисенко В.Й. Еволюція соціальної структури населення Гетьманщини. – К., 1997.
3. Борисенко В.Й. Соціально–економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986.
4. Борисенко В.Й. Українська держава в другій половині XVII ст. // КС. – 1994. – № 5.
5. Гуржій О. До питання про кількість та етнічний склад населення України у другій половині XVII ст. // УІЖ. – 1993. – № 4–6.
6. Гуржій О. Інтелектуальна еліта Гетьманщини в країнах Західної Європи, Азії та Америки в контексті культурно–релігійних і політичних контактів // КС. – 2003. – № 2. – С. 22–30.
7. Гуржій О. Українська держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996.
8. Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки, Полковники. Сотні Лівобережжя // Пам'ятки України. – 1990. – № 2.
9. Мельниченко В.М. Торгівельні зв'язки між Лівобережною і Правобережною Україною у другій половині XVII ст. // УІЖ. – 1998. – № 1. – С. 69–76.
10. Муляр А.М Міграційні процеси на Правобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. // УІЖ. – 2000. – № 2. – С. 94–101.
11. Пономарьов О. Про початок мануфактурного періоду на Україні // УІЖ. – 1970. – № 3. – С. 23–26.
12. Потульницький В. Інтелектуальні впливи Заходу на духовне життя української еліти в XVII–XVIII ст. // КС. – 2001. – № 1, 2, 3.

13. Смолій В., Гуржій О. Становлення української феодальної державності // УІЖ. – 1990. – № 10.
14. Струкевич О.К. Інституція гетьманства у політико–культурному сприйнятті старшинської еліти України–Гетьманщини // УІЖ. – № 4. – С. 49–59.

СЕМІНАР № 4–5
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА НА ПЕРЕЛОМІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

Мета: *Вияснити характерні риси культурного процесу в українських землях, з'ясувати зміни і зрушення в духовній сфері, побуті тощо. Розглянути форми культурного життя, методи і засоби художнього самовиразу, рівень освіти, вплив європейських культурних процесів та тенденцій. Визначити деформуючі і гальмівні чинники культурного процесу після втрати національної державності.*

План

1. Передумови і основні напрями розвитку культури.
2. Осередки культури, Острозька академія.
3. Братства та їх школи. Шкільництво уніатів.
4. Протестантські та католицькі школи. Замойська академія.
5. Книгописання, виникнення та розвиток друкарства в Україні.
6. Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво.
7. Література, театр, музика.
8. Наукові знання. Розвиток філософської думки. Історична думка.

ІНДЗ

1. Підготувати письмове повідомлення: Ф. Софонович і його «Хроніка».

Література:

1. Грушевський М. Культурно–національний рух на Україні в XVI–XVII ст. // Жовтень. – 1989.
2. Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні XVII ст.: Східна традиція і західні впливи // КС. – 1995. – № 1.
3. Історія української культури / Під ред. Крип'якевича І. – К., 1993.
4. Культура українського народу: Навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів. – К., 1994.
5. Лисяк–Рудницький І. Розмова про барокко // Лисяк–Рудницький І. Історичні есе. – К., 1995. – Т. 1.
6. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.
7. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1992.
8. Українська культура: Лекції / Під ред. Д. Антоновича. – К., 1993.
9. Хижняк З. Києво–Могилянська академія. – К., 1988.

10. Історія української культури: у 5 т.–Т. 2. Українська культура XIII– першої половини XVII ст./ Олександрович В.С., Балущок В.Г., Боянівська М.Б. та ін. – К.: "Наукова думка", 2001. – 848 с.

СЕМІНАР № 6
„СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVII –
НА ПОЧАТКУ XVIII ст.”

Мета: *Прослідкувати, як після укладання Переяславського договору 1654 р. московський уряд розпочав систематичне обмеження суверенітету Гетьманщини, поступово довівши її до стану автономії. З'ясувати особливості соціально–економічного розвитку та становище Православної Церкви. Розглянути особливості поновної колонізації Правобережжя та становище правобережного козацтва.*

План

1. Наступ царизму на державний устрій України в др. половині XVII ст.
2. Соціально–економічний розвиток наприкінці XVII ст. – на поч. XVIII ст.
3. Підпорядкування Київської митрополії московському патріархату.
4. Національно–визвольний рух на Правобережній Україні наприкінці XVII і в 1702–1704 рр.: С. Палій, С. Самусь, З. Іскра, А. Абазин.

Література:

1. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 153–175.
2. Горобець В. Від союзу до інкорпорації: Українсько–російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. – К., 1995.
3. Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. // УІЖ. – 1993. – № 2–3. – С. 70–73.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII– XVIII ст.: кордони, населення право. – К., 1996. – 222 с.
5. Гуржій О.І. До питання про кількість та етнічний склад населення України у другій половині XVII ст. // УІЖ. – 1993. – №4–6. – С. 43–50.
6. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – К., 1991. – С. 327–389.
7. Історія України. Курс лекцій. Книга 1. – К., 1991. – С. 260–314.
8. Історія України: нове бачення (О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр та ін. – Т. 1. – К., 1995. – С. 245–262.
9. Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990. – С. 233–252; 204–225.
10. Масенко Л.Т. Невідома сторінка з біографії Семена Палія // УІЖ. – 1990. – № 9. – С. 106–109.
11. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 168–211.
12. Салій К. Іван Мазепа і Українська Православна Церква кінця XVII – поч. XVIII ст. // КС. – 1990. – № 4. – С. 159–163.
13. Сергієнко Г.Я. Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80–90–ті рр. XVII ст. – початку XVIII ст.) // УІЖ. – 1996. – № 3. – С. 105–119.

14. Чухліб Т. Семен Палій // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 183–193.
15. Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVIII ст. // УІЖ. – 1994. – № 1. – С. 54–61.

СЕМІНАРИ № 7–8
„УКРАЇНА В ДОБУ І.МАЗЕПИ.
ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ П. ОРЛИКА В ЕКЗИЛІ”

Мета: Розглянути участь українського козацтва у Північній війні, з'ясувати її вплив на Україну та політику гетьмана І.Мазепи. Визначити чинники, що зумовили зміну політичного курсу гетьмана та з'ясувати причини краху його антимосковського виступу. Прослідкувати тяглість державотворчих традицій в діяльності гетьмана Пилипа Орлика і з'ясувати причини невдачі його дій, спрямованих на незалежнення Української держави.

План

1. Военні дії козацьких полків у 1704 – першій половині 1708 р. Повстання під проводом Кіндрата Булавина (1707–1708 рр.) і Україна.
2. Перехід гетьмана І. Мазепи на бік Швеції і репресивні дії російського уряду в Україні.
3. Полтавська битва. Причини невдачі акції І. Мазепи і його роль в історії України.
4. Обрання гетьманом П. Орлика та його прагнення визволити Україну. Законодавча діяльність українського уряду в екзилі (1710–1714).
5. Конституція Пилипа Орлика.

ІНДЗ

Скласти конспект тексту Конституції Пилипа Орлика.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 154–162.
2. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. – К., 1993. – С. 149–209.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1996. – С. 278–289, 290–294.
4. Борщак І. Гетьман П. Орлик і Франція // УІЖ. – 1991. – № 9,10.
5. Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. – Львів, 1991. – С. 42–50.
6. Видатні постаті в історії України IX–XIX ст. Короткі біографічні нариси / В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев та ін. – К., 2002. – С. 196–205.
7. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994. – С. 385–403.
8. Гетьмани України: Історичні портрети. – К., 1991. – С. 101–151.
9. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 366–384.
10. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 366–389.

11. Жуковський Аркадій. Гетьман Іван Мазепа в оцінці М. Грушевського // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 134–146.
12. Історичні постаті України: Іст. нариси: Зб. О.В. Болдирєв. – Одеса, 1993. – С. 196–304; 337–383.
13. Історія України. Курс лекцій. / Керів. авт. кол. Л.Г. Мельник. – Т. 1. – К., 1991. – С. 319 (про повстання під проводом К. Булавина).
14. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. – К., 1991.
15. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. – К., 1999. – С. 113–120.
16. Мазепа. Збірник / Передмова, упорядк. тексту Юрія Іванченка. – К., 1993. – 240 с.
17. Мацків Теодор. Справа княжого титулу гетьмана Івана Мазепи // КС. – 1993. – № 5. – С. 100–103.
18. Мельник Л.Г. Українсько–турецькі відносини і політичні проекти П. Орлика // УІЖ. – 1997. – № 6. – С. 24–34.
19. Мельник Л. Гетьман Пилип Орлик – Запорозжя у 20–х – на початку 30–х років XVIII ст. // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 45–53.
20. Павленко Сергій. Міф про Мазепу. – Чернігів, 1998. – 346 с.
21. Панашенко В.В. Шлях армії Карла XII на Україну (1709 р.) // УІЖ. – 1991. – № 2. – С. 107–112.
22. Полонська–Василенко Н. Історія України. Т. 2. – К., 1992. – С. 76–77; 53–80; 143–146.
23. Салій К. Іван Мазепа і Українська православна церква // КС. – 1999. – № 4. – С. 159–163.
24. Смолій В. Іван Мазепа // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 171–183.
25. Станіславський В.В. Політичні зносини Запорізької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // УІЖ. – 1998. – № 1. – С. 76–86.
26. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи // УІЖ. – 2005. – № 1. – С. 138–148.
27. Субтельний О. Мазепинці. – К., 1994.
28. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 145–151.
29. Хеггман Бертіл. Пилип Орлик у Швеції (1716–1719 рр.) // УІЖ. – 1996. – № 3. – С. 151–155.
30. Чухліб Т. Пилип Орлик // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 193–203.
31. Шевчук В. Козацька держава. – К., 1995. – С. 152–191.
32. Шевчук В. Козацька держава. – К., 1995. – С. 192–212.
33. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3–х т. – Т. 3. – С. 27–316; 340–367; 368–380.
34. Яковенко Н. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 225–240.

СЕМІНАРИ № 9–11
„ПОСИЛЕННЯ НАСТУПУ ЦАРИЗМУ НА ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ
ТА ПОСТУПОВА ВТРАТА ЇЇ АВТОНОМІЇ”

Мета: *Охарактеризувати політику російського царизму щодо України, суть якої полягає в намаганні ліквідувати українську автономію та інкорпорувати українські землі до складу імперії. Розглянути основні напрями діяльності українських гетьманів І.Скоропадського, П.Полуботка, Д.Апостола, К.Розумовського, що слугуватиме усвідомленню тому, що їх потуги по збереженню автономії Української держави були слабшими, ніж наступ самодержавства на українську козацьку державність.*

План

1. Обмеження влади Лівобережного гетьмана. Введення російського адміністративного устрою в 1708–1709 рр.
2. Ліквідація гетьманства в 1722 р. Павло Полуботок.
3. Перша Малоросійська колегія: склад, функції, місце в системі місцевого адміністративного управління.
4. Відновлення гетьманства в Україні. Данило Апостол.
5. Друга ліквідація гетьманства. „Правління гетьманського уряду” (1734–1750 рр.).
6. Проект кодексу законів „Права, за якими судиться малоросійський народ” (1744 р.).
7. Гетьманщина за часів гетьманування К. Розумовського (1750–1764 рр.).
8. Остаточна відміна гетьманства. Друга Малоросійська колегія.
9. Поділ Гетьманщини на намісництва. Нова структура адміністративного управління.

ІНДЗ

1. Пояснити терміни: генерал–губернаторство, гетьманські статті XVII–XVIII ст., Малоросія, Малоросійська колегія.
2. Скласти хронологічну таблицю „Гетьмани України”.

Література:

1. Бердута М.З., Бутенко В.І., Солоненко О.М. Історичні постаті. Гетьмани України. – Харків, 2004. – С. 95–118.
2. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 160–164.
3. В. Горобець. Данило Апостол // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 225–235.
4. В. Горобець. Павло Полуботок // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 215–225.
5. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 1994. – С. 499–535.
6. Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. // УІЖ. – 1993. – № 2–3. – С. 70–73.
7. Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 77–90.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 389–443.

9. Історичні постаті України: Іст. нариси: Зб. / Упоряд. О.В. Болдирев. – Одеса, 1993. – С. 310–337.
10. Історія України в особах IX – XVIII ст. – К., 1993.
11. Історія України: нове бачення. – Т. 1. – К., 1995. – С. 219–245.
12. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 224–225; 228.
13. Машкін О. Останній злет Гетьманщини // Історія в школі. – 2004. – № 4. – С. 1–5.
14. Мельник Л.Г. Маєтності та скарби Полуботків // УІЖ. – 2000. – № 5. – С. 40–62.
15. Мельник Л.Г. Правління Гетьманського уряду (1733–1735) // УІЖ. – 2001. – № 5. – С. 81–90.
16. О. Струкевич. Кирило Розумовський // Історія України в особах. Козаччина. – К., 2000. – С. 251–261.
17. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 77–96.
18. Путро О. Останній гетьман // КС. – 1993. – № 2. – С. 40–62.
19. Путро О.І. Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально–політичного портрета // УІЖ. – 2002. – № 5. – С. 105–119.
20. Репан О. Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів у 1735–1739 рр. // КС. – 2000. – № 1. – С. 18–30.
21. Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії // УІЖ. – 1993. – № 7–8.
22. Шевчук В. Козацька держава. К., 1995. – С. 213–274.
23. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 279–296.

IV СЕМЕСТР

СЕМІНАРИ № 1–2

„НОВА ЗАПОРІЗЬКА СІЧ 1734–1775 РОКІВ. ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ ТА СТВОРЕННЯ НОВИХ КОЗАЦЬКИХ ФОРМУВАНЬ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.”

Мета: *Розглянути зовнішній вид Нової Січі і визначити характерні риси її внутрішнього устрою та господарювання козаків. Визначити причини ліквідації Запорозької Січі і підвести до усвідомлення того, що вони були детерміновані політикою російського уряду щодо України. З'ясувати подальшу долю запорозького козацтва, яке всупереч московській колоніальній політиці зберігало військовий досвід та деякі традиції.*

План

1. Створення Нової Січі та особливості її внутрішнього устрою і господарського життя.
2. Передумови, причини і ліквідація Запорозької Січі.
3. Чорноморське козацтво. Задунайська Січ.
4. Створення Кубанського козацького війська.

ІНДЗ

1. Скласти письмову розповідь про Нову Січ.
2. Назвати місця розташування Січей.
3. Реферування статей :
  - ❖ Рощина Л.М. Соціальне становище Задунайської Січі на початку ХІХ ст. та повернення задунайців у межі Російської держави у 1828 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. ІV. – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 30–38.
  - ❖ Плецький С.Ф. Паспортна система Нової Січі (1734–1775 рр.) // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 24–38.

Література:

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – С. 194–208.
2. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991. – С. 233–267.
3. Беляков Г.Ф., Белякова О.Г. Польська історична література про українське козацтво // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 73–79.
4. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1996. – С. 315–318.
5. Верига Василь. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). – К., 1996. – С. 22–49.
6. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. – К., 1994.
7. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 461–469.
8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 459–476.
9. Єфименко О.Я. Історія України та її народу. – К., 1992. – С. 156–192.
10. Історії України. Курс лекцій. / Кер. авт. кол. Мельник Л.Г. – К., 1991. – Т. 1. – С. 298–307.
11. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове. – Дніпропетровськ, 1991. – С. 189–265.
12. Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського) – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2004. – 360 с.
13. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 225–228.
14. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. – К., 1999. – С. 124–126.
15. Мірущенко О. Економічний розвиток Війська Запорозького в роки російсько-турецької війни 1768–1774 рр. // КС. – 2005. – № 3. – С. 128–144.
16. Наливайко Дмитро. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках). – К., 1992.
17. Нудьга Григорій. Республіка козаків: (Середньовічна Європа про Січ та козаків). – Львів, 1991.
18. Олійник О.Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі // УІЖ. – 1992. – № 2. – С. 33–40.
19. Плецький С.Ф. Паспортна система Нової Січі (1734–1775 рр.) // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 24–38.

20. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 120–138, 262.
21. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
22. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // УІЖ. – 1991. – № 5. – С. 61–73.
23. Стороженко І.С. Збройні сили України від останньої третини XVII – до кінця XVIII ст. // УІЖ. – 1998. – № 1. – С. 87–93.
24. Суховецький Микола. Зруйнування Запорозької Січі й подальша доля запорожців // Запорозжці. До історії козацької культури. / Упорядн. тексту І. Кравченко. – К., 1993. – С. 155–168.
25. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали „круглого столу”) // УІЖ. – 1990. – № 2. – С. 12–30.
26. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Т. 3. – К., 1990. – С. 317–340; 380–451.

СЕМІНАРИ № 3–4 **„ФЕНОМЕН КОЗАЦТВА В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ”**

Мета: Підсумовуючи раніше здобуті знання про українське козацтво, увиразнити його еволюцію, познайомитись з його аналогами в інших державах, охарактеризувати систему ціннісних орієнтацій і світогляд козацтва, а також визначити його цивілізаційну сутність. Підсумовуючи досягнення українського козацтва у військовому мистецтві, показати, що вони справили незаперечний вплив на розвиток європейської військової науки.

План

1. Генеза та еволюція українського козацтва.
2. Цивілізаційна типологія українського козацтва та його світові аналоги.
3. Система ціннісних орієнтацій та політичний світогляд козацтва.
4. Військова організація та військове мистецтво українського козацтва.

ІНДЗ

Скласти періодизацію основних періодів козацької історії.

Література:

1. Бодров Ю.І. Історія Уманського козацького полку. – К., 2001. – 280 с.
2. Запорозжці: До історії козацької культури / Упорядк. тексту, передм. І. Кравченка. – К., 1993. – С. 96–394.
3. Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості (Матеріали міжнародної наукової конференції). – К., 1997. – 375 с.
4. Історія українського війська / Авт. І. Крип'якевич та ін. – Львів, 1992. – С. 133–293.

5. Історія українського козацтва. Нариси у двох томах / Рекл.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Т. 1. – С. 5–227; 471–531.
6. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька. – К., 2002. – С. 3–109.
7. Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках). – К., 1992. – 495 с.
8. Народна пам'ять про козацтво. – Запоріжжя, 1991. – 160 с.
9. Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорозького (Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVIII ст.). – К., 1991. – 252 с.
10. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // УІЖ. – № 5. – С. 61–73.
11. Стороженко Іван. Великий кордон і українське козацтво кінця XV – середини XVII ст. // КС. – 2006. – № 1. – С. 31–46.
12. Стороженко Іван. Дике поле кінця XIV – середини XVII ст. як складова частина Великого Кордону України // КС. – 2006. – № 2. – С. 12–21.
13. Щербак В.О. Козацтво в класово–становій структурі українського суспільства (друга половина XV – середина XVII ст.) // УІЖ. – 1991. – № 11. – С. 43–53.
14. Щербак В.О. Козацтво і православ'я // КС. – 1993. – № 5. – С. 71–77.
15. Щербак В.О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVIII ст. – К., 2000. – 300 с.
16. Щербак В.О. Джерела формування українського козацтва // УІЖ. – 1994. – № 2–3. – С. 75–84.
17. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – К., 1990. – Т. 1–2–3.

СЕМІНАР № 5

„ІСТОРИЧНА ДОЛЯ КРИМУ, ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я, ПРИАЗОВ'Я, ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ”

Мета: *Розглянути процес інкорпорації українських земель Російською державою, з'ясувати територіальні та політичні трансформації, в результаті яких була знищена українська козацька державність, а українські землі були перетворені на околицю Російської імперії.*

План

1. Анексія Росією Криму. Інкорпорація Північного Причорномор'я і Приазов'я Росією.
2. Включення Правобережної України і Західної Волині до складу Російської імперії.
3. Політико–адміністративні й соціально–економічні нововведення російського уряду на правобережних українських землях.

ІНДЗ

Пояснити терміни: анексія, інкорпорація, Правобережна Україна.

Література:

1. Аркас Микола. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 347–351; 331–338.
2. Верига Василь. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст. – Львів, 1996. – С. 18–49.
3. Гедьо А.Б. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. // УІЖ. – 2001. – № 1. – С. 73–84.
4. Довідник з історії України. В 3–х томах. – Т. 2. – К., 1995. – С. 111–112.
5. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. У 2–х т. – Т. 2. – К., 1991. – С. 268–272.
6. Історія України // За ред. В.А. Смолія. – К., 1997. – С. 122–125.
7. Історія України. Курс лекцій. / Кер. авт. кол. Л.Г. Мельник. – К., 1991. – С. 307–313.
8. Лях Р.Д., Ізюмов В.І., Красноносів Ю.М. Історія України. – К., 1998. – С. 166–169.
9. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 199. – С. 271–278; 110–120.
10. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 170–172.
11. Усенко П. Греки на південному сході України з кінця XVIII – до початку XX ст. // Сучасність. – 2001. – № 1. – С. 87–97.
12. Шевченко С. Нова Сербія на землях старої України // КС. – 2003. – № 3. – С. 54–61.

СЕМІНАРИ № 6

„СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНО–ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ У XVIII ст.”

Мета: *З'ясувати особливості соціально–економічного розвитку українських земель, які перебували під владою інших держав і тому існували регіональні відмінності. Розглянути соціальну структуру населення і показати її еволюцію, а також визначити суспільно–політичні погляди різних станових груп українського суспільства в умовах поглиблення класової диференціації, обезземелення селянства та поширення кріпацтва.*

План

1. Зрушення в сільському господарстві та види землеволодінь.
2. Поширення мануфактурного виробництва та формування ринку робочої сили.
3. Соціальна структура населення. Зрівняння козацької старшини у правах з російським дворянством та остаточне закріпачення селянства.
4. Суспільно–політичні погляди різних верств українського суспільства у першій половині XVIII ст.
5. Суспільно–політичні погляди різних станових груп населення під час роботи комісії по складанню нового Уложення 1767–1774 рр.

ІНДЗ

Пояснити терміни: дворянство, мануфактура, козацька старшина.

Реферування статті: Путро О.І. До питання про форми власності на землю українського козацтва // УІЖ. – 1992. – № 2. – С. 64–69.

Література:

1. Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // УІЖ. – 1997. – № 2. – С. 92–98.
2. Бойко О.Д. Історія України. – К., 1999. – С. 170–175.
3. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 496–500.
4. Історія України. Курс лекцій. / Кер. авт. кол. Л.Г. Мельник. – Т. 1. – К., 1991. – С. 260–283.
5. Мірущенко О. Економічний розвиток Війська Запорозького в роки російсько–турецької війни 1768–1774 рр. // КС. – 2005. – № 3. – С. 128–144.
6. Мельник Л.Г. Склад депутації від України до Комісії по укладанню нового „Уложения” 1767–1768 рр. // УІЖ.. – 1994. – № 2. – С. 105–113.
7. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 179–192.
8. Путро О.І. До питання про форми власності на землю українського козацтва // УІЖ. – 1992. – № 2. – С. 64–69.
9. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 163–174.

СЕМІНАРИ № 7–8

„СОЦІАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ У XVIII СТ.”

Мета: *З’ясувати причини розгортання антифеодального руху на західноукраїнських та правобережних землях, який водночас мав національно–визвольне спрямування. Розглянути події Коліївщини та руху опришків з тим, щоб переконатися, що це були найяскравіші прояви народної активності в річищі антифеодального, національно–визвольного руху, що мав місце в Україні у XVIII ст.*

План

1. Участь закарпатців у визвольній війні угорського народу 1703–1711 рр. Сатмарський мир та значення війни для історичної долі Закарпаття.
2. Гайдамацький рух на Правобережжі. Повстання 1734 року.
3. Коліївщина і взяття повстанцями Умані. Значення повстання.
4. Рух опришків. Дії загону Олекси Довбуша в 1733–1743 рр. Вплив опришківського руху на соціально–політичну ситуацію в Західній Україні.

ІНДЗ

Підготувати письмове повідомлення про Олексу Довбуша.

Література:

1. Аркас Микола. Історія України–Русі. – К., 1990. – С. 338–352.
2. Бойко О.Д. Історія України. К., 2004.– С. 193–196.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1996. – С. 327–353.
4. Видатні постаті в історії України IX–XIX ст. Короткі біографічні нариси / В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев. – К., 2002. – С. 225–228.
5. Гайдамацький рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року. Хрестоматія. – К., 2002. – 214 с.
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 446–455.
7. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С. 476–496.
8. Зінчук С. Іван Гонга: кайдани стереотипів. – К., 1992. – 32 с.
9. Історія України. Курс лекцій / Кер. авт. кол. Л. Г. Мельник. – К., 1991. – С. 314–336.
10. Коліївщина: повертаючись до надрукованого (Матеріали історичних читань, присвячених 225–річчю Коліївщини). – Умань, 1993.
11. Крип'якевич І.П. Історія України. – Л., 1990. – С. 225–233.
12. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс // УІЖ. – 1992. – № 12. – С. 69–80.
13. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька. – К., 2002. – 187 с.
14. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1993. – С. 146–151.
15. Храбан Г.Ю. Спалах гніву народного. (Антифеодальне, народно–визвольне повстання на Правобережній Україні у 1768–1769 рр.). – К., 1989.

СЕМІНАРИ № 9–11 „УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТ.”

Мета: *Ознайомитись з істотними змінами та зрушеннями у розвитку культури України другої половини XVII–XVIII століть. З'ясувати характерні риси культурного процесу в українських землях цієї доби, визначити вплив європейських культурних процесів та тенденцій, переконатися в існуванні деформуючих та гальмуючих чинників культурного розвитку після втрати національної державності.*

План

1. Умови і тенденції розвитку української культури.
2. Політична культура і політико-правова свідомість. Субкультури соціальних верств та прошарків (політична еліта, духовенство, козаки, селяни, міщани).
3. Освіта на українських землях. Києво-Могилянська академія.
4. Книгодрукування і книго розповсюдження.
5. Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво.
6. Література, музика, театр.
7. Традиційно-побутова культура.

ІНДЗ

Скласти план усної розповіді про умови розвитку та стан культури в Україні другої половини XVII–XVIII ст.

Література:

1. Археологія доби Українського козацтва XVI–XVIII ст. / Д.Я. Телегін (відп. ред.). – К., 1992. – С. 135–146; 208–221.
2. Бойко О.Д. Історія України. К., 1999. – С. 175–184.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К., 1996. – С. 354–366.
4. Брюховецький В. Відродження // КС. – 1993. – № 1. – С. 2–5.
5. Виговський М., Філоненко С. Києво–Могилянська академія в XVIII ст. // КС. – 1992. – № 6. – С. 86–89.
6. Голобуцький П. Києво–Могилянська академія // Політична думка. – 1996. – № 1–2. – С.10–24.
7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Донецьк, 2003. – С. 423–432.
8. Дзюба О. Києво–Могилянська академія очима німецького пастора // КС. – 1994. – № 2. – С. 93–95.
9. Історія України. Курс лекцій / Кер. авт. кол. Л. Г. Мельник. – К., 1991. – С. 352–374.
10. Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – К., 1994. – С. 513–520.
11. Культура українського народу / В.М. Русанівський, Г.В. Вервес, М.В. Гончаренко та ін. – К., 1994. – С. 94–129.
12. Петров В. Г.С. Скворода. Спроба характеристики // КС. – 2001. – № 4. – С. 109–121.
13. Полонська–Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 111–233.
14. Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 176–182.
15. Українська та зарубіжна культура / За ред. М.М. Заковича. – К., 2002. – С. 405–442.
16. Хижняк З. Києво–Могилянська академія. – К., 1988.
17. Шип Н.А. З історії Київської духовної академії // УІЖ. – 1996. – № 3. – С. 91–105.
18. Шибанов Георгій. Інтелектуально–мистецьке оточення Григорія Сковороди на Слобожанщині у 60–х роках XVIII ст. // КС. – 2007. – № 1. – С. 151–160.
19. Історія української культури: в 5 т.–Т.5. Українська культура в другій половині XVII–XVIII століть / Олександрович В.С., Борисенко В.Й., Виврот Т.М. та ін.–К.: "Наукова думка", 2003.–1248 с. (в електронному варіанті).

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НАПИСАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Студентам заочного відділення історичного факультету навчальним планом передбачене виконання контрольної роботи з предмету. Її виконання має важливе значення для набуття студентами глибоких знань, а також формує у студентів елементи пошуку висновків, узагальнень та навичок оформлення наукових робіт.

Головною метою контрольної роботи є перевірка якісного рівня засвоєння студентами предмету ступеню їх підготовки до здачі заліку, або ж іспиту. Контрольна робота надає студентові можливість не лише пізнавати, але і навчатися самостійно і творчо досліджувати проблему, аргументовано доводити правильність власних висновків.

Кожним студентом обирається тема за узгодженням із викладачем, що проводить семінарські заняття в групі. Тематика контрольних робіт розроблена нами, пропонує приблизний варіант плану, який у процесі роботи може бути скорегованим.

Студенту слід прагнути до компактного, але досить повного розкриття теми. Незалежно від обраної теми, кожна контрольна робота повинна мати чітку структуру, що включає такі обов'язкові елементи: вступ, основна частина (окремі питання, що розкривають зміст теми), висновки, список використаних джерел та літератури.

Обсяг контрольної роботи – до 12 сторінок рукописного тексту, її доцільно виконати у звичайному учнівському зошиті, або ж на окремих листах паперу, які необхідно обов'язково збрушувати.

Термін подачі контрольної роботи – перший день прибуття до університету на сесію. Контрольна робота має бути написана українською мовою.

Готова контрольна робота має бути вичитана студентом та представлена на кафедру для реєстрації, а потім її передають викладачу для рецензії та оцінки.

При отриманні негативної рецензії з поміткою «не зараховано», або ж «не задовільно», студенту необхідно переробити контрольну роботу з урахуванням зауважень рецензента та повторно представити на кафедру для повторного рецензування.

Серйозне ставлення до виконання контрольної роботи, дотримання вимог її написання є найважливішою умовою успішного виконання та позитивної оцінки роботи.

Розкриття будь-якого сюжету, незалежно від теми, має носити характер хай і невеликого, але обов'язково самостійного дослідження з елементами особистих роздумів та висновків. Потрібно пам'ятати, що контрольна робота – це не механічна калька з будь-якого наукового видання, а результат самостійної роботи студента.

Виклад теми має бути послідовним, логічним. Треба спробувати показати зв'язок подій, що досліджуються, з сучасністю, порівняти, як пов'язані вони із завданням, що вирішуються нинішнім поколінням. Підготовку до написання контрольної роботи слід розпочати з бібліографічної роботи. Студентам треба навчитися шукати і відбирати необхідну літературу, у чому допоможе перегляд каталогів бібліотек. У систематичному каталозі карточки розташовані за галузями знань, що дозволяє визначити літературу з даної теми. Алфавітно-предметний каталог у алфавітному порядку дає окремі галузі знань, окремі питання теми, з яких у відділах систематичного каталогу зібрана література, що є в бібліотеці. Треба ознайомитися із довідковою літературою (словниками, енциклопедією, довідниками), що дають коротеньку інформацію з проблеми, по можливості – вивчати бібліографічні вказівки.

При відборі літератури за основу треба брати підручники та навчальні посібники з курсу історії України. Для більш детального та повного висвітлення теми контрольної роботи рекомендується використовувати монографії, журнальні статті, що містять важливу інформацію з досліджуваної проблеми. Підібравши літературу слід її передивитися, в'яснити фактичну важливість для всебічного, сучасного висвітлення проблеми.

Тільки після вивчення відповідної літератури та її творчого і критичного осмислення можна приступити до написання контрольної роботи. Якщо у студента виникає потреба у консультації, слід звернутися до викладача. Працюючи над змістом контрольної роботи, слід обов'язково дотримуватись таких умов:

- чіткість побудови плану, що являє собою короткий запис логічної структури роботи (при цьому слід уникати зайвої деталізації);
- логічна послідовність викладу відповідей на запитання плану;
- всебічне висвітлення питань, достовірність фактів та аргументацій;
- точність формулювань та положень роботи;
- наявність висновків, що в стислому вигляді містять основні результати вивчення питань та їх оцінку;
- там, де це необхідно, бажано показати зв'язок матеріалу, що вивчається, із сучасністю.

Написання контрольної роботи починають із титульного листа, що оформляється за встановленим зразком:

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА _____

Навчальна дисципліна _____

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

на тему :

Студента (ки) __ курсу
заочної форми навчання

_____
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Перевірів викладач

_____
(науковий ступінь, вчене звання,
посада, прізвище, ініціали)

м. Умань 2018 р.

На другій сторінці пишеться назва теми та план. Доцільно щоб у плані були виділені 2-3 та не більше 4 питань.

Далі, зберігаючи послідовність, що вказана у плані, здійснюється виклад матеріалу. Чіткість, точність, лаконічність, грамотність та зрозумілий виклад є показником якості виконання роботи, від яких залежить її оцінка викладачем. Кожне питання плану має завершитися невеличким підсумком викладеного матеріалу, а, завершаючи контрольну роботу, слід зробити загальний висновок.

Висновки обов'язково повинні відповідати тому матеріалу, який викладено в роботі, впливати із усього ходу досліджень, роблячи акцент на головному.

У ході викладу матеріалу може виникнути необхідність зробити посилання на цитати, певні цифри. У таких випадках пропонуємо посилання позначати індексом, а внизу сторінки вказувати джерело, де містяться ті чи інші відомості.

ПРАВИЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОГО АПАРАТУ ПРИ ВИКОНАННІ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ.

Сучасна наука дає таке визначення етнографії: «Етнографія - галузь гуманітарних наук, котра вивчає народи (етноси), їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру, характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польового аналізу».¹

«Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, де українців живе більше, ніж будь-якого народу».²

«У 1737-1738 рр. Україна була вимушена утримувати власним коштом від 50 до 75 російських полків».³

1. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. - К.: ЛИБІДЬ, 1994. С.9.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці, чого вони хочуть? -К.: Знання України. 1991.С.39.
3. Субтельний О. Україна: Історія.-К.: ЛИБІДЬ. 1991. С.156.

Такі посилання нумерують окремо на кожній сторінці.

У кінці контрольної роботи обов'язково вказують список використаної літератури, що містить перелік усіх джерел, які використовувались при написанні контрольної роботи. Спочатку у списку за алфавітом розміщують основну літературу (монографії, підручники), а потім журнальні та газетні статті. Бібліографічний опис джерел також здійснюється за встановленими зразками.

Зразки бібліографічних описів

Один автор:

Нейл, Ф. Міфологія : енциклопедія / Філіп Нейл ; пер. з англ. О. І. Зуй. – К. : Перо, 2006. – XII, 159, [1] с. : іл.

Два автори:

Ганслі, Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення : пер. з англ. / Теренс Ганслі, Джейн Міллар. – 2-е вид., стереотип. – К. : Основи, 2008. – 236, [4] с. : 24 арк. табл.

Три автори:

Бачинін, В. А. Філософія права : підручник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2013. – 472, [4] с.

Чотири автори:

Філософія : пос. для студ. вищих навч. закладів / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль ; МОН України, КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Вид. 2-е. – К. : Академія, 2013. – 576, [1] с.

П'ять та більше авторів:

Економічний аналіз : навч. пос. / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбатюк [та ін.] ; за ред. М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2013. – 556, [3] с. – (Альма–матер).

Опис за назвою:

Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : документи і матеріали / за ред. Лариси Масенко ; упор.: Лариса Масенко, Віктор Кубайчук, Оріся Демська–Кульчицька. – К. : Просвіта, 2005. – 399, [1] с.

Аналітичний опис (розділ, параграф, стаття із збірника):

Поперечна, Л. Критерії професійного розвитку вчителя початкових класів / Леся Поперечна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 1. – С. 211–220.

Стаття із збірника матеріалів наукової конференції:

Яковенко, І. О. Петро Могила – фундатор Києво–Могилянської академії / І. О. Яковенко // Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика : матеріали Всеукраїнських науково–практ. конф., 2012–2013 рр. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – С. 115–126.

Опис багатотомного видання (при використанні всіх томів):

Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1979–1983. – Т. 1–5.

Окремий том багатотомного видання:

Макаренко, А. С. Избранные произведения : в 3 т. / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1984. – Т. 1: Педагогическая поэма. – 518, [2] с.

Дисертація:

Коробка, С. В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 : “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” : захищ. 15.04.2009 : затв. 27.10.2009 / Коробка Світлана Василівна ; Львівський аграрний національний університет. – Львів, 2009. – 230 с. – Бібліогр.: с. 198–227.

Автореферат дисертації:

Апатова, Н. В. Влияние информационных технологий на содержание и методы обучения в средней школе : Автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02 : "Теория и методика обучения (информатика)" / Апатова Наталья Владимировна ; РАО, Институт общеобразовательной школы. – М., 2012. – 37 с.

Стаття з енциклопедії:

Коваль, М. В. Друга світова війна / М. В. Коваль // Енциклопедія сучасної України / НАН України, Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень. – К. : [Інститут енциклопедичних досліджень НАН України], 2008. – Т. 8 : Дл–Дя. – С. 426–427.

Стаття з журналу:

Бех, І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 12–17.

Стаття з газети (коли газета видається за номером):

Залозна, Л. Соціальне партнерство – альтернативний шлях розвитку ЗНЗ / Людмила Залозна, Лариса Селіванова // Управління освітою. – 2014. – Квітень (№ 7). – С. 32–34.

Стаття з газети (коли газета видається за датою):

Реєнт, О. Пророцтво і покута Шевченка : Великий Кобзар як творець Української мрії / О. Реєнт // День. – 2014. – 18–19 квітня. – С. 11.

Електронний ресурс локального доступу:

Карпенко, Ю. О. Вступ до мовознавства : навч. пос. для студ. філол. ф–тів [Електронний ресурс] / Ю. О. Карпенко. – 80 Min / 700 MB. – К. : КНПУ ім. М. Драгоманова, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 MbRAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97–2000. – Назва з контейнера.

Електронний ресурс віддаленого доступу:

Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі [Електронний ресурс] : електронні ресурси в науці, культурі та освіті : підсумки 10–ї Міжнар. конф. "Крим–2003" / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 43–49. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm>. – Назва з екрану.

Сняданко І. І. Дослідження методу активного соціально–психологічного навчання в роботі психологічної служби в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Сняданко // Соціотехнічні системи : інтернет–журн. – 2010. – Вип. 4. – С. 14–1 –Бібліогр.:3назви.–Режимдоступу:

<http://www.lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/WebRC/issues/Issue%204/Snyadanko.pdf>. – Назва з екрану.

ТЕМАТИКА ТА ПЛАНИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ І ЛІТЕРАТУРА ДО НИХ.

ТЕМА 1. НАЙДАВНІШІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.

План:

1. Поява первісних людей. Найдавніші поселення на території сучасної України епохи палеоліту та мезоліту.
2. Перехід до відтворюючого господарства. Трипільська культура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Археологія Української РСР: у 3 т. - Т. 1.: Наукова думка, 1981.
2. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. -К.: 1992.
3. Грушевський М.С. Звичайна схема «русской» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Пам'ятки України. 1991. №3.
4. Винокур О., Трубочанінов С. Давня і середньовічна історія України. -К., 1996.
5. Верстюк В., Дроба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. -К., 1995.
6. Давня історія України. У 2 кн. - К., 1994.-Кн. 1.
7. Історія України. Курс лекцій. Ч.1. - К.: Либідь. 1992.
8. Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізников В.В. Історія України. Запоріжжя: Дике поле, 2002.
9. Залізник І.О. Нариси стародавньої історії України. -К.: 1994.
10. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. Львів, 1996.

ТЕМА 3: СТАРОДАВНІ СЛОВ'ЯНИ.

План:

1. Походження слов'ян, їх розселення.
2. Соціальний устрій та господарство давніх слов'ян.
3. Культура, вірування і звичаї східних слов'ян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловська Р.В. Походження слов'ян. К., Наукова думка, 1991.
2. Бойко О.Д. Історія України. -К.: Академія, 1999.
3. Грушевський М.С. Історія України - Русі. -У 12 кн. -Кн.1. - К.: Либіль, 1994.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. -К.: Глобус, 1992.
5. Демянов В.О. Що було до Русі? Історія русів у „Вересовій книзі" та

- сучасних історичних відомостях. - Рівне, 1994.
6. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура.-Львів. 1996.
  7. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізнiков В.В. - Запорiжжя: Дике Поле. 2002.
  8. Котляр М.Ф. Русь язичницька. Біля вигонів східнослов'янської цивілізації. - К., 1993.
  9. Михайлов Б.Д. Підземний „Ермітаж" Приазов'я. Запоріжжя. 1998.
  10. Петров В. Походження українського народу. - К., 1992.
  11. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. - К., 1994.

ТЕМА 4: ВИТОКИ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

План:

1. Передумови утворення держави на Русі. Об'єднання східнослов'янських земель навколо Києва.
2. Князювання перших київських князів Олега, Ігоря, Ольги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисенко В.Й. Курс української історії. К., 1997.
2. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функції церкви у Київській Русі. // Право України.- 1999. -№1.
3. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. - К., 1995.
4. Винокур О., Трубочанінов С. Давня і середньовічна історія України. -К., 1996.
5. Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославівна - славні жінки Київської Русі. - К., 1991.
6. Грабовський І., Ставроян І.В., Шкляр І. Нариси з історії українського державотворення. -К., 1995.
7. Грушевський М.С. Історія України-Русі. -К., 1991. - Т. 1-2.
8. Котляр М.Ф. Київська держава часів Аскольда і Олега // Київська старовина. -1993. №3.
9. Толочко П.П. Київська Русь. -К., 1996.

ТЕМА 5: РАННЬОФЕОДАЛЬНА ДЕРЖАВА КИЇВСЬКА РУСЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРИЧНІЙ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

План:

1. Історична наука про походження Київської Русі.
2. Політичний устрій і суспільна організація Давньоруської держави.
3. Прийняття християнства.
4. Міжнародні стосунки Київських князів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функції церкви у Київській Русі // Право України. 1999. №1.
2. Грабовський С. Ставроян І.С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. -К., 1995.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К., 1990.
4. Горський А.А. І Це раз про роль норманів у формуванні Київської Русі. // УІЖ. 1991. №1.
5. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.І., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізнiков В.В.- Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
6. Котляр М.Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. -К., 1996.
7. Моця О.П., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. - К., 1996.
8. Толочко А.П. Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология. - К., 1992.
9. Толочко П.П. Київська Русь. -К., 1996.
10. Толочко П.П. Літописи Київської Русі. -К., 1994.
11. Ульяновський В., Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. -К., 1994.-Кн.1 – с. 10-98.
12. Чмихов М.О. Давня культура: навч. посіб. -К., 1994.

ТЕМА 6: УДІЛЬНА РОЗДРОБЛЕНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.

План:

1. Причини удільної роздробленості Київської Русі.
2. Боротьба з монголо-татарською навалою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О.Д. Історія України. -К.: Академія, 1999.

2. Бодрухін В. Українська державність у монголо-татарську добу. // Історія України. 2000. №42.
3. Брайчевський М.Ю. Феодальна роздробленість. Конспект історії України. Нова концепція // Старожитності. 1991. №4,6.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К., 1993.
5. Готун М.Г. Життя киян в часи Батия. / Новий археологічний факт/ / Київська старовина. 1993. №5.
6. Історія України: Нове бачення / За ред. Смолія В.А. -К.,2000. Т.1.
7. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізніков В.В. - Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
8. Егоров В.Л. Золотая Орда: мифы и реальность. – М., 1990.
9. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. -Х.: Горсінг, 2000.

ТЕМА 7: ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО.

План:

1. Основні етапи формування Галицького і Волинського князівства. Галичина і Волинь у X-XII ст.
2. Галицько-Волинська Русь за часів князювання Романа Мстиславовича, Данила Галицького та його наступників. Боротьба з ординською навалою.
3. Політичний лад і соціально-класова структура Галицько-Волинської Русі. Причини занепаду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М.С. Історія України-Русі. Т.2. -К., 1992: Т.3.-К.. 1993.
2. Історія України / За ред. Г.Д.Темко, Л.С.Тупчієнко. -К., 2001.
3. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізніков В.В. - Запоріжжя: Дике Поле. 2002.
4. Котляр М.Ф. Данило Галицький. - М., 1979.
5. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська держава // Історія України в особах: IX-XIII ст.. -К., 1993.
6. Котляр М.Ф. Галицька Русь другої половини XIV ст. - першої чверті XV ст. - К., 1988.
7. Костомаров Н.М. Князь Данило Романович Галицький // Исторические произведения. Автобиография. -К., 1989.
8. Крип'якевич. І.П. Галицько-Волинське князівство. -К., 1984.
9. Смолій В., Гурій О. Як і коли почала формуватися українська нація? - К., 1991.
10. Хрестоматія з історії України. - К., 1993, С. 10-15.19-21, 28-46.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності.-К., 1999.

ТЕМА 8 УКРАЇНА В УМОВАХ ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАНУВАННЯ.

План:

1. Українські землі в складі Великого князівства Литовського.
2. Україна в складі Речі Посполитої.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник для студентів вузів; 2-е вид. -К., 2002.
2. Велика історія України: У 2 т. / За ред. Крип'якевича І. -К., 1993.Т.1.
3. Грушевський М.С. Історія України - Русі: В 11 т., 12 кн.-К., 1993-1995. Т.4-6.
4. Єфименко А.Я. История украинского народа. -К., 1990.
5. Смолій В., Гурій О. Як і коли почала формуватися українська нація? -К., 1991.
6. Русина О. Україна під татарами і Литвою / Україна крізь віки: В 15 т./ За ред. За ред. Смолія В.А. -К., 1998. Т.6.
7. Терещенко Ю.І. Україна і Свропейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. -К., 1996.
8. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. -К., 1987.
9. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. 1993. №3. С.77-85.
- 10.Яковенко Н. Українська шляхта. -К., 1993.

ТЕМА 9: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В XIV-ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

План:

- 1.Соціальна структура населення. Становище українського селянства.
- 2.Українські міста: ремесла, торгівля.
3. Братства та їх роль.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аркас М. Історія України-Русі. Вища школа, 1993.
2. Бойко О.Д. Історія України: Посібник для студентів вузів; 2-е вид. -К., 2002.
3. Грушевський М.С. Історія України - Русі: В 11т., 12 кн.-К., 1993-1995. Т.4-6.

4. Історія України /Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізников В.В. Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
5. Мицько І.А. Острозька слов'яно-греко-латинська Академія. (1576-1636), - К., 1990.
6. Попович М. Нарис історії культури України: 2-е вид. -К., 2001.
7. Магдебурзьке право: урок демократії // Освіта. 1999. 26 травня - 2 червня.
8. Смолій В., Гурій О. Як і коли почала формуватися українська нація? -К., 1991.
9. Терещенко Ю.І. Україна і Європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. - К., 1996.
10. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст.; Волинь і Центральна Україна. -К., 1994.

ТЕМА 10 ВИНИКНЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ ТА ЇЇ РОЛЬ У БОРОТЬБІ ПРОТИ ІНОЗЕМНИХ ЗАГАРБНИКІВ.

План:

1. Виникнення українського козацтва і Запорізької січі.
2. Запорозька Січ та її устрій.
3. Боротьба козаків проти турецько-татарської агресії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович В. Коротка історія козащини. - К., Україна. 1991.
2. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. -К., Либідь, 1991.
3. Грушевський М.С. Історія української козащини //Вітчизна. 1998. №1-11.
4. Запорізьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості: Матеріали міжнародної наукової конференції. -К., Запоріжжя. 1997.
5. Козацькі Січі: Нариси з історії українського козацтва ХУІ-ХУІІІ ст. / За ред. В.Смолій. - К., Запоріжжя, 1997.
6. Мицик Ю.А., Стороженко І.С., Плохій С.М. Як козаки воювали. Дніпропетровськ, 1991.
7. Наливайко Д.С. Козацька християнська республіка: Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках. -К., 1992.
8. Сергійчук В.І. Іменем Війська Запорізького. -К., 1991.
9. Смолій В. Козацтво і Запорізька Січ у суспільно-політичних процесах ХУІ-ХУІІІ ст.. // Історія України. 2000. №6, с. 1-3.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозького козацтва: У 3 т. - К., 1990-1991.
11. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „Генеза ", Запоріжжя „ Прем'єр ", 2002.

ТЕМА 11: СЕЛЯНСЬКО-КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ НА УКРАЇНІ КІНЦЯ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

План:

1. Селянсько-козацька війна проти Речі Посполитої під проводом К.Косинського та С.Наливайка.
2. Виступ народних мас, очолюваних М.Жмайлом, Т.Трясилом.
3. Козацько-селянські повстання під керівництвом А.Бути та Я.Остринина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. - К., Либідь, 1991.
2. Бойко О.Д. Історія України. -К.: Академія, 1999.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. - К., Либідь, 1990.
4. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. -К., 1994.
5. Запорізьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. - К., Запоріжжя, 1997.
6. Леняк С. Козацькі війни кінця XVI ст. В Україні. -К., 1996.
7. Мисик Ю.А., Стороженко І.С., Плохій С.М. Як козаки воювали. Дніпропетровськ, 1991.
8. Смолій В. Козацтво і Запорізька Січ у суспільно-політичних процесах ХУІ-ХУІІІ ст. // Історія України. 2000. №6.
9. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза” , Запоріжжя „ Прем'єр ”. 2002.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозького козацтва: У 3 т. - К., 1990-1991.

ТЕМА 12: ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ -ГЕТЬМАН КОЗАЦТВА УКРАЇНИ.

План:

1. Петро Сагайдачний на Запоріжжі.
2. Великий полководець України.
3. Петро Сагайдачний - політичний та суспільний діяч.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. - К., Либідь, 1991.
2. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька. -К., 1998.
3. Голубицький В.О. Запорізьке козацтво. -К., 1994-

4. Грушевський М.С. Історія української козаччини // Вітчизна. 1998, №1-11.
5. Запорізьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості : Матеріали міжнародної наукової конференції. -К., Запоріжжя, 1997.
6. Котляр М.С. Смолій В.А. Історія в життєписах. -К.: Час. 1994.
7. Полянська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. -К.: Либідь. 1992
8. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. -Х.: Торсінг. 2000.
9. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза ", Запоріжжя „ Прем'єр ", 2002.
10. Яворницький Д.І. Історія запорозького козацтва: У 3 т. -К., 1990-1991.

**ТЕМА 13: ПРИЧИНИ, ХАРАКТЕР І ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ
ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1648-1657).**

План:

1. Причини, характер і рушійні сили національно-визвольної війни.
2. Воєнно-політичні події 1648-1654 рр.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. - К., Либідь, 1991.
2. Брайчевський М.Ю. Конспект історії України. – К., 1993.
3. Грушевський М.С. Історія України - Русі. -К, 1995. Т.6.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.: кордони, населення, право. -К., 1996.
5. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657), - К., 1961.
6. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький. 4-е вид. випр. і доп. СПб., 1884.
7. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990.
8. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізніков В.В. - Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
9. Мельник Л.Г. Боротьба за українську державність (ХVІІ ст.).-К., 1995.
10. Мицик Ю.А. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу (1648-1658 рр.). // Укр. іст. журн. 2000. №1.
11. Смолій В.А.. Степанков В.С. Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть. // Укр. іст. 1998. №1,2.
12. Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654). Львів, 1991.
13. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза ", Запоріжжя „ Прем'єр ". 2002.

ТЕМА 14: ІСТОРИЧНА РОЛЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

План:

1. Життєвий шлях Б.Хмельницького.
2. Б.Хмельницький - організатор і керівник визвольної боротьби українського народу.
3. Державотворча діяльність Б.Хмельницького.

ЛІТЕРАТУРА:

14. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. - К., Либідь. 1991.
15. Грушевський М.С. Історія України - Русі. -К., 1995. Т.6.
16. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині ХУІІ-ХУІІІ ст.: кордони, населення, право. -К., 1996.
17. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). -К.. 1961.
18. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький. 4-е вид. випр. і доп. СПб., 1884.
19. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990.
20. Мельник Л.Г. Боротьба за українську державність (ХVІІ ст.).-К., 1995.
21. Смолій В.А.. Степанков В.С. Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть. // Укр. іст. 1998. №1,2.
22. Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Укр. іст. журн. 1991. №5.
23. Степанков В.С. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648-1654). Львів, 1991.
24. Федорчук Я. Зовнішньополітична діяльність Б.Хмельницького і формування його політичної програми (1648-серпень 1649 р.). Львів, 1993.
25. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза ", Запоріжжя „ Прем'єр ", 2002.

ТЕМА 15: ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ХОДІ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

План:

1. Міжнародні відносини гетьманського уряду Б.Хмельницького.
2. Договір між Росією та Україною 1654 р., та його політичні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанович О.М. Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність. -К., 1994.
2. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво., -К., 1994.

3. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізіков В.В. -Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
4. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів, 1990.
5. Смолій В.А., Ричка В.М. Угоди гетьманського уряду України з Московською державою (1654-1764 рр.). Очіма правознавців // Укр. іст. журн. 1993. №4-6.
6. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза ”, Запоріжжя „ Прем'єр ”, 2002.
7. Федорчук Я. Зовнішньополітична діяльність Б.Хмельницького і формування його політичної програми (1648-серпень 1649 р.). Львів, 1993.

ТЕМА 16: УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

План:

1. Україна після смерті Б.Хмельницького.
2. Період „Руїни“. Його причини і суть. Розкол укр. суспільства та боротьба за владу.
3. Суспільно-політичний устрій Гетьманщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво - К., 1994
2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К., 1998.
3. Борисенко В. Занепад української держави за гетьманування І.Виговського. // Пам'ять століть. 1999. №5.
4. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізіков В.В. - Запоріжжя: Дике Поле. 2002.
5. Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України: навчальний посібник. - К., 2002.
6. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. -Х.: Торсінг, 2000.
7. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „ Генеза ”, Запоріжжя “Прем'єр ”, 2002.
8. Яворницький Д.І. Історія запорозького козацтва. Львів, 1990.

ТЕМА 17: ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА - ПОЛІТИЧНИЙ ТА ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНИ.

План:

1. Життєвий шлях І.Мазепа.
2. Державотворча діяльність гетьмана Мазепа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боршак І., Мартель Р. І.Мазепа: життя й пориви великого гетьмана. -К. Радянський письменник, 1991.
2. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. - К.,1994
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К., 1998
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. -К.: Глобус, 1992.
5. Котляр М.С., Смолій В.А. Історія в життєписах. -К.: Час, 1994.
6. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.1. -К.: Либідь, 1992.
7. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодні. -Х.: Торсінг, 2000.
8. Історія України / За ред. В.А.Смолія. – К., 2002.
9. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., Генеза , Запоріжжя „Прем'єр", 2002.
10. Субтельний О. Україна: Історія. К., Либідь, 1991.

ТЕМА 18: УКРАЇНА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

План:

1. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської держави. Закріпачення селян.
2. Поступове обмеження автономії України.
3. Повстання під проводом С.Палія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубицький В.О. Запорозьке козацтво., -К., 1994.
2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. -К., 1998.
3. Грабовський С, Ставряні І.С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. - К., 1995.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. Т.1. -К.: Глобус, 1992.
5. Історія України. Курс лекцій. 4.1. -К, Либідь, 1991.
6. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Л.Г., Ремізніков В.В. - Запоріжжя: Дике Поле, 2002.

7. Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. -Х.: Торсінг, 2000.
8. Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України: навчальний посібник. -К., 2002.
9. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К., „Генеза” Запоріжжя „Прем'єр”, 2002.

ТЕМА 19: ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

План:

1. Відновлення Гетьманщини. Кирило Розумовський.
2. Слобідська Україна у другій половині ХVІІІ ст.
3. Скасування козацького стану. Покріпачення селян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубицький В.О. Запорозьке козацтво - К., 1994.
2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. - К., 1998.
3. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині ХVІІІ ст.: кордони, населення, право. - К., 1967.
4. Історія України / Бідзіля П.О., Бровко В.Г., Дедков М.В., Іващенко Ю.В., Кладова Г.Л., Ремізінов В.В. - Запоріжжя: Дике Поле, 2002.
5. Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України: навчальний посібник. - К., 2002.
6. Українське козацтво. Мала енциклопедія. -К. „Генеза”, Запоріжжя „Прем'єр”, 2002.
7. Яворницький Д.І. Історія запорозького козацтва. Львів., 1990.

**ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVIII СТ.»**

I курс

1. Предмет і завдання курсу „Історія України”.
2. Найдавніше населення території України.
3. Племена трипільської культури на території України.
4. Ранньодержавні утворення скіфів на території України.
5. Сарматська експансія на територію Північного Причорномор’я.
6. Грецька колонізація Північного Причорномор’я і Криму.
7. Походження та рання історія східних слов’ян.
8. Походження українського народу.
9. Походження етноніму „рус” та держави „Русь”.
10. Середньодніпровська Русь за князювання Аскольда і Діра.
11. Державно–політична історія Русі–України за варязької династії Рюриковичів.
12. Великий київський князь Володимир.
13. Великий київський князь Ярослав Мудрий.
14. Великий київський князь Володимир Мономах.
15. Одержавлення християнства в Київській Русі.
16. Експансія монголо–татар на давньоруські землі.
17. Русь–Україна в період удільної роздробленості.
18. Утворення Галицько–Волинської держави.
19. Князь Данило Романович Галицький та його державотворча діяльність.
20. Історичне значення Київської Русі.
21. Боротьба за „галицьку спадщину” Литви, Польщі та Угорщини.
22. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського.
23. Польська експансія на українські землі (кінець XIV – середина XVI ст.).
24. Люблінська унія 1569 р.: передумови, укладення та наслідки.
25. Соціально–економічне становище українських земель в складі Польщі та Литви (XIV – XVI ст.).
26. Слобожанщина в XIV – XVI ст.
27. Галичина, Північна Буковина і Закарпаття в XIV – XVI ст.
28. Утворення Кримського ханства та його експансія на українські землі.
29. Церковне життя в XIV – XVI ст. Берестейська унія.
30. Поява українського козацтва.
31. Заснування Запорозької Січі.
32. Реєстрове козацьке військо в XVI ст.
33. Боротьба козацтва проти турецько–татарської агресії в 70–90–х роках XVI ст.

34. Повстання під проводом Криштофа Косинського.
35. Повстання під проводом Северина Наливайка.
36. Культура Київської Русі.
37. Культура України XIV – XVI ст.
38. Участь козаків у воєнних діях поза межами України та становлення національних збройних сил.
39. Участь козаків у воєнних діях на території Московської держави.
40. Воєнні походи запорожців на Кримське ханство і Туреччину у першій половині XVII ст.
41. Участь козаків у Хотинській війні.
42. Міждержавне зближення Запорозької Січі з Кримським ханством у 20–30-х роках XVII ст.
43. Селянсько–козацьке повстання під проводом Марка Жмайла.
44. Козацько–селянське повстання під проводом Тараса Федоровича (Трясила).
45. Козацьке повстання під проводом Івана Сулими.
46. Козацько–селянське повстання під проводом Павла Бута (Павлюка).
47. Козацько–селянське повстання під проводом Якова Остринина і Павла Скидана.
48. Причини поразки і значення національного соціального руху першої половини XVII ст.
49. Економічне становище України в першій половині XVII ст.
50. Релігійна ситуація в Україні в першій половині XVII ст.
51. Культура України першої половини XVII ст.
52. Періодизація, причини та початок Національно–визвольної революції середини XVII ст.
53. Військові дії на Україні в 1648 р.
54. Створення Української козацької держави.
55. Продовження війни за незалежність молодої української республіки в 1649 р.
56. Воєнні дії в 1651–1652 рр.
57. Воєнні дії в 1653–1654 рр.
58. Переяславська рада та „Березневі статті”.
59. Підсумки та уроки першого етапу української революції (1648–1654 рр.).
60. Війна за незалежність молодої республіки в 1654–1660 рр.
61. Богдан Хмельницький – державотворець та військовий діяч.
62. Гетьманування І. Виговського.
63. Обрання гетьманом Ю. Хмельницького та становище України в 1659–1663 рр.
64. Період Руїни (1660–1676 рр.).

**ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVIII ст.»**

II курс

1. Гадяцька угода 1658 р. та її наслідки.
2. Обрання гетьманом Ю. Хмельницького. Переяславські статті 1659 р.
3. Геополітичні вектори діяльності козацької старшини в добу Руїни.
4. Гетьманування І. Брюховецького.
5. Московські статті 1665 р.
6. Гетьманування П. Тетері.
7. Боротьба гетьмана П. Дорошенка за відновлення незалежної Української держави.
8. Андрусівське перемир'я з Польщею.
9. Гетьманування Д. Многогрішного. Глухівські статті 1669 р.
10. Гетьманування І. Самойловича.
11. Перший Чигиринський похід.
12. Другий Чигиринський похід.
13. Бахчисарайський мирний договір.
14. Трактат про „вічний мир” 1686 р.
15. Гетьманування І. Мазепи. Коломацькі статті.
16. Наступ України і Росії на Кримське ханство у 90-х роках XVII ст.
17. Державний устрій України в другій половині XVII ст.
18. Економічне становище України в другій половині XVII ст.
19. Еволюція соціальної структури населення України в другій половині XVII ст.
20. Підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху.
21. Культура України другої половини XVII ст.
22. „Хроніка” Феодосія Софоновича.
23. Україна і перші роки Північної війни (1700 – 1703).
24. Національно-визвольний рух на Правобережній Україні наприкінці XVII ст. і в 1702 – 1704 рр.
25. Воєнні дні козацьких полків у 1704 – 1708 рр.
26. Повстання під проводом Кіндрата Булавина і Україна.
27. Воєнні дії в Гетьманщині в листопаді 1708 – червні 1709 рр.
28. Полтавська битва. Причини невдачі акції І. Мазепи.
29. Гетьман П. Орлик.
30. Конституція П. Орлика.
31. Посилення наступу царизму на права гетьманщини в 1708–1727 рр.
32. Гетьман П. Полуботок.
33. Перша Малоросійська колегія.

34. Відновлення гетьманства в Україні. Д. Апостол.
35. Друга ліквідація гетьманства. „Правління гетьманського уряду”.
36. Олешківська Січ.
37. Гетьманщина за часів гетьманування Кирила Розумовського.
38. Остаточна ліквідація гетьманства в Україні.
39. Друга Малоросійська колегія.
40. Ліквідація полково–сотенного устрою Слобожанщини.
41. Зведення Гетьманщини до стану окраїни Російської держави.
42. Створення нової Запорозької Січі.
43. Ліквідація Запорозької Січі: передумови та причини.
44. Значення феномену козацтва у вітчизняній історії.
45. Чорноморське та Кубанське козацтво.
46. Інкорпорація Північного Причорномор’я і Приазов’я Росією.
47. Включення Правобережної України і Західної Волині до складу Російської імперії.
48. Економічне становище українських земель у XVIII ст.
49. Соціальна структура населення українських земель у XVIII ст.
50. Участь закарпатців у визвольній війні угорського народу 1703–1711 рр. Сатмарський мир та доля Закарпаття.
51. Гайдамацький рух в Україні.
52. Коліївщина: причини, характер, учасники.
53. Рух опришків: причини, особливості.
54. Еволюція суспільно–політичної думки у XVIII ст.
55. Культура України XVIII ст.
56. Філософська та історична думка XVIII ст. Г.С. Сковорода.
57. Києво–Могилянська академія.
58. Уманщина в козацьку добу.
59. Українська козацька держава: становлення та віхи історії.
60. Розвиток історичної думки у XVII – XVIII ст.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

I курс

1. Яку назву має географічний об'єкт, біля якого виявлено найдавнішу пам'ятку (стоянку пралюдей) в Україні:

- А) Київ-Коба;   Б) Кирилівка;   В) Королеве;   Г) Мізин.

2. Назва культури, яку відкрив Вікентій Хвойка:

- А) зрубна культура;   Б) культура кулястих амфор;
В) трипільська культура;   Г) черняхівська культура.

3. Заняття людей, які були основою ведення відтворювального господарства – це ...

- А) збиральництво, землеробство, ремесло;   Б) землеробство, ремесло, скотарство;
В) полювання, ремесло, скотарство;   Г) рибальство, скотарство, землеробство.

4. Інша назва мідно-кам'яного віку:

- А) енеоліт;   Б) мезоліт;
В) неоліт;   Г) палеоліт.

5. Назва людини розумної часу пізнього палеоліту:

- А) архантроп;   Б) кроманьйонець;
В) неандерталець;   Г) пітекантроп.

6. Виберіть правильне твердження:

- А) архантропи жили племенами;
Б) бронза-це сплав міді із залізом;
В) кам'яний вік – це найдовший період в історії людства;
Г) Трипільська цивілізація загинула під натиском скіфів.

7. Приблизна дата появи пралюдей на території України:

- А) близько 2 млн років тому;   Б) близько 1 млн років тому;
В) близько 500 тис. років тому;   Г) близько 100 тис. років тому.

8. Назва першого народу на наших землях, чиє найменування нам відоме:

- А) анти;   Б) кіммерійці;
В) сармати;   Г) скіфи.

9. Держава, що виникла на території України близько 480 р. до н. е.:

- А) Боспорське царство;   Б) Понтійське царство;
В) Скіфське царство;   Г) Фракійське царство.

10. Назва золотої нагрудної прикраси скіфського царя з кургану Товста могила:

- А) геосинкліналь;
Б) намисто;
В) підвіска;
Г) пектораль.

11. Вкажіть походження міст-держав Північного Причорномор'я.

- А) античні міста-держави виникли в результаті Великого переселення антив;
Б) античні міста-держави виникли в результаті Великого переселення народів;
В) античні міста-держави виникли в результаті Великої грецької колонізації;
Г) античні міста-держави виникли в результаті Великої римської колонізації.

12. Виберіть правильне твердження.

- А) готи прибули на територію України зі сходу;
- Б) Неаполь Скіфський був столицею Великої Скіфії;
- В) патріархат передував матриархатові;
- Г) слов'яни мешкали на територіях, котрі раніше посідали трипільці.

13. Неолітична революція – це

- А) перехід від відтворювального до привласнювального господарства;
- Б) перехід від збиральництва до землеробства;
- В) перехід від мисливства до скотарства;
- Г) перехід від привласнювального до відтворювального господарства.

14. Яка інша назва трипільської культури?

- А) зрубна культура;
- Б) культура мальованої кераміки;
- В) культура шнурової кераміки та бойових сокир;
- Г) ямна культура.

15. Наслідком занепаду Великої Скіфії стало ...

- А) заснування античних міст;
- Б) розквіт трипільців;
- В) створення Малої Скіфії;
- Г) утворення Кіммерії.

16. Основні знаряддя праці архантропів:

- А) мотика і гарпун;
- Б) палка-копачка і ручне рубило;
- В) плуг і кам'яна сокира;
- Г) рало і бронзова лопата.

17. Риси господарського життя кіммерійців:

- А) гончарство, землеробство;
- Б) городництво, садівництво;
- В) зброярство, чорна металургія;
- Г) рільництво, мідна металургія.

18. Основні історичні джерела:

- А) водні та земляні.
- Б) водні та писемні.
- В) земляні та речові
- Г) речові та писемні

19. Сутність поняття «колонізація»:

- А) будівництво у класичному стилі з використанням колон;
- Б) заселення й освоєння вільних територій;
- В) захоплення чужих країн і руйнування пам'яток культури;
- Г) створення трипільських поселень концентричними колами.

20. Який давній народ, історичну пам'ятку котрого (золотий гребінь з кургану Солоха) зображено на поданому нижче фото, досліджував Б. Мозолевський?

- А) авари
- Б) кіммерійці
- В) сармати
- Г) скіфи

21. Держава, яка була союзником України в 1648-1654 рр.

- А) Кримське ханство;
- Б) Молдова;
- В) Московія;
- Г) Угорщина.

33. Статус міста Чигирин з 1648 р. –

- А) місто, де розташовувалася резиденція генеральної старшини;
- Б) місто, де розташовувалася резиденція митрополита України;
- В) полкове місто, де часто збирали генеральні ради;
- Г) столиця Української держави і гетьманська резиденція.

34. Прочитайте уривок і вкажіть рік, коли відбулася описана подія.

«Похід проти Польщі не приніс остаточної перемоги над Річчю Посполитою. Коли ж звістка про самовільне повернення Ждановича в Україну дійшла до гетьмана, це завдало йому смертельного удару. 27 липня в Чигирині Богдан Хмельницький помер».

- А) 1655 р.
- Б) 1656 р.
- В) 1657 р.
- Г) 1658 р.

35. Виберіть правильне твердження.

- А) за Білоцерківським договором територія гетьманського урядування обмежувалася Київським воєводством;
- Б) Збаразька битва відбулася у 1648 р. ;
- В) Корсунську битву виграли поляки;
- Г) козацька угода з Московією отримала назву «Січневі статті».

36. Причина укладення Білоцерківського договору:

- А) перехід кримських татар на бік Речі Посполитої;
- Б) поразка польських військ у битві під Батогом;
- В) поразка українських військ у битві під Берестечком;
- Г) смерть польського короля Владислава IV.

37. Прочитайте визначення й укажіть поняття, яке відповідає його змісту.

«Форма залежності, за якою одна держава перебирає здійснення зовнішніх відносин іншої держави, захист її території і нерідко контролює її внутрішні справи».

- А) васалітет;
- Б) колонія;
- В) протекторат;
- Г) федерація.

38. Прочитайте уривок і вкажіть діяча, про якого йдеться в тексті.

«Сам патріарх Єрусалимський із тисячею вершників виїжджав до нього назустріч із міста, і тутешній митрополит дав йому коло себе місце в санях з правого боку. Весь народ, вийшовши з міста, вся чернь вітали його. Академія вітала його промовама й вигуками, як Мойсея, спасителя й визволителя народу від польського рабства, вбачаючи в імені його добрий знак і називаючи його Богом даний».

- А) Петро Дорошенко.
- Б) Петро Могила.
- В) Іван Сірко .
- Г) Богдан Хмельницький.

39. Прочитайте текст і вкажіть назву битви, про яку в ньому йдеться:

«Одно тепер лишається – відступати... Замість того, щоб іти у порядку, кинулись усі з возами, з страшним шумом, не слухаючи гетьманів і не оглядаючись... Поранили, хворих – усе кидали і ввіряли життя своє своїм ногам. Усе добро і багатство, яке мали тут, все віддали на поживу хлопам...»

- А) Батозька битва.
- Б) Берестецька битва.
- В) Корсунська битва.
- Г) Пилявецька битва.

40. Вкажіть автора портрета Богдана Хмельницького – гравюри, зображеної на фото.

- А) Вільгельм Гондіус;
- Б) Іван Мигура;
- В) Олексій Горошкович;
- Г) Іван Руткович

49. Вкажіть назви держав, які розгромив князь Святослав:

- А) Аварський каганат і Польське князівство.
- Б) Волзька Болгарія і Хозарський каганат.
- В) Дунайська Болгарія і Візантійська імперія.
- Г) Чеське королівство і Литовське князівство.

50. Вкажіть назву зображеного на фото храму.

- А) Василівська церква
- Б) Десятинна церква
- В) Михайлівський Золотоверхий собор
- Г) Софійський собор

51. Про якого князя йдеться?

«Голова в нього була зовсім гола, але з одного її боку звисало пасмо волосся — ознака знатності роду. Міцна потилиця, широкі груди та всі інші частини тіла цілком пропорційні. Виглядав він доволі суворим і диким. Одне вухо його прикрашала золота сережка, оздоблена золотим карбункулом і двома перлинами. Одяг на ньому був білий і вирізнявся лише чистотою». Йому літописець приписує такі слова «Не люблю мені в Києві жити. Хочу жити в Переяславі на Дунаї, бо то є середина землі моєї. Адже там усі добра сходяться».

- А) Володимир
- Б) Ігор
- В) Олег
- Г) Святослав

52. Назвіть цитований документ.

«Якщо вб'ють огнищанина за образу, то вбивці мусять сплатити 80 гривень, а людям не потрібно; і за збирача княжих податків – 80 гривень. А за княжого тивуна – 80 гривень. А за сільського старосту княжого і хлібороба – 12 гривень. А за рядовичів княжих – 5 гривень. А за смерда і холопа – 5 гривень».

- А) Київський літопис
- Б) Літопис Аскольда
- В) «Руська правда»
- Г) «Устав земляний»

53. Ім'я князя, що загинув внаслідок повстання деревлян:

- А) Аскольд
- Б) Ігор
- В) Олег
- Г) Святослав

54. Наслідки з'їзду князів у Любечі (1097 р.):

- А) забезпечення зосередження влади в Руській землі у руках великого князя Київського;
- Б) закріплення поділу Русі на удільні князівства, які стали власністю окремих родин нащадків Ярослава Мудрого;
- В) припинення усобиць між князями – нащадками Ярослава Володимировича;
- Г) стабілізація становища на Русі у зв'язку з посиленням влади Чернігівського князя, що контролював і Київське князівство.

55. Назва народу, який був найбільшою небезпекою для Русі у другій половині XI-XII ст.:

- А) половці;
- Б) печеніги;
- В) тюрки;
- Г) хозари;

56. Князь, який об'єднав землі Галичини під єдиною владою:

- А) Святослав
- Б) Василько
- В) Ярослав
- Г) Володимирко

57. Вкажіть правильне твердження.

- А) Любецький з'їзд був останнім зібранням князів;
- Б) за правління Володимира Мономаха було споруджено міст через Дніпро;

- В) Ярославичі дружно правили Київською Руссю до самої смерті кожного;
Г) Ярослав Осмомисл був переяславським князем Князь, який був ініціатором скликання Любецького з'їзду.

58. Союзники Данила в боротьбі за владу:

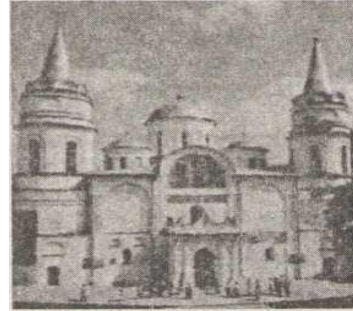
- А) волинські бояри та найвпливовіші міщани;   Б) галицькі бояри та польський король;
В) польський король і монгольський хан;   Г) угорський король і галицькі бояри.

59. Князь, який став засновником Галицько-Волинської держави:

- А) Данило Галицький.   Б) Мстислав Удатний.
В) Роман Мстиславич.   Г) Ярослав Осмомисл.

60. Назва храму, зображеного на фото:

- А) Десятинна церква у Києві.
Б) Софійський собор у Києві.
В) Спасо-Преображенський собор у Чернігові.
Г) церква святого Іллі в Києві.

61. В чому полягала суть Слободищенської угоди 1660 р.:

- А) договір Юрія Хмельницького з Кримським ханством про спільні дії проти Речі Посполитої;
Б) договір Юрія Хмельницького з Московією, який перетворював Україну на автономну частину Московського царства;
В) договір Юрія Хмельницького з Польщею, розроблений на основі Гадяцького договору, Україна ставала автономною частиною Речі Посполитої;
Г) перемир'я Речі Посполитою з Московським царством, яке поділяло українські землі по Дніпру.

62. Прочитайте визначення й укажіть поняття, яке відповідає його змісту.

«Назва, вживана в історичній літературі для періоду громадянських воєн, вторгнень іноземців Україну, її поділу, спустошення у 60-70-х рр. XVII ст.»

- А) анархія   Б) хаос
В) розруха   Г) руїна

63. Стани суспільства Гетьманщини в другій половині XVII ст.:

- А) духовенство, козацтво, козацька старшина, міщанство, селянство. ;
Б) козацтво, козацька старшина, магнати, міщанство, селянство;
В) магнати, міщанство, кріпосне селянство, шляхта, духовенство;
Г) шляхта, духовенство, козацтво, міщанство, кріпосне селянство.

64. Органи влади в Гетьманщині у другій половині XVII ст.:

- А) гетьман, Рада старшини; Генеральна військова канцелярія, Малоросійський приказ.
Б) митрополит Київський, гетьман, Генеральна рада, Генеральна військова канцелярія.
В) рада старшини, гетьман, митрополит Київський, Малоросійська колегія.
Г) Старшинська рада, Генеральна рада, гетьман, Генеральна військова канцелярія.

65. Наслідки Бахчисарайського договору:

- А) договір між Гетьманщиною та Кримським ханством про військовий союз і взаємодопомогу;
Б) договір між Кримським ханством і Московським царством про припинення нападів на

Україну;

В) договір між Московським царством і Османською імперією про кордон по Дніпрові, а територія між Південним Бугом і Дніпром 20 років мала бути незаселеною;

Г) договір між Османською імперією та Річчю Посполитою про приєднання до Туреччини Поділля і визнання незалежності Правобережної України.

66. Виберіть правильне твердження:

А) Івана Брюховецького заслали в Сибір;

Б) за Андрусівською угодою Запорозька Січ була лише під контролем Московії;

В) Павло Тетеря був гетьманом Лівобережної України;

Г) у 1664 р. розстріляли Івана Богуна та Івана Виговського.

67. Суть подій, відомих під назвою «Чорна рада»:

А) козацька рада, яка проходила в Чорному лісі;

Б) козацька рада, яку скликав гетьман Грицько Чорний;

В) рада, в якій брали участь не лише козаки, а й селяни та міщани («чернь»), зокрема рада поблизу Ніжина, де гетьманом обраний Іван Брюховецький;

Г) рада, рішення якої символізували настання «чорних днів», лиха в Україні.

68. Прочитайте уривок і вкажіть історичну назву регіону, про який ідеться в тексті.

«Адміністративно-територіальний устрій краю був подібним до устрою Гетьманщини, хоч існували й певні відмінності. На цій території сформувалося п'ять козацьких полків – Острогозький, Харківський, Сумський, Охтирський та Ізюмський. Ці полки, як і в Гетьманщині, були не тільки військовими, а й адміністративно-територіальними одиницями».

А) Слобожанщина

Б) Лівобережжя

В) Правобережжя

Г) Запоріжжя

69. Наслідки Переяславського договору (1659 р.):

А) військовий союз України та Московського царства;

Б) збереження конфедерації України і Московії;

В) рівноправність України та Московської держави;

Г) Україна перетворилась на автономну частину Московії.

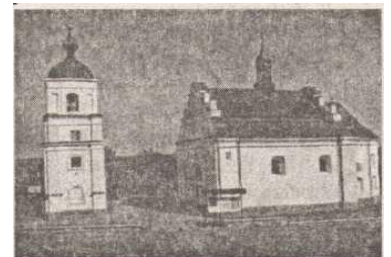
70. Вкажіть назву та місце побудови зображеного на фото:

А) Вірменський собор у Львові

Б) Іллінська церква в Суботіві

В) Покровський собор у Харкові

Г) Троїцький собор у Чернігові

71. Посадова особа, якій підпорядковувалися слобідські полковники:

А) белгородський воєвода;

Б) гетьман Лівобережної України;

В) кошовий Запорізької Січі;

Г) найстарший із полковників.

72. Наслідки битви під Конотопом:

А) козацька армія Івана Виговського із союзниками кримськими татарами завдали нищівної поразки величезному війську Московського царства;

Б) козацьке військо Івана Виговського із союзниками кримськими татарами завдали поразки армії Речі Посполитої;

В) московська армія здобула перемогу над ордою кримських татар, створивши основу для наступу на Україну;

Г) українське військо Івана Виговського зупинило наступ польської армії й уклало з нею

союзницький договір.

73. Назва твору Пантелеймона Кохановського, який вважається першим підручником з історії, та місце його першого видання:

- А) «Гнозис», Чернігівська друкарня.
- Б) «Катарсис», друкарня Почаївського монастиря.
- В) «Літопис», Кременецька друкарня.
- Г) «Синопис», друкарня Києво-Печерського монастиря.

74. Прочитайте уривок з документа і вкажіть дату, про яку йдеться в тексті:

«...Одноголосно був обраний якийсь Тетеря, вождь козацький, що був у цьому війську офіцером канцелярії. Це підтверджує його добрі якості і прихильність до його величності...»

- А) 1659 р.
- Б) 1663 р.
- В) 1665 р.
- Г) 1668 р.

75. Дем'ян Многогрішний підписував такий документ як...

- А) «Московські статті
- Б) Гадяцький договір
- В) «Глухівські статті»
- Г) «Конотопські статті»

76. Прочитайте уривок з документа і вкажіть назву міста, про яку йдеться в тексті.

«Понад місяць тривала облога міста. Турки заявили, що вони зазнали надто великих втрат і ніколи не зустрічалися з таким сильним опором, який вчинили козаки, котрі, втративши одну руку, продовжували битися другою, доки не вмирили. 12 серпня 1678 року турецьке військо вдерлося до міста».

- А) Львів
- Б) Немирів
- В) Почаїв
- Г) Чигирин

77. Суть і наслідки «Вічного миру»:

- А) договір між Гетьманщиною і Річчю Посполитою, який давав Україні статус Великого князівства Руського;
- Б) договір між Московським царством і Річчю Посполитою, що остаточно затверджував насильницький поділ України між кількома державами;
- В) договір між Османською імперією та Московським царством, який розділяв Україну по Дніпру;
- Г) договір між Річчю Посполитою й Османською імперією про розмежування сфер впливу в Україні та взаємодопомогу.

78. Досягнення у військовому мистецтві Івана Сірка та риса, якою він найбільше прославився в історії:

- А) першим захопив Кафу, успішна боротьба з Польщею;
- Б) першим зробив похід на Стамбул, успішна боротьба з турками;
- В) першим переправився через Сиваш, успішна боротьба з кримськими татарами;
- Г) першим перетнув Чорне море, успішна боротьба з Московією.

79. Наслідки Бучацького договору (1672 р.):

- А) вся Правобережна Україна потрапила під протекторат турецького султана;
- Б) землі Правобережної України отримали повну незалежність;
- В) Південна Київщина, Брацлавщина і Поділля відходили до Османської імперії, Північна Київщина та Волинь ставати незалежними під владою гетьмана, Галичину зберегла Польщам;
- Г) Поділля стало турецькою провінцією, Брацлавщина і Південна Київщина — під владою гетьмана Петра Дорошенка і протекторатом султана, Волинь і Галичина залишалися в Польщі.

80. Вкажіть назву та місце розташування, зображеного нижче храму.

- А) Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові.
- Б) Свято-Троїцький собор Густинського монастиря
- В) Покровський собор у Харкові
- Г) Іллінська церква у Суботіві

81. Території, які приєднав до Галицько-Волинської держави князь Лев Данилович:

- А) частина Закарпаття з Мукачевим, Люблінська земля;
- Б) частина Литви, Шипинська земля;
- В) частина Мазовії, Ятвязька земля;
- Г) частина Чехії, Болохівська земля.

82. Прочитайте уривок і вкажіть подію, про яку йдеться в тексті.

«1169 р. узятий же був Київ місяця березня у 12-й день... І грабували вони два дні увесь город... І не було помилювання нікому і нізвідки: церкви горіли, християн вбивали, а інших в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи з мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. Увели вони майна безліч, і церкви оголили від ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі...»

- А) взяття Києва монголо-татарами хана Батия;
- Б) загарбання міста половцями хана Кончака;
- В) захоплення Києва суздальцями князя Андрія Боголюбського;
- Г) оволодіння містом галичанами князя Ярослава Осмомисла.

83. Дата взяття Києва монгольськими військами:

- А) 1239 р.
- Б) 1223 р.
- В) 1237 р.
- Г) 1240 р.

84. Найвища духовна посада в Київській Русі та спосіб її встановлення:

- А) митрополит Київський, якого настановляв Константинопольський Патріарх;
- Б) митрополит Київський, якого призначав Київський князь;
- В) митрополит Київський, якого призначав Папа Римський;
- Г) митрополит Чернігівський, якого настановляв Київський князь.

85. Місто, поблизу якого Данило Галицький у 1238 р. розбив лицарів Тевтонського ордену:

- А) Белз
- Б) Дорогичин
- В) Перемишль
- Г) Ярослав

86. Яка форма правління, властива в Київській Русі часів роздробленості:

- А) боярська держава;
- Б) дружинна держава;
- В) колективний сюзеренітет;
- Г) станова монархія;

87. Основні писемні джерела вивчення історії Київської Русі:

- А) Літопис Величка, Галицько-Волинський літопис, Київський літопис.
- Б) Галицько-Волинський літопис, Київський літопис, «Повість минулих літ».
- В) Київський літопис, Львівський літопис, «Повість минулих літ».
- Г) «Повість минулих літ», Літопис Биховця, Густинський літопис.

88. Провідна галузь ремісничого виробництва в XII—XIII ст.:

- А) видобуток заліза – чорна металургія;
- Б) виробництво поташу;
- В) виробництво селітри;
- Г) золотарство (ювелірна справа).

97. Прочитайте уривок і вкажіть рік, коли відбулася описана подія.

«Що то шумить, що то дзвенить перед зорею ранньою? Ігор полки свої повертає, жаль йому брата лютого Всеволода. Бились день та бились і другий, а на третій, в південну годину, похилились Ігореві стяги!»

- А) 1183р.   Б) 1187р.   В) 1185р.   Г) 1189р.

98. Професія, завдяки якій став відомим чернець Агапіт –

- А) інженер   Б) лікар
В) письменник   Г) учитель

99. Вкажіть митця, про якого йдеться в уривку з «Києво-Печерського патерика»:

«...Добре навчився іконописної майстерності. Дуже добре він умів ікони писати; цього ж уміння захотів він навчитися не ради багатства, але для Бога робив. А робив, він скільки треба було, всім, ігуменові та братії писав ікони і нічого за це не брав».

- А) Агапіт   Б) Антоній
В) Феодосій   Г) Алімпій (Аліпій)

100. Назва зображеного храму

- А) Андріївський собор.
Б) Михайлівський Золотоверхий собор.
В) Софійський собор.
Г) Успенський собор Києво-Печерської лаври.

101. Вкажіть правильне твердження.

- А) автором «Літопису Самовидця» є Самійло Величко;
Б) Малоросійську колегію очолював Павло Полуботок;
В) найавторитетнішим навчальним закладом України першої половини XVIII ст. була Києво-Могилянська академія;
Г) Петро I зруйнував Олешківську Січ.

102. Мета повстанського руху в 1702-1704 рр. під проводом Семена Палія (Паліївщини):

- А) визволення Лівобережної України з-під влади Московського царства та створення повністю незалежної Української держави;
Б) визволення південноукраїнських земель з-під влади Кримського ханства й об'єднання їх з Правобережною Україною;
В) визволення Поділля з-під влади Османської імперії та створення на Правобережжі незалежної Української держави;
Г) визволення Правобережної України з-під польського панування й об'єднання з Гетьманщиною.

103. Економічне становище Правобережжя на кінець XVII ст.:

- А) багатолюдний, економічно розвинутий, заможний край;
Б) густонаселений, але економічно відсталий, бідний край;
В) майже безлюдний, економічно занедбаний і поруйнований край;
Г) територія з незначною кількістю населення, але високо розвинутим сільським господарством.

104. Повноваження «Малоросійської колегії»:

- А) контроль за судовими справами, недопущення зносин козацької старшини з іноземними державами, запобігання антиросійським змовам;
Б) контроль за фінансовими справами, часткове адміністративне управління Гетьманщиною;

- В) нагляд за діяльністю гетьмана і старшини, контроль за встановленням і стягненням податків,
діяльністю Генеральної військової канцелярії, все адміністративне управління Гетьманщиною;
Г) нагляд за збиранням податків, апеляційний судовий орган, деякі адміністративні функції з відома Генеральної військової канцелярії.

105. Прочитайте визначення й укажіть поняття, що відповідає його змісту.

«Це слово походить з італійської мови, означає «химерний, чудернацький». Так називають мистецький стиль, який панував у Європі від початку XVII та майже до кінця XVIII ст.»

- А) бароко
Б) готика
В) класицизм
Г) рококо

106. Суть поняття «Рішительні пункти»:

- А) відповідь влади на пропозицію Данила Апостола укласти договірні статті, яка мала форму указу імператорського уряду гетьманові;
Б) договірні статті між імператором Петром II і гетьманом Данилом Апостолом;
В) особливий договір між російською та українською владою, який давав право Данилові Апостолу проводити реформи з розширення автономії України;
Г) ряд універсалів гетьмана Данила Апостола, на основі яких проводилася судова реформа в Гетьманщині.

107. Назва документа, у якому було здійснено кодифікацію чинних на Лівобережжі норм українського права (1743 р.):

- А) «Зведення українських законів».
Б) «Коломацькі чолобитні».
В) «Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорізького».
Г) «Права, за якими судиться малоросійський народ».

108. Становище українського суспільства на початку Північної війни:

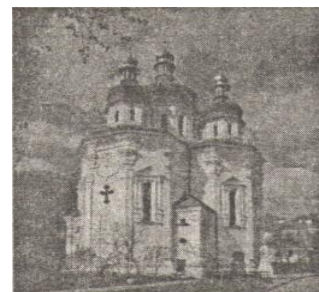
- А) влада, остереігаючись суспільного вибуху, зменшила утиски козаків, селян і міщан;
Б) становище не змінилося, оскільки воєнні дії відбувалися далеко від України і козаки у воєнних діях проти шведів не брали участі;
В) українських козаків гнали на війну та будівництво укріплень, зростали податки і повинності українських селян і міщан;
Г) українських селян і міщан війна не зачепила, а козацтво страждало від важких походів і воєнних дій проти сильної шведської армії.

109. Суть «Маніфесту до малоросійського народу», підписаного Петром I наприкінці 1708 р.:

- А) звинувачення гетьмана Івана Мазепи у зраді, бажанні віддати Україну Швеції, об'єднавши її всю, скликання Батуринської козацької ради;
Б) оголошення гетьмана Івана Мазепи головнокомандувачем українсько-московського війська на території Гетьманщини;
В) оголошення гетьмана Івана Мазепи кавалером ордена Андрія Первозванного;
Г) проголошення гетьмана Івана Мазепи зрадником, який хотів віддати Україну Польщі, а православні церкви та монастирі – уніатам, скликання Глухівської козацької ради.

110. Архітектурний стиль, у якому збудовано зображену на фото Георгіївську церкву Видубицького монастиря в Києві:

- А) бароко

- Б) готика
- В) електрика
- Г) модерн

111. Наслідки походу військ Пилипа Орлика у Правобережну Україну в 1711 р.:

- А) невдача під Білою Церквою і повернення до Бендер ;
- Б) повне визволення Правобережної України і проголошення її гетьманом Пилипа Орлика;
- В) розгром військ Речі Посполитої, але відступ під тиском московської армії;
- Г) розгром московського війська, об'єднання України під зверхністю Пилипа Орлика.

112. «Магдебурзьке право» –

- А) збори всього дорослого вільного населення, що приймали рішення з важливих державних і громадських справ;
- Б) міське право, згідно з яким міста частково звільнялися від підпорядкування центральній адміністрації, владі феодалів і створювали органи самоврядування;
- В) право окремих частин держави на відособлення, недоторканність місцевих, приватних привілеїв на шкоду загальнодержавній справі;
- Г) установа законом або звичаєвим правом можливість користуватися (частково чи спільно) чужою власністю.

113. Наслідок битви на річці Ворсклі (1399 р.):

- А) литовсько-польські війська розгромили армію московського князя Дмитрія Донського;
- Б) литовсько-руські війська перемогли монголо-татарську орду хана Тохтамиша;
- В) польсько-литовські війська зазнали невдачі у боротьбі з ордою кримського хана Хаджі-Гірея;
- Г) русько-литовські війська зазнали поразки від орд азійського войовника Тимура (Тамерлана) ;

114. Які причини знелюднення в XV-XVI ст. значних територій України й утворення Дикого поля –

- А) входження українських земель до складу Великого князівства Литовського;
- Б) польська експансія на українські землі;
- В) розширення меж Московської держави;
- Г) турецько-татарські напади.

115. Місто, де збудовано палац кримського хана –

- А) Бахчисарай
- Б) Кафа
- В) Мангуп
- Г) Судак

116. Політичне становище Великого князівства Литовського наприкінці XV ст.:

- А) влада переважно зосереджувалася в руках удільних князів, федеративна монархічна держава;
- Б) вся влада належала великому князеві Литовському, централізована станова держава
- В) група майже самостійних земель, кожна з яких мала свого суверенного володаря;
- Г) конгломерат автономних напівдержав, пов'язаних між собою наявністю єдиного сюзерена – великого князя та єдністю зовнішньополітичних інтересів.

117. Фільварок – це

- А) велике багатогалузеве господарство феодала, де сировина вироблялася і перероблялася, велося працею кріпаків;
- Б) господарство за межами населеного пункту, те саме, що й хутір;
- В) маєток дрібного шляхтича на Волині, звільнений від державних податків;
- Г) поселення, звільнене на певний час від податків і повинностей.

118. Місто, у битві поблизу якого 1514 р. князь Костянтин Острозький розгромив 80-тисячне московське військо:

- А) Орша
В) Стародуб
- Б) Смоленськ
Г) Чернігів

119. Сфера, у якій прославився Юрій Дрогобич (Котермак):

- А) видатний учений, ректор Болонського університету, учитель Миколи Коперника;
Б) визначний політик, один з творців Городельської унії;
В) відомий церковний діяч, митрополит православної церкви;
Г) здібний полководець, керівник литовсько-українського війська у битві під Оршею.

120. Вкажіть правильне твердження:

- А) Білгород-Дністровська (Акерманська) фортеця була найбільшою на українських землях;
Б) Дмитро Дедько був князем у Галицькій землі в 1340 -1344 рр. ;
В) Кревська унія приєднала українські землі до Польщі;
Г) Угорщині з XIII ст. належали Буковина та Закарпаття.

121. Український першодрукар –

- А) Юрій Дрогобич
В) Іван Федоров
- Б) Франциск Скорина
Г) Швайпольт Фіоль

122. Виберіть правильне твердження:

- А) виступ литовсько-руської знаті на чолі з князем Свидригайлом мав успіх;
Б) Волинський літопис називають ще «Коротким Київським» ;
В) Перший (Старий) Литовський статут був ухвалений у 1499 р.;
Г) хан Менглі-Гірей досяг незалежності Криму за підтримки литовського князя Вітовта.

123. Виберіть правильне твердження.

- А) князь Вітовт проводив політику на збереження самостійності найбільших уділів;
Б) магдебурзьке право в 1339 р. отримало місто Сянок;
В) найбільше мурованих замків було на Київщині та Чернігово-Сіверщині;
Г) портові міста північного узбережжя Чорного моря у ХІІ ст. переходили під владу венеційських купців.

124. Наслідком переходу кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії стало:

- А) зміцнення торгових зв'язків з Литвою і Польщею;
Б) остаточний перехід до землеробства й осілості;
В) руйнівні грабінницькі напади татар на наші землі;
Г) створення мануфактур у Кримському ханстві.

125. Прочитайте визначення й укажіть поняття, що відповідає його змісту.

«Світогляд, що ґрунтувався на сприйнятті та осмисленні світу через пристрасний інтерес до земного життя».

- А) альтруїзм
В) гуманізм
- Б) анархізм
Г) еґоїзм

126. Прочитайте уривок і вкажіть рік, коли відбулася описана подія.

«...Бажаючи припинити існування князівства Київського, не посадив уже там Семенового сина, а посадив воєводу з Литви Мартина Гаштовта, ляха, якого не хотіли прийняти кияни не тільки тому, що не був князем, а більше тому, що він був ляхом; однак будучи примушені,

погодилися».

А) 1471 р.

Б) 1461 р.

В) 1451 р.

Г) 1481 р.

127. Прочитайте уривок з Густинського літопису і вкажіть битву, після якої сталися вказані події:

«У се літо Ольгерд перемиг трьох парків татарських з ордами їх... і відтоді з Поділля вигнав владу татарську. Сей Ольгерд й інші руські держави у свою владу прийняв, і Київ під Федором князем взятий, і посадив у ньому Володимира, сина свого».

А) битва під Вількомиром

Б) битва на Ворсклі

В) битва під Грюнвальдом

Г) битва на Синіх Водах

128. Прочитайте уривок і вкажіть назву документа, звідки наведено цитату:

«Государ Ягайло, великий князь, з усіма своїми нехрещеними братами, ближніми, ... що проживають на його землях жагуче бажає і просить прийняти їх у католицьку віру святої римської церкви... Нарешті, князь Ягайло обіцяє свої литовські та руські землі навіки приєднати до королівства Польського...»

А) Віленська унія

Б) Городельська унія

В) Острівська угода

Г) Кревська унія

129. Прочитайте уривок з праці історика Самуїла Грондського і вкажіть назву соціального стану, про який у ньому йдеться:

«Ті з русинського народу, які... не хотіли тягти ярмо й терпіти владу місцевих панів, йшли в далекі краї, тоді ще не заселені, й здобували собі право на свободу,... закладали нові поселення і, щоб відрізнитися від підданих, залежних від панів, стали називати себе...»

А) воєводи

Б) козаки

В) купці

Г) міщани

130. Що зумовило будівництво цієї (Покровська церква у с. Сутківці, тепер Хмельницька обл.) та подібних церков на українських землях?

А) запозичення католицьких канонів будівництва храмів;

Б) наслідування візантійської архітектурної традиції;

В) періодичні селянські повстання;

Г) постійна небезпека татарських набігів.

131. Наслідок Люблінської унії:

А) українські землі увійшли до складу Польського королівства;

Б) українські землі перебували під спільним управлінням Литви та Польщі;

В) українські землі поряд з Польщею і Литвою стали рівноправною частиною Речі Посполитої;

Г) українські землі залишилися у складі Великого князівства Литовського.

132. Передумови виникнення козацтва:

А) поширення мусульманства на Півдні України, протест проти ісламізації;

Б) рішучий натиск литовців на Південь України, спроба чинити опір нав'язуванню католицизму;

В) постійні напади турків і татар, посилення феодального гніту, прагнення освоїти нові землі;

Г) стрімкий наступ на Південь України Московської держави, протест проти закріпачення.

133. Внаслідок збільшення товарообміну між містом і селом у XVI ст. та зростання попиту на хліб і сировину на ринках Західної Європи відбувся ...

А) ріст грошової ренти селян;

- Б) розвиток селянських господарств, більшу частину продукції яких селяни змушені були віддавати феодалам як продуктову ренту;
В) розвиток феодалами власних господарств (фільварків), посилення закріпачення селян, зростання панщини;
Г) швидкий розвиток селянами власних господарств, які почали працювати на ринок.

134. Перший ректор Острозької академії –

- А) Йов Борецький
В) Іпатій Потій
Б) Дем'ян Наливайко
Г) Герасим Смотрицький

135. Перша відома книга Святого Письма тогочасною книжною українською мовою, видана в 1556-1561 рр. – це

- А) Волинське Євангеліє
В) Острозька Біблія
Б) Крехівський «Апостол»
Г) Пересопницьке Євангеліє

136. Прочитайте визначення й укажіть поняття, яке відповідає його змісту.

«Право підпорядковуватися не своїм єпископам, а безпосередньо патріархові».

- А) братство;
В) унія;
Б) ставропігія;
Г) сейм;

137. Прочитайте визначення й укажіть поняття, яке відповідає його змісту.

«Національно-релігійні громадські об'єднання міщан при православних церквах».

- А) братства;
В) клейноди;
Б) єзуїти;
Г) ставропігії;

138. Зимівник – це

- А) льох (підвал), де запорізькі козаки зберігали продукти
Б) поселення (хутір) запорізьких козаків, які освоювали Дике поле в XVI-XVII ст.
В) фортеця, збудована зі снігу та льоду, у зимовий час козаки використовували її для оборони.
Г) хатинка в лісі, де в зимовий час ночували запоріжці під час полювання.

139. Хто очолив повстання 1591-1593 рр. ?

- А) Дмитро Вишневецький
В) Северин Наливайко
Б) Криштоф Косинський
Г) Іван Підкова

140. Місто, у якому в 1576 р. було створено вищу школу і яке стало центром українського культурно-освітнього життя:

- А) Крем'янець
В) Львів
Б) Луцьк
Г) Острог

141. Основні соціальні стани українського суспільства наприкінці XVI ст.:

- А) козацтво, князі та бояри, міщани, феодално залежне селянство, духовенство;
Б) міщани, вільні селяни-общинники, шляхта і магнати, духовенство, козацтво;
В) феодално залежне селянство, духовенство, козацтво, князі та бояри, міщани;
Г) шляхта і магнати, духовенство, козацтво, міщани, феодално залежне селянство;

142. Назва унії, внаслідок якої утворилася Річ Посполита:

- А) Люблінська
В) Кревська
Б) Городельська
Г) Берестейська

143. Острів, де в 1556 р. було зведено першу відому Січ та її засновник:

- А) Тендра, Іван Підкова.
- Б) Мала Хортиця, Дмитро Вишневецький.
- В) Зміїний; Северин Наливайко.
- Г) Джарилгач, Криштоф Косинський.

144. Виберіть правильне твердження:

- А) Берестейська унія утворила Українську римо-католицьку церкву;
- Б) перше братство було засноване в Києві;
- В) повстання у 1591-1593 рр. очолював Криштоф Косинський;
- Г) першу Запорізьку Січ заснував Северин Наливайко.

145. Твір, надрукований у 1581 р., а також його друкар:

- А) «Осмогласник», Швайпольт Фіоль.
- Б) Острозька Біблія, Іван Федоров
- В) «Псалтир», Франциск Скорина.
- Г) «Хронологія», Іван Федоров.

146. Яка подія, пов'язана з іменем Іпатія Потія:

- А) Берестейська унія і утворення греко-католицької церкви в Речі Посполитій;
- Б) відновлення Київської православної митрополії;
- В) заснування Київського Богоявленського братства;
- Г) надання Києво-Печерському монастирю права ставропігії.

147. Прочитайте уривок і вкажіть рік, коли відбулася описана подія.

«В урочищі Солониця поблизу Лубен повстанці спорудили міцний табір. їх становище ускладнювалося тим, що в таборі перебувала велика кількість поранених, жінок, дітей. Облога тривала два тижні. Оборона табору на Солониці закінчилася кривавою розправою над повстанцями».

- А) 1594 р.
- Б) 1595 р.
- В) 1596 р.
- Г) 1597 р.

148. Хто автор твору «Ключ царства небесного...»

- А) Іван Вишенський
- Б) Севастьян Кленович.
- В) Станіслав Оріховський-Роксолан
- Г) Герасим Смотрицький

149. Найважливіші соціальні верстви, з яких формувалося козацтво:

- А) збідніла українська православна шляхта і міщани;
- Б) селяни – вільні общинники, які освоювали нові землі, та міщани;
- В) промисловики-уходники та кріпаки-втікачі;
- Г) переселенці із земель, що межували з Україною.

150. Вкажіть маляра, який написав ікону Успіння Богородиці –

- А) Олексій Горошковим
- Б) Йов Кондзелевич
- В) Микола Петрахович
- Г) Федір Сенькович

151. У якому місті збудовано Успенську церкву, каплицю Трьох Святителів, вежу Корнякта?

- А) Львів
- Б) Київ
- В) Почаїв
- Г) Чернігів

152. Козацький гетьман, який у 1618 р. здобув перемогу під Москвою:

- А) Яків Бородавка
- Б) Михайло Дорошенко
- В) Марко Жмайло
- Г) Петро Конашевич Сагайдачний

153. Фортеця, будівництвом якої керував Г'йом Левассер де Боплан:

- А) Кам'янець
- Б) Кодак
- В) Луцьк
- Г) Хотин

154. Як історики називають першу чверть XVII ст.?

- А) доба взаємовигідної торгівлі;
- Б) доба героїчних походів козацтва;
- В) доба господарського піднесення;
- Г) доба стійкої оборони.

155. Прочитайте рядки життєпису культурно-церковного діяча й укажіть його.

«Народився в 70-х роках XVI ст. у с. Бірчах на Перемищині. Навчався у Львівській братській школі, а потім в одному з європейських університетів. З 1614 р. – кївський священник, згодом митрополит. Засновник і покровитель Київської братської школи».

- А) Йов Борецький
- Б) Іван Вишенський
- В) Петро Могила
- Г) Іпатій Потій

156. Ким були Михайло Рогоза та Іпатій Потій ?

- А) греко-католицькими митрополитами;
- Б) римо-католицькими єпископами;
- В) ученими-істориками;
- Г) ученими-філологами.

157. Фортеця, зруйнована козаками у 1635 р.:

- А) Переяслав
- Б) Луцьк
- В) Кодак
- Г) Трахтемирів

158. Письменник, автор «Послання до єпископів»...

- А) Петро Могила
- Б) Марко Жмайло
- В) Лаврентій Зизаній
- Г) Іван Вишенський

159. Основні досягнення українського літописання першої половини XVII ст.:

- А) Баркулабівський літопис, Межигірський літопис, Острозький літописець;
- Б) літопис Биховця, літопис Самовидця, Супрасльський літопис;
- В) літопис Величка, Лаврентіївський літопис, Іпатіївський літопис;
- Г) Львівський літопис, Густинський літопис, «Літописці Волині й України».

160. Виберіть правильне твердження.

- А) у Хотинській війні відзначився Петро Конашевич-Сагайдачний;
- Б) Петро Могила написав «Трейос» («Плач»);
- В) повстання 1625 р. очолював Михайло Дорошенко;
- Г) запорізькі козаки у 1616 р. захопили Стамбул.

Ключі відповідей на тестові завдання

1. В	41. А	81. А	121. Г
2. В	42. А	82. В	122. Б
3. Б	43. В	83. Г	123. Б
4. А	44. Б	84. А	124. В
5. Б	45. В	85. Б	125. В
6. Б	46. Б	86. В	126. А
7. Б	47. Б	87. Б	127. Г
8. Б	48. Г	88. А	128. Б
9. А	49. Б	89. А	129. Б
10. Г	50. Г	90. Г	130. Г
11. В	51. Г	91. Б	131. А
12. Г	52. В	92. А	132. В
13. Г	53. Б	93. А	133. В
14. Б	54. Б	94. Б	134. Г
15. В	55. А	95. А	135. Г
16. Б	56. Г	96. Г	136. Б
17. В	57. А	97. В	137. А
18. Г	58. А	98. Б	138. Б
19. Б	59. В	99. Г	139. Б
20. А	60. В	100. Б	140. Г
21. А	61. В	101. В	141. Г
22. Б	62. Г	102. Г	142. А
23. Б	63. А	103. В	143. Б
24. В	64. Г	104. В	144. В
25. А	65. В	105. А	145. Б
26. А	66. Г	106. А	146. А
27. Б; В	67. В	107. Г	147. В
28. А	68. А	108. В	148. Г
29. В	69. Г	109. Г	149. В
30. А	70. Б	110. А	150. А
31. Б	71. А	111. А	151. А
32. В	72. А	112. Б	152. Г
33. Г	73. Г	113. Г	153. Б
34. В	74. Б	114. Г	154. Б
35. А	75. В	115. А	155. А
36. В	76. Г	116. Б	156. А
37. В	77. Б	117. А	157. В
38. Г	78. В	118. А	158. Г
39. Г	79. Г	119. А	159. Г
40. А	80. Б	120. А	160. А

1. Перехід людини від привласнюючого господарства (збиральництва й мисливства) до відтворюючого (землеробства та скотарства) вважають однією з головних ознак:

- А ускладненого збиральництва;
- Б осілого способу життя;
- В неолітичної революції;
- Г скотарства.

2 Грецькі колонії почали виникати на узбережжі Чорного та Азовського морів у:

- А I ст. до н. е.;
- Б III ст. до н. е.;
- В V ст. до н. е.;
- Г VII ст. до н. е.

3 Територія якої культури позначена на карті?

- А Трипільської;
- Б черняхівської;
- В черноліської;
- Г зарубинецької.

4. Перші писемні згадки про слов'ян містяться у творах:

- А Геродота;
- Б Корнелія Таціта;
- В Арістотеля;
- Г Сократа.

5. Установіть відповідність, утворивши логічні пари.

А Тіра, Ольвія, Херсонес	1 давньогрецький історик Геродот поділив їх на три групи;
Б скіфські племена	2 володіли технікою

	виготовлення глиняного посуду;
В трипільська культура	3 грецькі міста-колонії;
Г сарматські племена	4 існування культу коня та приватної власності на худобу;
	5 першими на території України почали використовувати залізо.

6 «І відтоді, і дотепер жінки... живуть, як і за давніх часів, тобто на полювання їздять увесь час верхи і разом зі своїми чоловіками, і без них, і на війну ходять, і одягаються так, як чоловіки».

1. Про яке з кочових племен йдеться в наведеному уривку з документа?
2. На яких територіях сучасної України вони мешкали?
3. В який історичний період?

7. Державне об'єднання, до якого входили поляни, древляни й сіверяни, — це:

- А Велика Булгарія;
- Б Дулібський племенний союз;
- В Руська земля;
- Г Боспорське царство.

8. Хрещення Русі відбулося:

- А 960 р.;
- Б 988 р.;
- В 888 р.;
- Г 1000 р.

9 Позначте ім'я князя, який започаткував упорядкування зводу законів — «Руської правди»:

- А Ярослав Мудрий;
- Б Володимир Мономах;
- В Володимир Великий;
- Г князь Ігор Старий.

10 Визначте одну з головну причин розпаду Київської держави на удільні князівства:

- А перетворення умовного земельного володіння на спадкове земельне володіння бояр та князів;
- Б відсутність владного правителя;
- В поява нових міст;
- Г укладення шлюбів з іноземними правителями.

11. В якому столітті було засновано місто Київ? З якими подіями пов'язують його виникнення?

12. Грамота хана Золотої Орди, що видавалась князям на управління землями, мала назву:

- А ясир;
- Б ярлик;
- В улус;
- Г ясак.

13 Якого року відбулось об'єднання Галицького та Волинського князівств в одну державу?

- А 1200 р.;
- Б 999 р.;
- В 1000 р.;
- Г 1199 р.

14 Доповніть речення. У битві на р. Калка руські дружини виступили проти монголо-татар тому, що:

- А ті були іншої віри й мали інші звичаї;
- Б монголо-татари напали на руські землі;
- В їх запросили половці, на яких напали монголо-татари;
- Г вирішили скористатись нагодою приєднати до себе половецькі землі.

15 Співвіднесіть дати з подіями.

А 1199 р.	1 об'єднання Галицького та Волинського князівств
Б 1236 р.	2 битва на р. Калці
В 1340 р.	3 похід хана Батия на Русь
Г 1223 р.	4 розпад Галицько-Волинської держави.

16. «Сей же... був князем добрим, хоробрим і мудрим, який спорудив городи многі, і церкви поставив, і оздобив їх різноманітними прикрасами, і братолюбством він світився був із братом своїм Васильком».

1. Про кого з князів йдеться в літописі?
2. Коли він правив?
3. В якій країні?

17 У якому столітті вперше з'явився у літописах термін «Україна»?

- А X ст.
- Б V ст.
- В XII ст.
- Г XI ст.

18 Позначте назву історичної пам'ятки, яка належить до XI ст.:

- А «Повчання дітям Володимира Мономаха»;

- Б «Слово о полку Ігоревім»;
- В «Київський літопис»;
- Г «Ізборник Святослава».

19. Співвіднесіть назви архітектурних пам'яток з назвами міст, де вони знаходились.

А Київ	1 Спаський собор
Б Чернігів	2 Михайлівський собор
В Переяслав	3 Золоті ворота
Г Володимир	4 Успенський собор
	5 церква Покрова на Нерлі.

20. Встановіть відповідність творів з іменами їх авторів.

А Нестор	1 «Слово про закон і благодать»
Б Іларіон	2 «Повчання дітям»
В Володимир Мономах	3 «Повість минулих літ»
Г невідомий автор	4 «Слово о полку Ігоревім»
	5 «Руська Правда».

21. Поясніть походження української національної символіки.

22. Орест Субтельний зазначав, що існує дві інтерпретації економічної теорії Київської Русі — «сільськогосподарська» та «торговельна». Прибічники першої вважають, що провідною галуззю економіки Київської Русі було сільське господарство, прихильники другої — що провідна роль належала торгівлі. Яку з теорій підтримуете ви й чому?

23 Позначте, які країни уклали Кревську династичну унію:

- А Королівство Польща й Королівство Угорщина;
- Б Велике князівство Литовське і Ганзейський союз;
- В Королівство Польща й Велике князівство Литовське;
- Г Велике князівство Литовське та Королівство Чехія.

24 Позначте назву міста, якому вперше було надано магдебурзьке право:

- А Острог;
- Б Київ;
- В Львів;
- Г Сянок.

25 Співвіднесіть дати з подіями.

А 4 серпня	1385 р. 1 Городельська унія
Б 2 жовтня	1413 р. 2 Люблінська унія
В. 1 липня	1569 р. 3 Грюнвальдська битва
Г 13 липня	1410 р. 4 Кревська унія
	5 Брестська унія.

26 Установіть відповідність між прізвищами осіб та їхніми характеристиками.

А Ю. Дрогобич	1 нащадок литовського князя, під владою якого перебувало Закарпаття
Б Ш. Фіоль	2 перший український доктор медицини Болонського університету
В Ф. Коріятович	3 чернігівський князь, що підняв повстання проти Великого князівства Литовського
Г М. Глинський	4 український першодрукар
	5 засновник школи в Острозі.

27. Всі українські землі опинилися під владою іноземних держав.

1. В якому столітті це відбулося?
2. Які держави відіграли роль загарбників?
3. Які основні причини цього явища?

28. «...Якийсь... волошин, свавільник, зібрав собі таких же свавільників понад десять тисяч і прийшов з ними на Покуття, полонячи. Переможений був нашими, так що ледве сам утік, А інших вибили; через деякий час і сам був взятий і в Кракові у в'язниці помер».

1. Про яку подію йдеться в наведеному уривку?
2. Коли вона відбувалась?
3. На якій території? Під чийм керівництвом?

29 Українські народні співці, виконавці дум, що супроводжували свій спів грою на кобзі, — це:

- А скоморохи;
- Б кобзарі;
- В джури;
- Г волхви.

30 Позначте місто, в якому вперше східнослов'янською книжковою мовою було надруковано Біблію:

- А Львів;
- Б Острог;
- В Дермань;
- Г Київ.

31 Співвіднесіть імена з описом особистості.

А І. Борецький	1 засновник Острозької академії
Б І. Вишенський	2 відомий письменник-полеміст
В В.-К. Острозький	3 людина, що відновила Київську митрополію
Г І. Федоров	4 першодрукар
	5 автор поеми «Роксоланія».

32. Розташуйте навчальні заклади в логічній послідовності (у міру їх виникнення):

- А Замойська академія;
- Б Острозька академія;
- В Львівська братська школа;
- Г Київська колегія.

33. Про кого М. Костомаров писав:

«Новий архімандрит одразу ж виявив свою діяльність на користь монастиря, звів нагляд за священнослужителями в селах, де були лаврські маєтки, малограмотних велів навчати, а впертих і свавільних піддавав покаранням; обновив церкву, не шкодував витрат...; підпорядкував Лаврі Пустинно-Миколаївський монастир, заснував Голосіївську пустинь; збудував власним коштом при лаврі богодільню для убогих?»

34. Перша письмова згадка про українських козаків датується:

- А 1500 р.;
- Б 1502 р.;
- В 1492 р.;
- Г 1521 р.

35. Заснування Запорозької Січі на Хортиці:

- А 1530-ті рр.;
- Б 1550-ті рр.;
- В 1560-ті рр.;
- Г 1570-ті рр.

36. Співвіднесіть ім'я історичного діяча з положенням, що його характеризує.

А Князь К. Острозький	1 засновник Запорозької Січі
Б Дмитро Вишневецький	2 просвітитель, меценат, захисник православ'я
В П. Конашевич-Сагайдачний	3 гетьман війська Запорозького доби «героїчних походів»
Г С. Наливайко	4 сотник князя Острозького, керівник козацько-селянського повстання, страчений у Варшаві
	5 козак, що потрапив у турецький полон на галери, де провів тривалий час, а потім, піднявши повстання, втік разом з товаришами і повернувся на Січ.

37. Співвіднесіть райони з промислами, які в них поширювалися в XVI ст.

А Волинь та Поділля	1 солеваріння
Б Прикарпаття	2 селітроваріння
В Лівобережжя	3 рудництво
Г Південна Україна	4 землеробство
	5 шовківництво.

38 Установіть відповідність, утворивши логічні пари.

А Повстання під приводом С. Наливайка	1 козацькі морські походи на Акерман, Кілію, Варну
Б доба «героїчних походів»	2 створення греко-католицької (уніатської) церкви
В молдавські походи І. Підкови	3 Солоницька трагедія
Г Берестейська унія	4 взяття запорожцями Яси
	5 битва під Хотиним

39. Король Сигізмунд-Август видав наказ про перший реєстр.

1. Якого року це відбулося?
2. Головні причини видання такого наказу?

40. Історик І. Гірич щодо змін, які відбувалися в українському суспільстві після прийняття Люблінської унії, висловився так: «Українське суспільство модернізується. Унія підштовхнула його до самоорганізації на нових засадах». Чи поділяєте ви думку вченого з цього приводу чи ні?

41. Українська православна церква була підпорядкована Московському патріархату та втратила свою самостійність:

- А 1680 р.;
- Б 1688 р.;
- В 1690 р.;
- Г 1686 р.

42. Співвіднесіть сучасні території України з назвами українських земель у XIII–XVIII ст.

А Чернівецька область	1 Брацлавщина
Б Харківська, Донецька, Луганська, Сумська область	2 Гетьманщина
В Вінницька область	3 Буковина
Г Чернігівська та Полтавська область	4 Слобідська Україна
	5 Галичина.

43. Установіть назви угод з наслідками, які вони мали.

А Андрусівське перемир'я	1 панування турків в Україні, масове знищення та вивезення українського населення
Б Бучацький мир	2 Польща та Росія поділили територію України
В Березневі статті	3 Україна перейшла під протекторат Росії, зберігши власний адміністративно-територіальний устрій та управління
Г Зборівська угода	4 Польща юридично визнала факт існування Української держави
	5 Туреччина присєднала південну Київщину, Брацлавщину, Поділля, а Московія – Лівобережну Україну та Київ

44. Розташуйте військові ранги в логічній послідовності за ступенем значення:

- А сотник;
- Б кошовий отаман;
- В осавул;
- Г полковник.

45. «Дніпру бути кордоном між Росією і Турецькою державами, Києву з містами Васильковим, Трипіллям і Стайками належати Росії, від Києва до Запоріжжя міст не будувати».

1. Укажіть назву договору.
2. Якого року його було укладено?
3. Хто брав участь у його підписанні?

46. Історик О. Субтельний писав: «Гадяцька угода викликала серед істориків захоплення своїми потенційними наслідками для історії України, Росії та Польщі». Чи підтримуєте ви цю тезу? Як ви вважаєте, Гадяцька угода — це вихід зі складного становища чи ускладнення політичної ситуації, в якій опинились українські землі після смерті Б. Хмельницького?

47. Позначте, що собою являли Чигиринські походи XVII ст.:

- А напади російських військ на столицю гетьмана України;
- Б узяття Чигирини польськими військами;
- В облога й узяття міста Чигирини турецько-татарськими військами;
- Г усьобиці між двома правобережними гетьманами.

48. Ніжинська (Чорна) рада відбулася:

- А 1660 р.;
- Б 1661 р.;
- В 1663 р.;
- Г 1664 р.

49. Позначте дату, коли Б. Хмельницького було обрано гетьманом Війська Запорозького:

- А січень 1646 р.;
- Б січень 1648 р.;
- В січень 1647 р.;
- Г січень 1649 р.

50. Позначте місце битви, що разом програли три командири польського війська, яких Б. Хмельницький глузливо називав «Перина, латина, дитина»:

- А Львів;
- Б Пилявці;
- В Жовті Води;
- Г Корсунь.

51. Установіть відповідність між датами та подіями.

А Червень–серпень 1649 р.	1 битва під Батогом
Б травень 1652 р.	2 облога Львова
В вересень–жовтень 1648 р.	3 облога Збаража
Г вересень–грудень 1653 р.	4 облога Жванця
	5 битва під Пилявцями.

52. Співвіднесіть імена з посадами.

А М. Потоцький	1 великий канцлер Литовський.
Б М. Калиновський	2 коронний (великий) гетьман Речі Посполитої
В С.-А. Радзівіл	3 повний (віце-гетьман) Речі Посполитої
Г Владислав IV	4 польський король
	5 гетьман Запорозької Січі.

53. Установіть відповідність між назвою угоди та одним з її положень:

А Зборівська угода	1 реєстр скорочено до 20 тис. козаків. Решта селян — мали повернутись до своїх панів
Б Білоцерківська угода	2 реєстр у 40 тис. козаків, зберігалися вольності Війська Запорозького
В Березневі статті	3 реєстр у 60 тис. козаків, підтверджені права та привілеї Війська Запорозького
Г Віленське перемир'я	4 припинення воєнних дій між Польщею та Росією
	5 українські землі поділено між Московією та Польщею по Дніпру

54. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- А обрання гетьманом П. Тетері;
- Б облога Замостя;
- В перше українське посольство до Москви;
- Г похід військ Хмельницького до Молдавії.

55. «...Територія Української держави обмежується Брацлавським, Київським і Чернігівським воеводствами. Установлюється реєстр у кількості 40 тис. козаків, передбачається повернення шляхти до своїх маєтків».

1. Визначте, про який документ йдеться.
2. Коли й між ким було укладено цей документ?
3. Яке значення мало підписання цього документа?

56. Спробуйте визначити, чому з жодною з сусідніх держав Україна не мала тривалого військово-політичного союзу.

57. Український історик О. Бойко про українську державу доби Б. Хмельницького писав: «Українська держава доби Хмельниччини сформувалася на двох принципових засадах, які часто вступали між собою в суперечність демократії та авторитаризму». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Чого більше було в цій державі: демократії чи авторитаризму?

58. Укажіть дату остаточного знищення Запорозької Січі:

- А 1775 р.;
- Б 1776 р.;
- В 1763 р.;
- Г 1768 р.

59. Запишіть прізвище історичного діяча, відомості з біографії якого наведено в уривку. «Генерал-фельдмаршал, мав титул графа, брав участь у російсько-турецькій війні, очолював Малоросійську колегію».

1. Назвіть прізвище історичного діяча.
2. Інтереси якої держави він захищав?
3. Коли ця людина очолила Малоросійську колегію?

60. Прокоментуйте слова Т. Г. Шевченка: «Польща впала — та й нас задавила».

61. «В Карпатські гори втікали покривджені селяни (наймити, комірники, пастухи, панські слуги) та бідні міщани. Вони формували невеликі загони, які з ранньої весни до пізньої осені нападали на панські маєтки, замки, на орендарів, лихварів, а захоплене майно роздавали сільській бідності...»

1. Про який рух йдеться?
2. Коли відбувались ці події?
3. Назвіть імена найбільш відомих провідників повстанців.

62. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- А захоплення Буковини Австрійською імперією;

- Б запровадження кріпацтва на українських землях, що перебували в складі Російської імперії;
- В заснування Задунайської Січі;
- Г утворення Чорноморського козацького війська.

63. Установіть відповідність, утворивши логічні пари.

А Маніфест Катерини II 1775 р.	1 перенесення російських кордонів на південь
Б Ясський мирний договір	2 Російській імперії відійшли землі, розташовані між річками П. Буг, Дністер
В Кючук-Кайнарджійський мирний договір	3 приєднання до Російської імперії південних земель
Г третій розподіл Речі Посполитої	4 до Російської імперії приєднано Західну Волинь
	5 Крим увійшов до складу Росії.

64. Установіть відповідність між прізвищами діячів та галузями культури, в яких вони працювали.

А Г. Сковорода	1 архітектура
Б В. Растреллі	2 наукові знання
В І. Галятовський	3 література
Г М. Березовський	4 музика
	5 живопис.

65. Учасники національно-визвольної боротьби в Західній Україні проти польської, угорської та австрійської шляхти у ХvІ–ХІХ ст. — це:

- А гайдамаки;
- Б опришки;
- В компанійці;
- Г уходники.

66. Територія якого руху, що відбувався на українських землях у 60-х рр. ХVІІІ ст., позначена на карті?

- А Гайдамацький;
- Б опришків;
- В уходницький;
- Г Коліївщина.

67. Позначте прізвище гетьмана, за якого було проведено «Генеральне слідство про маєтності»:

- А С. Палій;
- Б І. Самойлович;
- В І. Мазепа;
- Г Д. Апостол.

68. Розташуйте козацькі літописи в логічній послідовності:

- А «Літопис Самовидця»;
- Б «Хроніка з літописів стародавніх»;
- В «Літопис Григорія Граб'янки»;
- Г «Синопис».

69. «Україна окупована польськими та російськими військами, розірвана соціальними конфліктами й чварами між політичними фракціями (кожна на чолі з власним гетьманом)».

1. Про які події йдеться в документі?
2. Коли відбувались указані події?
3. Якими були їх наслідки?

70 Вкажіть в хронологічній послідовності усіх гетьманів України

Ключі до тестових завдань

1	В	49	Б
2	Г	50	Б
3	А	51	А-3 Б-1 В-2 Г-4
4	Б	52	А-2 Б-3 В-1 Г-4
5	А-3, Б-1, В-2, Г-4	53	А-2 Б-1 В-3 Г-4
6	САРМАТИ	54	А-4 Б-2 В-1 Г-3
7	В	55	ЗБОРІВСЬКА УГОДА
8	Б	56	УСНО
9	А	57	УСНО
10	А	58	А
11	5СТ Н.Е.	59	УСНО
12	Б	60	УСНО
13	Г	61	УСНО
14	В	62	А-1 Б-3 В-2 Г-4
15	А-1 Б-3 В-4 Г-2	63	А-3 Б-2 В-1 Г-4
16	Д. ГАЛИЦЬКИЙ	64	А-3 Б-1 В-2 Г-4
17	В	65	Б
18	Г	66	Г
19	А-2 Б-3 В-1 Г-4	67	А
20	А-2 Б-3 В-1 Г-4	68	А-3 Б-1 В-4 Г-2
21	УСНО	69	РОЗКОЛ УКРАЇНИ НА ЛІВОБ. І ПРАВОБ.
22	УСНО	70	УСНО
23	В		
24	Г		
25	А-4 Б-1 В-2 Г-3		
26	А-2 Б-4 В-1 Г-3		
27	УСНО		
28	ПОВС. ПІД ПРОВ. МУХИ		
29	Б		
30	Б		
31	А-3 Б-2 В-1 Г-4		
32	А-3 Б-1 В-2 Г-4		
33	П. МОГИЛА		
34	В		
35	Б		
36	А-2 Б-1 В-4 Г-3		
37	А-2 Б-1 В-3 Г-4		
38	А-3 Б-1 В-4 Г-2		
39	УСНО		
40	УСНО		
41	Г		
42	А-3 Б-4 В-1 Г-2		
43	А-2 Б-1 В-3 Г-4		
44	А-4 Б-1 В-2 Г-3		
45	БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ		
46	УСНО		
47	В		
48	В		

ЗРАЗОК ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТА

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр
Напрямок підготовки Історія та археологія
Форма навчання денна, заочна

Семестр II

Навчальна дисципліна Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 1

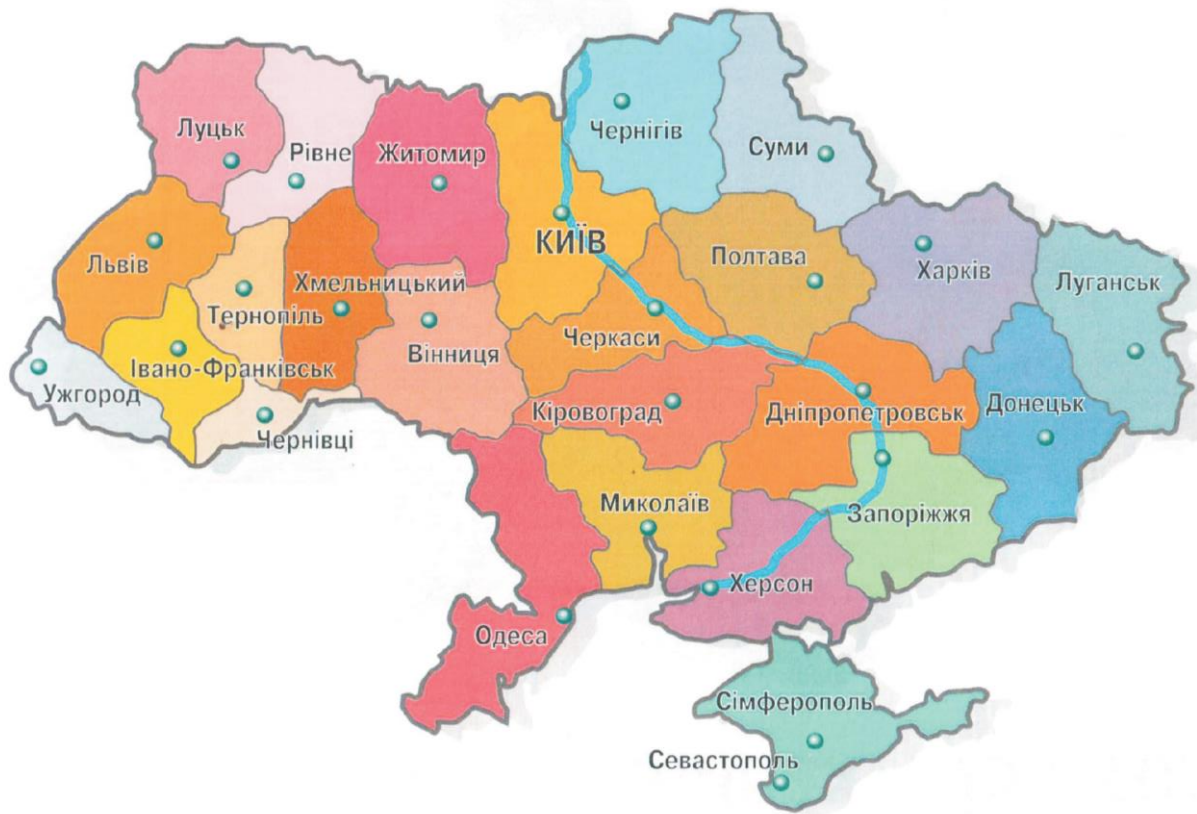
1. Предмет і завдання курсу «Історія України».
2. Боротьба козацтва проти турецько-татарської агресії в 70-80-х роках XVI ст.

Затверджено на засіданні
кафедри історії України

Протокол № 3 від „2” листопада 2018 року

Екзаменатор	_____	Кукуруза А.В.
	(підпис)	(прізвище та ініціали)
Завідувач кафедри історії України	_____	Кузнець Т.В.
	(підпис)	(прізвище та ініціали)

ХРОНОЛОГІЧНІ ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

Історико-політичні формування на території України за свою 1000-літню історію (від Київської Русі)

Бесарабія (*Хотинський район Чернівецької області та південна частина Одеської обл.*)

IX – X ст. – під владою Болгарського царства;
X – XIII ст. – Київська Русь;
XIII ст. – під контролем татар;
XIV – XV ст. – у складі Молдавського князівства;
XV ст. – 1812 – під владою Османської імперії;
1812 – 1917 – у складі Російської імперії;
1918 – 1940 – у складі Румунії;
1940 – 1991 – у складі УРСР;

Буковина (*Чернівецька обл.*)

X – XII ст. – Київська Русь;
XIII ст. – ГалицькоВолинське князівство;
XIII ст. – під впливом Угорщини;
XIV ст. – 1514 – у складі Молдавського князівства;
1514 – 1774 – під протекторатом Туреччини;
1774 – 1918 – у складі Австрії;
1918 – 1940 – у складі Румунії;
1940 – 1991 – у складі УРСР;

Волинь (*обіймає Волинську, Рівненську, Житомирську, північні частини Тернопільської і Хмельницької обл.*)

IX ст. – під впливом Великоморавської держави
X – XII ст. – Київська Русь;
1199 – 1340 – ГалицькоВолинське князівство;
1340і – 1569 – у складі Великого Князівства Литовського;
1569 – 1795 – у складі Польщі;
1795 – у складі Російської імперії;
1918 – УНР;
1921 – західна частина до Польщі, східна до УРСР;
1939 – 1991 – у складі УРСР;

Галичина (*обіймає межі Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської обл.*)

X – XII ст. – Київська Русь;

1199 – 1340 – ГалицькоВолинське князівство;

1340і – 1772 – у складі Польщі;

1772 – 1918 – у складі Австрії та АвстроУгорщини;

1918 – 1919 – ЗУНР, УНР;

1919 – 1939 – у складі Польщі;

1939 – 1991 – у складі УРСР;

Донщина (Донеччина) (*охоплює території Донецької і Луганської областей*)

X – XI ст. – Хазарський каганат;

XII – XV ст. – Золота Орда

XV – XVII ст. – Дике Поле (Кримське ханство та Османська імперія), колонізація запорозькими козаками та росіянами;

XVII ст. – 1917 до складу Московської держави, потім Російської імперії;

1917 – у складі УНР;

1919 – 1991 – у складі УРСР;

Закарпаття (*Закарпатська область*)

IX – X ст. – у складі Болгарського царства;

X ст. – XIII ст. Київська Русь;

XIV ст. – XVI ст. – у складі Угорщини;

XVI ст. – 1918 – у складі Австрії;

1918 – 1919 – у складі Угорщини;

1919 – 1939 – у складі Чехословаччини;

1939 – 1944 – у складі Угорщини;

1945 – 1991 – у складі УРСР;

Нижня Наддніпрянщина (Запоріжжя, Новоросія, Таврія) (*Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Одеська обл.*)

IX – XII ст. – Київська Русь;

XIII ст. – під владою татар;

1648 – Держава Війська Запорозького;

XVII – 1917 – у складі Російської імперії;

1917 – 1991 – у складі УРСР;

Крим VI ст. – під впливом Візантії;

X ст. – під впливом Київської Русі;
XIII – XV ст. – татарське господарювання;
XV ст. – 1783 – османський протекторат;
1783 – 1917 – у складі Російської імперії;
1918 – у складі УНР;
1921 – Кримська АРСР у складі РСФРР;
1954 – 1991 – у складі УРСР;

Середня Наддніпрянина (*обіймає межі Київської, Полтавської, Кіровоградської, Дніпропетровської обл.*)

IX – XIII ст. – Київська Русь;
XIV – 1569 – у складі Великого Князівства Литовського
1569 – у складі Польщі;
1648 – Держава Війська Запорізького;
1667 – Лівобережна частина у складі Росії,
правобережна – у складі Польщі;
1793 – 1917 – у складі Російської імперії;
1917 – у складі УНР;
1919 – у складі УРСР;

Поділля (*охоплює частину Тернопільської, майже всю Хмельницьку і Вінницьку, невеликі частини Львівської та ІваноФранківської обл.*)

IX – XIII ст. – Київська Русь;
1362 – 1569 – у складі Великого Князівства
Литовського;
1569 – 1772, 1793 – у складі Польщі;
1772 – 1918 – західне Поділля у складі Австрії;
1793 – 1917 – східне Поділля у складі Росії;
1917 – у складі УНР;
1919 – східне Поділля у складі УРСР;
1920 – 1939 – західне Поділля у складі Польщі;
1939 1991 – у складі УРСР;

Полісся (*охоплює частину Київської, Чернігівської, Волинської, Житомирської обл.*)

IX ст. – XIII ст. – до складу Київської Русі;
XIV ст. – 1569 – у складі Великого Князівства
Литовського;
1569 – південне Полісся у складі Польщі;

1772, 1793 – 1917 – у складі Російської імперії;
1917 – 1918 – у складі УНР;
1920 – 1939 – західне Полісся у складі Польщі;
1939 – 1991 – у складі УРСР;

Сіверщина (*обіймає Чернігівську та Сумську обл.*)

IX – XIII ст. – Київська Русь;
XIV ст. – у складі Великого Князівства
Литовського;
XVI ст. – у складі Московської держави;
1618 – 1654 – у складі Польщі;
1654 – 1917 – у складі Російської імперії;
1917 – у складі УНР;
1919 – 1991 – у складі УРСР;

Слобідська Україна (*охоплює Харківську, східну частину Сумської, північну частину Донецької і Луганську обл.*)

X – XI ст. – Хозарський каганат;
XIII – XV ст. – Золота Орда
XVI ст. – 1917 до складу Московської держави,
а потім Російської імперії;
1917 – у складі УНР;
1919 – 1991 – у складі УРСР;

Таблиця 2

Київські князі

862 (?) — 879 (?) Рюрик; легендарний засновник київської династії
872 (?) — 913 Олег
913 — 945 Ігор
945 — 962 (?) Ольга
962 (?) — 972 Святослав Ігорович
972 — 980 Ярополк Святославич
980 — 1015 Володимир Святославич Великий
1015 — 1019 Святополк Володимирович
1019 — 1054 Ярослав Володимирович Мудрий
1054 — 1078 Ізяслав Ярославич (з перервами)
1073 — 1076 Святослав II Ярославич
1076 — 1093 Всеволод Ярославич
1093 — 1113 Святополк III Ізяславич
1113 — 1125 Володимир II Всеволодович (Мономах)
1125 — 1132 Мстислав Володимирович
1132 — 1139 Ярополк II Володимирович
1139 — 1146 Всеволод II Ольгович
1149 — 1157 Юрій Володимирович Долгорукий (Суздальський)
1154 — 1167 Ростислав Мстиславич (Смоленський)
1167 — 1169 Мстислав Ізяславович
1169 — 1171 Гліб Юрійович (Суздальський)
1173 — 1210 Рюрик Ростиславич (шість разів)

1176 — 1191 Святослав IV Всеволодович
1212 — 1223 Мстислав III Романович
1223 — 1224 Володимир Рюрикович
1236 — 1246 Ярослав IV Всеволодович (Владимирський)
1238 — 1246 Михайло Всеволодович
1240 Данило Галицький

Таблиця 3

Українські гетьмани (1648-1709)

1648 — 1657 Богдан Хмельницький
1657 — 1659 Іван Виговський
1659 — 1662 Юрій Хмельницький
1660 — 1663 Яким Сомко, Правобережна Україна
1663 — 1665 Павло Тетеря, Правобережна Україна
1663 — 1668 Іван Брюховецький, Лівобережна Україна
1665 Степан Опара, самозванець, Правобережна Україна
1665 — 1676 Петро Дорошенко, Правобережна Україна
1668 — 1669 Петро Суховій, Правобережна Україна
1669 — 1674 Михайло Ханенко, Правобережна Україна
1668 — 1669 Дем'ян Многогрішний, наказний гетьман, Лівобережна Україна
1669 — 1672 Дем'ян Многогрішний, Лівобережна Україна
1672 — 1687 Іван Самойлович
1677 — 1681 Юрій Хмельницький, Правобережна Україна
1687 — 1709 Іван Мазепа

ПЕРЕВІР СЕБЕ

ТЕМА 1. ПЕРВІСНЕ СУСПІЛЬСТВО І ПЕРШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.

На теренах сучасної України людина з'явилась ще в кам'яному віці, тобто приблизно 1 млн. років тому. Про це свідчать археологічні розкопки, під час яких знайдено майже три десятки стоянок первісних людей. Вони займалися в основному мисливством і збиральництвом, вміли виготовляти з каменю та кісток знаряддя для полювання на звірів, використовували вогонь. Житлом їм спочатку були печери, а потім – споруджувані ними примітивні наземні будівлі з кісток та звірячих шкур. Великі поселення первісних людей виникли за кілька тисячоліть до нашої ери. Залишки одного з них знайдені поблизу села Трипілля на Київщині, тому давня землеробська культура дістала назву – трипільської.

На українських землях майже до 1200 року до н. е. мешкали численні землеробсько-скотарські племена з Середнього Подунав'я, Поволжя і Північного Кавказу. Були серед них і *кіммерійці* – перші племена, що мешкали на території сучасної України, назва яких дійшла до нашого часу. Ці кочівники населяли територію міжріччя Дону й Дніпра аж до VII ст. до н. е.

З початку VII ст. до н. е. в причорноморських степах з'явилися *скіфи*. Вони створили перше на теренах України велике політичне об'єднання – Скіфію. Розквіт скіфської держави припадає на IV ст. до н. е. Суттєвим джерелом збагачення та слави скіфів були війна і жвава торгівля з грецькими колоніями, Македонією та римськими провінціями. Але в 339 році до н. е. вони зазнали страшної поразки від Македонії і невдовзі після цього остаточно були завойовані іншим могутнім кочовим племенем зі Сходу – *сарматами*. Останні мало чим відрізнялися від скіфів: займалися скотарством та землеробством, торгували і були такими ж войовничими. Через деякий час вони були завойовані *гунами*.

На початку VI ст. до н. е., ще за часів існування скіфської держави, в Причорномор'ї з'явилися *грецькі поселення* – Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей. Головною причиною давньогрецької колонізації була переважно примусова еміграція частини вільного населення з рабовласницьких полісів самої Греції. Це були міста-поліси з рисами побуту на зразок античного світу. Їхні мешканці вирощували зерно й виноград, займалися скотарством і ремеслами. Важливу роль відігравала торгівля з населенням причорноморських степів і з центрами Середземномор'я. Розводили велику та дрібну рогату худобу, свиней, коней, віслюків. Важливе місце посідав рибний промисел. У Середземномор'ї був великий попит на рибу, виловлену в Чорному морі. Грецькі міста мали розвинену економіку, карбували свої золоті й срібні монети. Вони являли собою значні культурні центри, які поширювали грецьку цивілізацію.

З початку II ст. н. е. через кризу рабовласницького ладу почався занепад античних міст, а навала гунів (IV ст.) призвела до їхньої загибелі. Проте деякі грецькі міста продовжили своє існування, зокрема Херсонес остаточно був зруйнований 1399 року.

Більшість народів, що протягом багатьох століть мешкали на теренах сучасної України, поступово зникали або переміщувалися в інші краї. Цей процес тривав, доки в Середньому Подніпров'ї, Придністров'ї та Волині не оселилися слов'янські племена. Це сталося між III ст. до н.е. й I ст. н. е. Більше 2000 років тому на території сучасної

України, Білорусі, Польщі з'явилися племена, які отримали назву слов'яни. У другій половині I тисячоліття слов'янська спільнота, що складалася зі значної кількості великих племінних об'єднань, поділилася на три гілки: східну, західну та південну. У VII ст. східні слов'яни зосереджувалися на правому березі Дніпра. Східнослов'янські племена займали дуже вигідне географічне положення – через їх землі проходили найбільш важливі торгові шляхи. Центрами племен були міста. Головним містом сіверян був Чернігів, деревлян – Іскоростень (сучасний Коростень). В середині I тис. н. е. засновано місто Київ. Він став центром полян. Саме земля полян стала ядром давньоруської держави – Київської Русі. Найбільшим серед слов'янських поселень був Київ.

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Коли на території сучасної України було знайдено стоянки первісних людей?
2. Чому давню землеробську культуру назвали трипільською?
3. Що призвело до занепаду трипільської культури?
4. Як називалося перше велике політичне об'єднання у причорноморських степах ?
5. Що було основною причиною грецької колонізації?
6. Що було основною причиною занепаду античних міст-держав в Північному Причорномор'ї?

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання тесту.

1. Як називались перші племена, що мешкали на території сучасної України?
  - а) скіфи;
  - б) кіммерійці;
  - в) сармати;
  - г) гуни.
2. На який період припадає розквіт скіфської держави?
  - а) XI - VIII ст. до н. е.;
  - б) IV ст. до н. е.;
  - в) III - II ст. до н. е.;
  - г) II ст. до н.е. - II ст. н. е.
3. Під ударами яких народів розпалася Скіфія?
  - а) гунів;
  - б) греків;
  - в) сарматів;
  - г) римлян.
4. Коли перестали існувати античні міста-держави на території України?
  - а) II - I ст. до н. е.;
  - б) I - II ст. н. е.;
  - в) III - IV ст. н. е.;
  - г) V - VI ст. н. е.
5. До остаточного занепаду античних міст-держав в Північному Причорномор'ї призвела навала:
  - а) сарматів;
  - б) скіфів;

в) гунів;

г) готів.

6. На землях якого племінного союзу виникло місто Київ?

а) сіверяни;

б) древляни;

в) поляни;

г) уличі.

7. На які гілки поділилася слов'янська спільнота у другій половині I тисячоліття?

а) східну та південну;

б) західну та південну;

в) східну, західну та південну.

ТЕМА 2. КИЇВСЬКА РУСЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. ПОЛІТИЧНА РОЗДРІБНЕНІСТЬ. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА – СПАДКОЄМИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Історики часто поділяють політичну історію руської держави на три періоди. **Перший період** – період становлення – охоплює приблизно 100 років – з 882 року, коли на престол у Києві сів новгородський князь Олег, об'єднавши Київське князівство з Новгородським. У цей час було підкорено сусідні східнослов'янські племена, в результаті чого утворилося величезне господарське й політичне об'єднання, здатне кинути виклик основним суперникам у цьому регіоні.

Наступний період – період розквіту – охоплює князювання Володимира Великого (978-1015) та Ярослава Мудрого (1019-1054), що було добою зміцнення Києвом своїх завоювань і досягнення ним вершини політичної могутності й стабільності, економічного та культурного розквіту. На противагу територіальному зростанню попереднього періоду тут переважає внутрішній розвиток. Було впроваджено християнство, що значною мірою вплинуло на політичне і культурне життя держави, а також вироблено кодекс законів «Руська правда».

Останній період характеризується безупинними руйнівними князівськими чварами, зростанням загрози нападів кочових племен та економічним застоєм. Початок цього періоду припадає на кінець князювання останніх успішних правителів Києва – Володимира Мономаха (1113-1125) та його сина Мстислава (1125-1132). Після захоплення та розорення Києва суздальським князем Андрієм Боголюбським в 1169 р. політичне й економічне значення міста впало. Монгольська навала на Русь 1237-1241 рр. і руйнування Києва в 1240 р. поклали край існуванню Київської Русі та незалежності давньоруських князівств.

Олег – легендарний князь Київської Русі. Він, за свідченнями літописів, був опікуном малолітнього князя Ігора в Новгороді, захопив у 882 р. Київ. За часів свого князювання Олег підпорядкував своїй владі багато сусідів, які сплачували йому данину. Одним із важливих заходів Олега були дії, спрямовані на захист держави від нападів ворогів.

Об'єднавши землі вздовж торгівельного шляху «з варягів у греки», Олег зіткнувся з Хозарським каганатом, який контролював шлях зі сходу через Нижню Волгу та Каспій. Підготовку морських походів Олег розпочав з перших років свого правління. В

909 - 910 рр. Олег здійснив походи на Каспій. Після невдач переніс напрям своєї військово-політичної діяльності на південь, у бік могутньої Візантійської імперії.

В 911 р. він здійснив напад на Константинополь – столицю Візантії. Побачивши біля стін міста велике військо, його мешканці запросили миру і сплатили Олегові великий викуп. Було укладено вигідні торгівельні угоди.

Після Олега, який помер приблизно в 912 р., правив **князь Ігор**. Він теж здійснив чимало військових походів до Каспію, Персії та Візантії, та вони не були такими вдалимими, як у його попередника. З самого початку і до кінця князювання довелося йому відновлювати свою владу і на слов'янських землях. У 30-ті роки X ст. економічна, військова і політична міць Русі продовжувала зростати. Русь посилює свої намагання міцно утвердитись у Причорномор'ї, а також на східних торговельних шляхах, особливо у Приазов'ї, Поволжі, Закавказзі. Але найбільші зусилля руські керівники спрямовують на боротьбу проти Візантії. На початку 40-х рр. X ст. імперія припинила виплату Русі щорічної данини і 941 р. починається війна. Ігор організував невдалий похід на Візантію великої флотилії. Вдалим видався похід 943 р.: імператор Візантії запропонував мир і відновлення виплати данини. В останні роки князювання Ігор вів війну з деревлянами. Загинув Ігор 945 р. під час спроби вдруге зібрати з древлян данину.

Після смерті Ігоря залишився малий син Святослав, і правління державою перейшло до його матері, **княгині Ольги (945-964)**. Вона була енергійною і досить мудрою правителькою. Розуміючи необхідність упорядкування збору данини, через яку й загинув її чоловік, Ольга запровадила перші в Київській Русі реформи. Вона чітко встановила розмір, час та місце збору данини і навіть започаткувала створення в державі структури, що нагадувала сучасний бюджет. Вважається, що саме княгиня Ольга першою зі східних слов'янських володарів прийняла християнство. Ольга виявила глибоке розуміння міжнародного становища свого часу в Європі, 940 р. здійснила важливий державний візит до Візантії, встановила з нею досить дружні відносини, відновила військовий союз. Вона також зуміла встановити дипломатичні зв'язки зі Священною Римською імперією.

Значно розширилася Русь, зросла її могутність та міжнародна вага за часів сина Ігоря й Ольги – князя **Святослава (964-972)**. Це був мужній, войовничий князь із лицарською вдачею, що провів усе своє правління у війнах. Він охопив своїми походами грандіозну територію в Європі й Азії. Його завойовницька політика, хоча і сприяла значному розширенню території держави та її збагачуванню, багатьом співвітчизникам була не до вподоби. Бояри докоряли князеві тим, що він майже зовсім не займався внутрішніми справами. Слід зазначити, що його діяльність, так само як і усіх перших київських князів, значною мірою була спрямована на те, щоб дістатися нових джерел багатства, і обмежувалася військовими походами та збиранням данини.

Період розквіту в історії Київської Русі розпочався лише за часів правління сина Святослава – **Володимира Великого (980-1015)**. Він об'єднав землі, які підкорили його попередники, розширив свою владу й на інші території. Таким чином, під владою київського князя Володимира Великого була найбільша держава в Європі. Територія Київської Русі включала в себе землі від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні і від Карпат на заході до річки Волга на сході. Для того, щоб зміцнити єдність такої великої держави і підняти свій авторитет, князь Володимир вирішив встановити одну державну релігію. Язичницький культ багатьох богів гальмував процес об'єднання земель. На відміну від попередників у центрі його уваги був

насамперед добробут володінь, а не загарбання земель і збір данини. Ним було започатковано карбування в країні власної монети. Для поліпшення управління державою він усунув від влади місцевих князів і зосередив її в руках своєї династії. Власне, за його князювання Київська Русь почала підноситися як цілісне суспільство і держава.

Найголовнішим досягненням Володимира було, без сумніву, впровадження на його неозорих землях християнства в 988 р.. Воно сприяло зміцненню князівської влади, єдності східнослов'янських племен. Було відкрито двері для культурних впливів Візантії в усіх галузях життя: у сфері понять про державні і суспільно-політичні відносини, у шкільній освіті, книгарстві, у будівництві тощо. Великий вплив справляла церква на мораль суспільства.

Першим серед руських князів Володимир починає карбувати свої монети – золоті і срібні, багато чого запозичивши від арабських країн та Візантії. На них було зображено самого князя, образ Христа, а на деяких замість цього було викарбовано тризуб. Після смерті Володимира між його синами тяглися міжусобиці, в яких остаточно переміг і утвердився Ярослав.

Найбільшого розквіту Київська Русь досягла в роки правління **Ярослава Мудрого (1019-1054)**, сина Володимира. Своє прозвання – Мудрий – він дістав за велику любов до книг, за мудрість і розважливість. У період його правління спостерігалось піднесення Давньоруської держави. Було розширено територію Київської Русі, укріплено кордони, встановлено контакти з багатьма європейськими країнами. Князь приділяв велике значення внутрішньому устрою держави: поширював християнство, засновував монастирі, будував храми та собори, розбудовував столицю, створив школу і бібліотеку при Софіївському соборі.

За часів Ярослава Мудрого було розпочато кодифікацію давньоруського права, результатом якої стало укладення так званої "Правди Ярослава", що становить найдавнішу частину кодексу законів, відомого як "Руська правда".

Вона перш за все захищала інтереси феодалів, великого князя, також інтереси народних мас від грубих форм феодалного свавілля, які могли спровокувати народні виступи. Кровна помста замінювалася штрафами, які встановлювали князь чи його намісники. Завдяки піклуванню Ярослава Мудрого швидко зростала церква, засновувалися монастирі, які перетворювалися на осередки культури й освіти. За часів його правління Київ ряснів понад 400 церквами. Правління Ярослава Мудрого заклало міцний фундамент розвитку традицій державотворення на українських землях. Протягом цього часу Давньоруська держава зберігала свою могутність і міжнародний авторитет.

Після смерті Ярослава у князівському роді почалися запеклі сімейні чвари та суперечки.

В період занепаду великокняжий престол посів новий видатний діяч – Володимир Мономах (1113-1125), онук Ярослава Мудрого. Князь зосередив під своєю владою три чверті території, що за Ярослава Мудрого входила до складу держави і яка була роздрібнена під час міжусобної боротьби. Володимир приділяв велику увагу внутрішнім справам. Відновивши порядок у розколотому повстанням Києві, він завоював собі підтримку бояр та багатих купців. Він дослухався до скарг нижчих верств, систематизувавши у своєму правовому кодексі їхні права та обов'язки, завдяки чому ще більше зросла його популярність у народі.

Син Володимира Мономаха Мстислав (1125-1132) продовжив правління батька, однак отримав лише частину держави – Київ, Смоленськ, Новгород. Інші землі перейшли до його братів. Після смерті Мстислава Київська Русь остаточно розпалася на удільні князівства.

Друга третина XII – перша половина XIII ст. стали для Київської Русі періодом політичної роздрібненості та занепаду. Нищівного удару їй завдала монголо-татарська навала. У 1240 р. війська монгольського хана Батия підійшли до Києва. Облога міста була тривалою та жорстокою. У грудні того ж року вороги все ж взяли Київ. Остаточне його зруйнування ознаменувало трагічний кінець київського періоду історії України.

Після занепаду Києва єдиною опорою української державності протягом майже ста років стало Галицько-Волинське князівство. Воно було утворене одним із нащадків Володимира Мономаха – князем Романом Мстиславичем у 1199 р. В 1245 р. його син і спадкоємець Данило, на часи правління якого припала татаро-монгольська навала, визнав свою залежність від Золотої Орди. Сподіваючись на допомогу католицької Європи у боротьбі за незалежність, він уклав таємні союзи із Польщею, Угорщиною, Мазовією і Тевтонським Орденом, і в 1253 р. прийняв знак самодержця – корону короля Русі. Він укріпив багато вже існуючих міст, а також заснував нові, з-поміж них – Львів (1256), що був названий на честь його сина Лева. Нові міста князь заселив ремісниками і купцями з Німеччини, Польщі та інших країн. Для захисту селянства та середніх прошарків населення від боярської сваволі він призначив урядників, сформував військові загоны з селян.

За часів правління нащадків Данила Галицького держава так і не здобула незалежності від Золотої Орди. Хоча економічне життя в ній не завмерло, проте ворожнеча між боярством та князями, що тимчасово стихла, спалахнула знову. Наслідком цього стало послаблення князівства, яке в 1349 році захопила Польща.

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Назвіть періоди розвитку Київської Русі.
2. Які князі правили у період швидкого зростання Київської Русі?
3. Які князі правили у період розквіту Київської Русі?
4. Які князі правили у період занепаду Київської Русі?
5. Які реформи впровадила княгиня Ольга?
6. Які реформи впровадив Володимир Великий?

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання тесту.

1. Об'єднання Північної та Південної Русі в єдину Давньоруську державу здійснив князь:

- а) Аскольд;
- б) Рюрик;
- в) Кий;
- г) Олег.

2. Держава Київська Русь утворилася у:

- а) XI ст.
- б) IX ст.

в) V ст.

г) XIII ст.

3. Правління яких князів припадає на етап піднесення та розквіту Київської Русі?

а) Святослав;

б) Ярослав Мудрий;

в) Олег;

г) Володимир Великий;

д) Володимир Мономах.

4. Роком хрещення Русі вважається:

а) 988 р.

б) 860 р.

в) 957 р.

г) 946 р.

5. Хрещення Київської Русі відбулось в часи правління:

а) Володимира Великого

б) Ярослава Мудрого

в) княгині Ольги

г) князя Олега.

6. Створення першого писаного зведення законів Київської Русі пов'язане з ім'ям князя:

а) Володимира Великого;

б) Володимира Мономаха;

в) Олега;

г) Ярослава Мудрого.

7. Перше писане зведення законів Київської Русі мало назву:

а) «Руське право»;

б) «Правда Ярославичів»;

в) «Руська Правда»;

г) «Устав земельний».

8. Хто об'єднав Галичину та Волинь в єдину Галицько-Волинську державу?

а) Ярослав Осмомисл;

б) Данило Галицький;

в) Володимир Мономах;

г) Роман Мстиславович.

ТЕМА 3. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЛИТВИ І ПОЛЬЩІ. ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

У XIII–XIV ст. на Балтійському узбережжі утворилася нова держава – Велике князівство Литовське, яке почало рух на білоруські, а потім і на українські землі. У 1340 р. литовський князь Гедимін руками свого сина Любарта окупував Волинь. Через шлюби своїх дітей він встановив родинні зв'язки з білоруськими та українськими князями. У другій половині XIV ст. Литва зайняла північні і центральні українські землі. Їх вона приєднала до себе майже без опору. У 1363 р. литовська армія перемогла татар на р. Сині Води. Після цього Литва зайняла Поділля. Правда, в 1399 р. великий князь литовський Вітовт разом з білоруськими і українськими князями зазнали

поразки від татар на р. Ворскла (сучасна Полтавщина). Але після цього литовці успішно захищали зайняті ними українські землі. В кінці XIV ст. територія Литви вже на 90% складалася з білоруських і українських земель. В Литовській державі білоруське і українське населення не зазнавало національного гноблення. Давньоруські князі входили до складу вищих органів управління Литви, давньоруська мова набула статусу державної, давньоруське право стало основою правової системи литовської держави. Православна релігія була державною релігією Литви. Та й свою політичну систему Литва значною мірою скопіювала з Давньоруської держави (великий князь, удільні князі і князівства, великокнязівська рада і т. д.).

Хоч які були солідні завоювання литовців на Україні, більш тривалий і всеохоплюючий вплив на долю українців справила експансія Польщі. Початок їй поклав Казимир Великий (1320—1370), відновивши середньовічну польську монархію. Спочатку поляки з обережністю впроваджували зміни серед своїх нових підданих. За прикладом останніх правителів Галичини Казимир називав ці землі «королівством Руським». Поряд з латиною вживалася й руська мова, у краї й далі ходила своя монета. Зазіхаючи на українські землі, Польща оголосила себе «щитом християнства» і виступила у хрестовий похід проти язичників литовців і православних українців. Нею було захоплено частина Волині та вся Галичина. З приходом поляків на українських землях розпочалося насадження католицизму.

У 1370 р. помирає останній польський король з династії П'ястів – Казимир III Великий. Престол успадкувала його онука Ядвіґа. Магнати Польщі висунули несподівану пропозицію: укласти унію між Польщею та Литвою, одруживши польську королеву Ядвіґу з новим великим князем литовським Ягайлом.

У 1385 р. у невеликому білоруському місті обидві країни уклали Кревську унію. За руку королеви Ядвіґи і за титул короля Польщі Ягайло разом із виконанням інших умов зобов'язався навернути литовців у католицизм, а землі Великого князівства Литовського «на віки вічні» приєднати до Польської корони. Інші литовські князі, підтримувані українцями, зокрема Вітовт і Свидригайло, намагалися розірвати зв'язки з Польщею, але зазнали поразки.

В другій половині XVI ст. знесилене зовнішніми ворогами Велике князівство Литовське змушене було погодитися на об'єднання з Польщею в одну державу. Рішення про це було прийняте в 1569 р. на сеймі в Любліні. Внаслідок підписання Люблінської унії утворилася нова держава – Річ Посполита, до якої відійшли всі українські землі, які раніше належали литовцям. Українські землі були вилучені зі складу Великого князівства Литовського і передані шляхті Королівства Польського. Ці землі шляхта використовувала для виробництва продуктів сільського господарства, які експортувались в Європу. Після переходу українських земель під владу Польщі гноблення українського народу посилюється. Польські феодали примушували селян працювати на них до трьох днів у тиждень. Селяни не мали права вільно переходити від одного поміщика до іншого, тобто ставали кріпаками. Так в життя українського селянства майже на триста років увійшла панщина – обов'язкові роботи селян на пана.

Католицька церква прагнула встановити свою владу над Україною. В 1596 р. була укладена Берестейська унія, за якою утворювалася нова греко-католицька церква. Вона мала православні обряди, але визнавала догмати католицької церкви і підпорядковувалася Папі Римському. Це призвело до загострення релігійного протистояння в країні.

Посилення соціального, національного і релігійного гніту викликало опір українського народу. На чолі цього опору стало **українське козацтво**. З XV ст. козаками все частіше стали називати жителів так званого «Дикого поля». «Дике поле» – це незаселені степові райони польсько-литовського і татарського прикордоння.

Спочатку козаки ставили собі за мету відбивати напади татар, сприяючи в такий спосіб освоєнню окраїн. Але в міру того, як козаки вдосконалювали свою військову майстерність та організацію, здобуваючи кожного разу переконливіші перемоги над татарами та їхніми сюзеренами – оттоманськими турками, українське суспільство стало дивитися на них не лише як на борців проти мусульманської загрози. В них вбачали оборонців від національно-релігійного та соціально-економічного гноблення польської шляхти.

З XVI ст. військовим осередком козаків стала Запорозька Січ. Першим козацьким гетьманом став Дмитро Вишневецький. Він походив із старовинного волинського роду, був людиною заможною. Д. Вишневецький зібрав розрізнені козацькі ватаги і збудував за дніпровськими порогами на острові Мала Хортиця фортецю, що мала стати заслоном від татар. Цю фортецю назвали Запорозькою Січчю. Вона вважається колискою українського козацтва. Незабаром він із своїми козаками організував кілька походів у Крим і навіть мав зухвалість напасти на турків. У 1563 р. козацьке військо зазнало поразки в Молдавії. Сам Вишневецький потрапив до полону і після жорстоких катувань загинув.

Розуміючи марність будь-яких спроб підпорядкувати далеку й непокірну Січ, польський уряд, проте, сподівався залучити козацтво чи принаймні певну його частину до себе на службу. Так було створене реєстрове козацтво. Завдання цих внесених до реєстру козаків полягало в охороні кордонів і в контролі за нереєстровими козаками.

На початок XVII ст. існувало три чітко не розмежованих категорії козаків: заможні реєстрові козаки, які пішли на службу до уряду; запорожці, що жили поза межами Речі Посполитої, та величезна кількість козацтва, яка мешкала у прикордонних містах, вела козацький спосіб життя, але не мала офіційно визнаного статусу.

З посиленням соціально-економічного, національного та релігійного гніту українськими землями прокотилася ціла низка козацько-селянських повстань, спрямованих проти польського панування. Згодом вони переросли у велику Національно-визвольну війну 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького.

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Які країни у XIV ст. розпочали експансію на українські землі?
2. Чим відрізнялась експансія цих країн по відношенню до місцевого населення?
3. Назвіть основні причини утворення Речі Посполитої.
4. Які наслідки для українських земель мало підписання Люблінської унії?
5. Внаслідок укладання якої унії утворилась греко-католицька церква?
6. Назвіть основні причини виникнення українського козацтва.

Завдання 2 Дайте відповіді на запитання тесту.

1. У XIV ст. українські землі зазнали експансії з боку:
  - а) Московії та Польщі;
  - б) Польщі та Литви;

- в) Литви та Московії;
  - г) Угорщини та Польщі.
2. В якому році було укладено Кревську унію між Литвою і Польщею?
- а) 1385 р.
  - б) 1413 р.
  - в) 1569 р.
  - г) 1596 р.
3. Об'єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту відбулося в наслідок укладення:
- а) Кревської унії;
  - б) Берестейської унії;
  - в) Городельської унії;
  - г) Люблінської унії.
4. Греко-католицька церква виникла в наслідок укладення:
- а) Городельської унії;
  - б) Берестейської унії;
  - в) Люблінської унії;
  - г) Кревської унії.
5. Першу Запорозьку Січ було засновано гетьманом:
- а) Петром Сагайдачним;
  - б) Дмитром Байдою – Вишневецьким;
  - в) Самійлом Кішкою;
  - г) Криштофом Косинським.
6. Найперша козацька січ виникла :
- а) у гирлі Дунаю;
  - б) на річці Підпільна;
  - в) на острові Базавлук;
  - г) на острові Мала Хортиця.
7. Лідера козаків називали:
- а) князь;
  - б) цар;
  - в) гетьман;
  - г) воєвода.

**ТЕМА 4. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648-1657 РР.
СТВОРЕННЯ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Після поразок козацько-селянських повстань 20-30-х рр. XVII ст. становище українського народу ще більше погіршилося. Утисків та знуцання зазнавали всі верстви населення. Особливо збільшилися повинності селянства, яке тепер змушене було не тільки відробляти панщину, а й додатково виконувати на користь шляхти різні роботи.

У 1648-1657 рр. козаки під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького підняли велике повстання у Речі Посполитій, результатом якого стало створення в Наддніпрянщині самоврядної української держави – Війська Запорозького або

Гетьманщини. На початковому етапі боротьби союзником гетьмана було Кримське ханство.

Одержавши над коронним військом ряд перемог – під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями і Зборовом, Б. Хмельницький в 1649 р. уклав з польським королем Яном Казимиром Зборовський договір, згідно з яким виконавча і судова влада у Київському, Чернігівському і Брацлавському воєводствах мала належати православній шляхті і козацькій старшині; гетьман Війська Запорозького мав право утримувати 40-тисячне реєстрове козацьке військо.

Тим часом у 1651 р. почався новий етап польсько-української війни. Першими в наступ пішли поляки. Обидві армії зішлись на Волині в великій битві під Берестечком, яка відбулася в червні 1651 р. В ній взяли участь 150 тис. поляків, понад 100 тис. повсталих українців і 50 тис. татар на боці козаків. Через зрадницькі дії татар козаки зазнали поразки. За короткий час Хмельницький зібрав рештки розбитих військ і підійшов до Білої Церкви. Втрати поляків під Берестечком і рішучість гетьмана стали причиною переговорів. Білоцерківський договір, підписаний 18 вересня 1651 р., був менш вигідний для козаків, ніж Зборовський: кількість реєстровців скорочувалася до 20 тис, козацькою територією визнавалося лише Київське воєводство. Гетьман зобов'язувався розірвати союз із татарами і взагалі не вступати в закордонні відносини.

Ненадійність союзу з Кримським ханством змусила Б. Хмельницького активізувати пошук нових союзників. У січні 1654 р. в Переяславі відбулася рада, на якій було прийнято рішення про перехід Гетьманщини під протекторат Московського царства. За Переяславською угодою Гетьманщина зберігала широку автономію в управлінні, системі економічних відносин, судочинстві, збиранні податків і мита. Московія зобов'язувалася надавати військову допомогу в боротьбі проти поляків аж до повного звільнення українських земель.

Навесні 1654 р. московське військо, підтримане 20 тис. козаків на чолі з Василем Золотаренком, вступило до Білорусії, відбивши у поляків значну частину території. Восени бої перемістилися у Південно-Західну Україну. Влітку 1655 р., скориставшись війною, яку вели поляки на півдні та сході, на Польщу з півночі напали шведи, окупувавши велику її частину. Незабаром шведські та українські дипломати вже обговорювали проведення спільних походів проти поляків, оскільки шведи пообіцяли допомогти Хмельницькому у створенні Київського князівства. Найбільшу лютю української старшини викликало укладення у м. Вільно в 1656 р. миру між Московією та Річчю Посполитою без усякої на те згоди українців. Спеціально послану українську делегацію навіть не допустили до переговорів. Московсько-польський мир порушував Переяславську угоду. Москва ставала союзницею Польщі. Крім того московсько-польський союз був спрямований проти нового союзника України – шведського короля Карла Густава. Віленський мир викликав обурення Б. Хмельницького та козацької старшини.

Розчарований зрадницькою позицією російської сторони гетьман Б. Хмельницький розгорнув активну діяльність по створенню коаліції з ряду європейських країн, що мала вирішити «польське питання». Проте смерть гетьмана 6 серпня 1657 р. не дозволила реалізуватися цим планам.

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Назвіть причини Національно-визвольної війни.
2. Хто очолив Національно-визвольну війну?
3. Хто був союзником козаків у Національно-визвольній війні?
4. Проти кого велась Національно-визвольна війна?
5. Що ви знаєте про Переяславську Раду?

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання тесту.

1. У якому році розпочалась Національно-визвольна війна?
  - а) 1638 р.;
  - б) 1648 р.;
  - в) 1654 р.
2. Позначте ім'я людини, яка очолила Національно-визвольну війну українського народу в середині XVII ст.:
  - а) Ю. Хмельницький;
  - б) Б. Хмельницький;
  - в) Д. Вишневецький;
  - г) П. Сагайдачний.
3. Національно-визвольна війна українського народу в другій половині XVII ст. була спрямована проти:
  - а) Московського царства;
  - б) Кримського Ханства;
  - в) Речі Посполитої;
  - г) Угорщини.
4. Яка держава була союзницею козацького війська на початку Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.?
  - а) Велике князівство Литовське;
  - б) Московське царство;
  - в) Кримське ханство;
  - г) Трансільванське князівство.
5. Чим завершилися битви під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями і Зборовом?
  - а) перемогою поляків;
  - б) перемогою козаків;
  - в) перемогою об'єднаного польсько-татарського війська.
6. Після Переяславської ради 1654 р. Українська козацька держава перейшла:
  - а) під протекторат московського царя;
  - б) під протекторат Кримського ханства;
  - в) під зверхність польського короля;
  - г) під зверхність шведського короля.
7. Які країни підписали Віленський мир у 1656 р. ?
  - а) Литва і Річ Посполита;
  - б) Річ Посполита і Україна;
  - в) Московія і Річ Посполита;
  - г) Річ Посполита і Литва.

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – У XVIII СТ.

Після смерті Богдана Хмельницького у 1657 р. почалась багаторічна боротьба козацької старшини за владу. Вона виявилась нездатною об'єднати та очолити народні маси. Все це ослаблювало Гетьманщину, робило її легкою здобиччю для сусідніх країн.

На короткий час гетьманом стає **Іван Виговський (1657-1659 рр.)**, який у своїй політиці повів курс на зближення з Польщею. Таку політику підтримали далеко не всі українці. Серед козацтва сформувалася широка опозиція, яка відкрито виступила проти гетьмана.

Потім, гетьманська булава переходить до сина Богдана Хмельницького – **Юрія Хмельницького (1659-1663 рр.)**. Новий гетьман намагається домовитись то з Москвою, то з Варшавою, однак успіху так і не досягнув. Довготривала, напружена боротьба призвела до багаточисельних людських втрат і руйнувань та кінець-кінцем до розколу. У 1663 р. Гетьманщина була поділена на дві частини по р. Дніпро – Правобережну, яка залишилася під владою Польщі, та Лівобережну, яка входила до складу Московського царства. Той поділ остаточно закріпила Андрусівська угода, підписана у 1667 р. між Річчю Посполитою та Московією.

Поділивши між собою Україну, Польща і Московія не збиралися захищати інтереси українського народу. Руйнівні воєнні дії забрали життя десятків тисяч українців, знищили сотні міст, містечок і сіл, призвели до повного запустіння великих територій, які перетворились «на пустелю, засіяну людськими кістками». Той складний період в історії України, дістав назву **Руїна**.

Одним із найвідоміших козацьких отаманів другої половини XVII ст. був **Іван Сірко**. Уперше в письмових джерелах ім'я І. Сірка згадується в 1653 р. У 1658-1660 рр. подільські козаки обрали його вінницьким полковником. В 1660 р. І. Сірко залишив полковництво і пішов на Запорозжя. У 1660-1661 рр. він брав участь у походах козаків проти Кримського ханства.

В 1663 р. Сірко вперше став кошовим отаманом Війська Запорозького. Він був запеклим ворогом турецько-татарських завойовників, провів проти них понад 60 битв і не зазнав жодної поразки. Запорожці 16 разів обирали його своїм отаманом, а народ складав про нього пісні та легенди. Свій останній похід І. Сірко здійснив на початку 1679 р., коли вщент зруйнував турецькі фортеці, що перешкоджали виходу козацьким човнам – «чайкам» із Дніпра в Чорне море. За цю зухвалу акцію султан відіслав велике військо на приборкання козаків. Проте коли турки дізналися, що козаки підготувалися до оборони і чекають, повернули назад.

Українці розповідали, що Сірко із зав'язаними очима дорого в степу знаходив, міг перевтілюватися у вовка, ловити кулі, зупиняти кров поглядом. А ще вірили, що легендарний кошовий жив 210 років.

Улітку 1680 р. старий кошовий занедужав і незабаром помер. А коли прийшла пора прощатися з батьком Сірком, то землю на його могилу носили шапками, щоразу низько вклоняючись кошовому отаману.

Відносна стабільність в Україні з'явилася лише в останні роки гетьманування **І. Самойловича (1672-1687 рр.)**. В 1686 р. між Росією та Польщею був укладений так званий «Вічний мир», який остаточно підтвердив приналежність Правобережної України Польщі. Після його підписання за гетьманом залишилось лише третина

території держави Богдана Хмельницького. Гетьманщина кінця XVII ст. – це тільки 10 полків, - (Запорозжя мало автономію та підпорядковувалося безпосередньо царю).

Українська православна церква перейшла з підпорядкування константинопольського (вселенського) патріарха, де вона фактично була самостійною, в Московську патріархію.

Прагнення І. Самойловича до монархічної форми правління непокоїло царський уряд. Крім того, серед лівобережної старшини було чимало незадоволених жадібністю й здирництвом гетьмана. Саме за доносом старшини про те, що гетьман готує зраду, його й було усунуто з посади.

У 1687 р. новим гетьманом було обрано **Івана Мазепу (1687-1709 рр.)**, який відіграв виключно важливу роль в українській історії.

Всебічно обдарований, по-європейськи освічений державний діяч, він впродовж більш як 20-ти років вправно керував Гетьманщиною. Його організаторський та дипломатичний таланти, гарні стосунки з російським царем **Петром I** дали можливість довгий час успішно забезпечувати політичну та економічну стабільність в Україні, розвивати господарство та торгівлю.

У соціально-економічній політиці гетьман робив основну ставку на ко-зацьку старшину та українську шляхту, прагнучи перетворити їх на привілейований соціальний стан. І. Мазепа сприяв зростанню великого старшинського і монастирського землеволодіння, упорядкуванню панщини для селян (два дні на тиждень). Він здійснив перепис козацького стану, ускладнивши тим самим перехід до нього з інших суспільних станів.

Особливо багато зробив гетьман для розвитку української культури. У 1690 р. було збудовано нове приміщення Києво-Могилянського колегіуму і гетьман у 1701 р. сприяв перетворенню його на академію. За рік до того, на кошти гетьмана було засновано ще один навчальний заклад – Чернігівський колегіум.

Величезні кошти гетьман виділяв і церкві. Так, у 1698 р. було збудовано Богоявленську церкву Братського монастиря, дзвіницю Софійського собору. До 1695 р. обнесено новим муром Києво-Печерську лавру.

Окремо варто зупинитися на стосунках І. Мазепи з російським царем Петром I. На початку вони були дуже приятними, навіть дружніми. Він активно допомагав царю у війні проти Туреччини та Кримського ханства (війська Мазепи брали участь у 11 походах, зокрема взятті – Азова у 1696 р.). Був радником царя у польських справах.

У 1700 р. розпочалася Північна війна, в якій Росія воювала проти Швеції за вихід до Балтійського моря. Тривала вона 21 рік. У цій війні Росія активно використовувала українське козацьке військо, фінансові, трудові та продовольчі ресурси Гетьманщини.

Петро I будував сильну централізовану Російську імперію, у якій місця для будь-яких автономій, зокрема Гетьманщини, не передбачалося, і посаду гетьмана планувалося скасувати. Тому гетьман Мазепа вирішив перейти на бік ворога Росії – Швеції.

У 1708 р. армія шведського короля Карла XII вступила на територію України. Шведський король пообіцяв Мазепі допомогу в створенні незалежної української держави. Тож Мазепа приєднався зі своїми військами до армії шведів. Йому вдалося зібрати навколо себе близько 4 тисячі однодумців, зокрема запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнко.

Влітку 1709 р. армія Петра I під м. Полтавою розбила армію Карла XII. Король и гетьман змушені були тікати до Молдови під захист турецького султана. Там старий

гетьман незабаром помер у 1709 р. Послідовники Мазепи з часом розійшлися по різних країнам. Вони стали першими українськими політичними емігрантами.

З діючих особистостей української історії Мазепа найбільше відомий у світі. Історія його життя послугувала основою для багатьох творів світової літератури і мистецтва. Він став головним героєм поем Ч. Байрона, В. Гюго, О. Пушкіна, К. Рилєєва, балади Б. Брехта, його образ відображено у картинах художників Е. Делакруа, Т. Жеріко, музикальних творах Ф. Ліста, П. Чайковського, інших творах різних жанрів.

Після втечі І. Мазепи Петро I жорстоко помстився українцям. Мазепу було оголошено зрадником. На старшинській раді в Глухові новим гетьманом було обрано **Івана Скоропадського (1708-1722 рр.)** За його наказом було зруйновано столицю гетьмана м. Батурин та Запорозьку Січ. Запорожці були оголошені поза законом. Вони подалися на південь України під владу турецького султана, який дозволив їм збудувати так звану Олешківську Січ. І тільки у 1733 р. російська влада дозволила запорожцям повернутись на Батьківщину і збудувати Нову Січ.

5 квітня 1710 р. під м. Бендери відбулася козацька рада. Новим гетьманом було обрано найближчого сподвижника І. Мазепи, генерального писаря війська кошового Пилипа Орлика. Він очолив першу українську політичну еміграцію в Західній Європі.

Під час козацької ради було прийнято дуже важливий документ одним із авторів якого був сам П. Орлик: *«Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького»* (пізніше цей документ дістав назву *«Конституція Пилипа Орлика»*). Це була соціальна угода між старшиною і запорозькими козаками з одного боку та гетьманом – з іншого. Уперше новообраний гетьман укладав зі своїми виборцями офіційну угоду, де чітко зазначалися умови, на яких він отримує владу. Проголошувалось поділ влади на законодавчу та виконавчу гілки.

Хоч ці плани не були реалізовані, вони мали велике значення, оскільки формували у свідомості багатьох українців ідею, яким саме шляхом за інших обставин міг би піти державотворчій процес в Україні.

«Конституція Пилипа Орлика» стала зразком тогочасної політичної думки не тільки в Україні, а й взагалі в Європі.

Останньою Запорозькою Січчю, що проіснувала з 1734 р. до 1775 р. була Нова Січ. Її заснували козаки на півострові, котрий омивався глибоким повноводним рукавом Дніпра – річкою Підпільною (саме тому Нова Січ називалась ще Підпільненською). Після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 рр., 100-тисячне царське військо підступно напало на Січ. Російська імператриця Катерина II наказала знищити цей осередок свободи. Зваживши на сили сторін (запорожців було у фортеці близько 3 тис.), козаки 5 червня 1775 р. склали зброю. Січ було пограбовано і зруйновано, архіви вивезено до Петербурга, де вони перебувають і зараз. Жорстоко покарали останнього кошового отамана Петра Калнишевського, якого на 25 років ув'язнили в далекому Соловецькому монастирі у кам'яному казематі. Помер легендарний кошовий на 113 році життя(!), так і не скорившись духом. Усе це ми знаємо тепер. А після його арешту майже 100 років про долю кошового нічого не було відомо.

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке Руїна?
2. Якою була зовнішня політика Івана Виговського?
3. Розкажіть про гетьманування Івана Мазепи.

4. Що ви знаєте про такий історичний документ як «Конституція Пилипа Орлика»?
5. Назвіть причини ліквідації Запорозької Січі.

Завдання 2. Дайте відповіді на запитання тесту.

1. Коли було укладено Андрусівський договір?
  - а) 1667 р.;
  - б) 1648 р.;
  - в) 1654 р.;
  - г) 1649 р.
2. Українська козацька автономія в складі Росії у XVII–XVIII ст. називалася:
  - а) Слобожанщина;
  - б) Малоросія;
  - в) Гетьманщина;
  - г) Запорозька Січ.
3. У другій половині XVII ст. Україна була поділена між Росією та Річчю Посполитою по річці:
  - а) Дніпро;
  - б) Дністер;
  - в) Західний Буг;
  - г) Південний Буг;
4. Іван Мазепа був обраний гетьманом України в:
  - а) 1654 р.;
  - б) 1657 р.;
  - в) 1672 р.;
  - г) 1687 р.
5. Під час Північної війни Іван Мазепа перейшов на бік:
  - а) Туреччини;
  - б) Швеції;
  - в) Речі Посполитої;
  - г) Кримського ханства.
6. Битву під м. Полтавою у 1709 р. виграли:
  - а) росіяни;
  - б) шведи;
  - в) поляки;
  - г) татари.
7. Останнім кошовим отаманом Запорозької Січі був:
  - а) Іван Скоропадський;
  - б) Павло Полуботок;
  - в) Петро Калнишевський;
  - г) Кирило Розумовський.
8. Катерина II зруйнувала Запорозьку Січ у:
  - а) 1704 р.;
  - б) 1709 р.;
  - в) 1734 р.;
  - г) 1775 р.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ З КУРСУ

Утворення феодальної держави Київська Русь. Княжа доба історії України (IX-XIV ст.)

Питання до теми:

1. Русь – Україна чи руська земля?
2. Який чинник став основним у формуванні української народності?
3. Взаємовпливи яких етнічних чинників проявилися у процесі становлення ранньофеодальної держави – Київська Русь?
4. У чому особливість системи васально-ієрархічних відносин у Київській державі в X-XII ст.?
5. Як вплинуло запровадження християнства на розвиток культури в Київській державі?
6. Чому, на думку багатьох істориків, Київська Русь, як держава, не набула завершеного монархічного устрою?
7. Удільна роздробленість Русі – закономірний етап розвитку суспільства чи політична криза верховної влади?

Рекомендована література:

1. Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Історія України. Всесвітня історія XX - XXI століття. – Х., 2004.
2. Історія державності України / Керівник авт. кол. В.Греченко. – Харків, 2004.
3. Калініченко В.В., Рибалка І.К. Історія України. Ч. III. – Харків, 2004.
4. Король В. Історія України. – К., 2008.
5. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009.
6. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. – К., 1999.
7. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995.
8. Пасічник М.С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: Навч. Посібник. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 735 с.
9. Політична історія України / під ред. В.І. Танцюри. – К., 2001.
10. Україна крізь віки. В 11 т. – К., 2000.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.П. Історія Української державності. – К., 1999.

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – сукупність археологічних пам’яток, позначених діяльністю людини давньої епохи, які відрізняються місцевими особливостями (наприклад формою чи орнаментом кераміки, поховальним обрядом тощо), датовані одним часом та локалізовані на визначеній території.

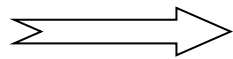
АРХЕОЛОГІЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

(спільна пам'ятка для всіх періодів кам'яного віку –
Кам'яна Могила біля с. Терпіння Мелітопольського р-ну Запорізької обл.)

Епоха	Досягнення	Пам'ятки/ культури
Палеоліт (1 млн. – 10 тис. років тому)		
Ранній палеоліт 1 млн. – 100 тис. років тому архантроп	Дородова громада; ендогамія. Збиральництво, полювання; використання вогню (без вміння штучно його добувати); кам'яне та кремінне ручні рубила.	смт Королеве Виноградівського р-ну, с. Рокосів Хустського р-ну Закарпатської обл.; с. Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (затоплене Дністровським водосховищем); м. Амвросіївка Донецької обл.
Середній палеоліт 100–40 тис. років тому неандерталець	Дородова громада; ендогамія. Виникнення кам'яних гостроконечників, вдосконалення скребел. Добування вогню; заселення печер і будівництво штучних жител.	смт Королеве Виноградівського р-ну Закарпатської обл.; м. Радомишль Радомишльського р-ну Житомирської обл.; с. Молодове на Дністрі; печера Киїк-Коба поблизу м. Білогорськ у Криму.
Пізній палеоліт 40–10 тис. років тому кроманьйонець	Родова організація суспільства; екзогамія; матрилінійність, матриархат. Загінне полювання на диких коней, бізонів, північних оленів, мамонтів. Кістяні та рогові знаряддя: гарпуни, наконечники списів, шевські голки, прикраси. Релігійні вірування (тотемізм, анімізм, магія); мистецтво (браслети з бивня мамонта, жіночі статуєтки, музика, обрядовий танок).	м. Радомишль Радомишльського р-ну Житомирської обл.; Молодове на Дністрі; м. Амвросіївка Донецької обл.; Мезин Коропського р-ну Чернігівської обл.
Мезоліт X–VI тис. до н.е.	Родоплемінний лад Провідна галузь господарства – мисливство; через відступ льодовика – зникнення великих холодолюбних тварин, зокрема мамонтів, та поява фауни голоцену (північні олені, косулі, зайці тощо); винайдення лука та стріл; domestикація собаки. Південна область: виключно мікролітичні (вкладишеві) знаряддя; північна область: мікро-макролітичні вироби.	с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл.; с. Волоське Дніпропетровського р-ну Дніпропетровської обл.; печери Мурзак-Коба і Фат'яма-Коба в Криму.
Неоліт VI–IV тис. до н.е.	Неолітична революція	Археологічні культури: лінійно-стрічкової кераміки (Волинь та Поділля); буго-дністровська (межірччя середнього Дністра та Південного Бугу).
Енеоліт IV–III тис. до н.е.	Перший метал – мідь. 3 етапи обробки міді: холодне кування, гаряче кування, ливарництво. Останнє зумовило появу сплаву міді – бронзи. Мотичне землеробство; тваринництво. Мідні знаряддя за переважання кам'яних та крем'яних. Мальована кераміка. Великі глинобитні будинки. Жіночі статуєтки та зооморфна пластика. Поховання померлих в межах жител і поселень. Вперше в Європі одомашнили коня (середньостогівська культура).	Археологічні культури: трипільська (Лісостепове Правобережжя, Подністров'я, пізніше – Волинь і Степове Причорномор'я); середньостогівська (Лісостеп і Степ межиріччя Дніпра і Дону).
Епоха бронзи XVIII– IX ст. до н.е.	Доба штучного металу (сплаву міді, цинку тощо). Поява орного землеробства (культура шнурової кераміки).	Археологічні культури: шнурової кераміки (XVIII–XV ст. до н.е.; Прикарпаття, Волинь, Подніпров'я); тшинецько-комарівська (XV–XII ст. до н.е., Прикарпаття, Волинь, Подніпров'я, Полісся); Ноа (XII–IX ст. до н.е., Румунія, Молдова, Подністров'я).
Ранньозалізний (IX ст. до н.е. – IV ст. н.е.) та Залізний (з IV ст. н.е.) віки		

Кіммерійська

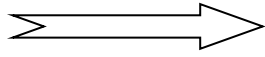
держава

(IX – VII ст. до н.е.)

Скіфське

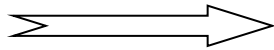
царство

(VII – III ст. до н.е.)

Античні

міста

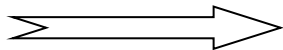

(VII ст. до н.е. – V ст. н.е.)

держави

Державний

союз

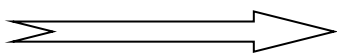

(II ст. до н.е. – II ст. н.е.)

сарматів

Готський

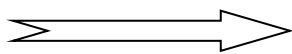
союз

(III ст. – VI ст.)

Кримське

ханство

(XV – XVIII ст.)

ДЕРЖАВИ СКІФІВ

Царство Ішкуза
(VII–VI ст. до н.е.;
стеги Прикубання й Північного Кавказу, сполучені із
Закавказзям та Малою Азією).
Знищене массагетами.

Велика Скіфія
(VI–III ст. до н.е.;
стеги між Дунаєм і Доном).
Знищена сарматами.

Мала Скіфія
(IV ст. до н.е. – IV ст. н.е.;
Нижнє Подніпров'я, Нижнє Подунав'я, Крим;
столиця – Неаполь Скіфський
(поблизу сучасного м. Сімферополя АР Крим).
Знищена готами і гунами.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР НА МЕЖІ ЄР

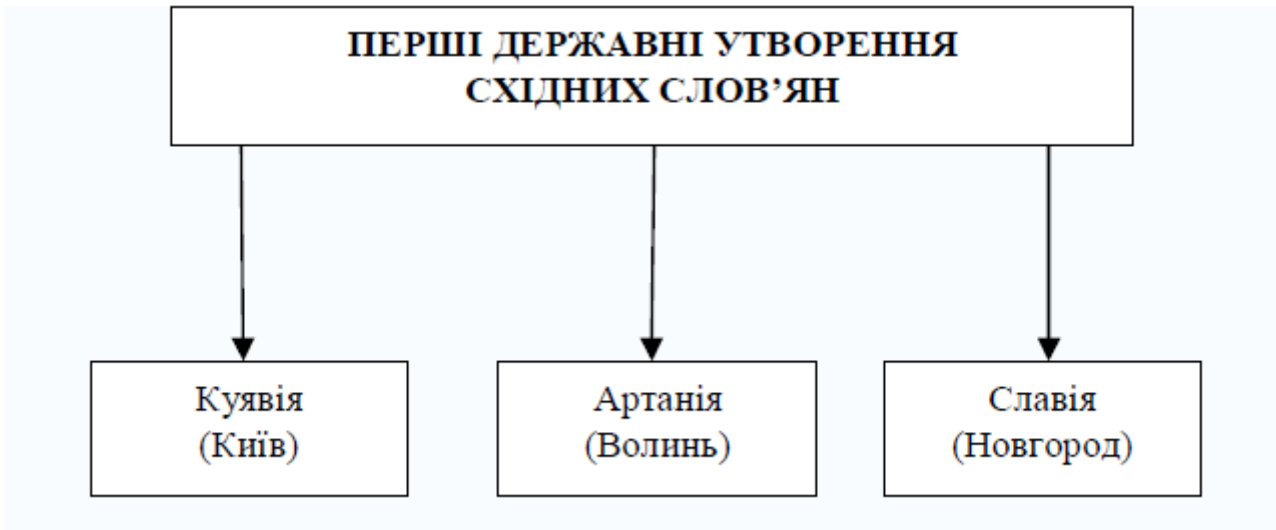
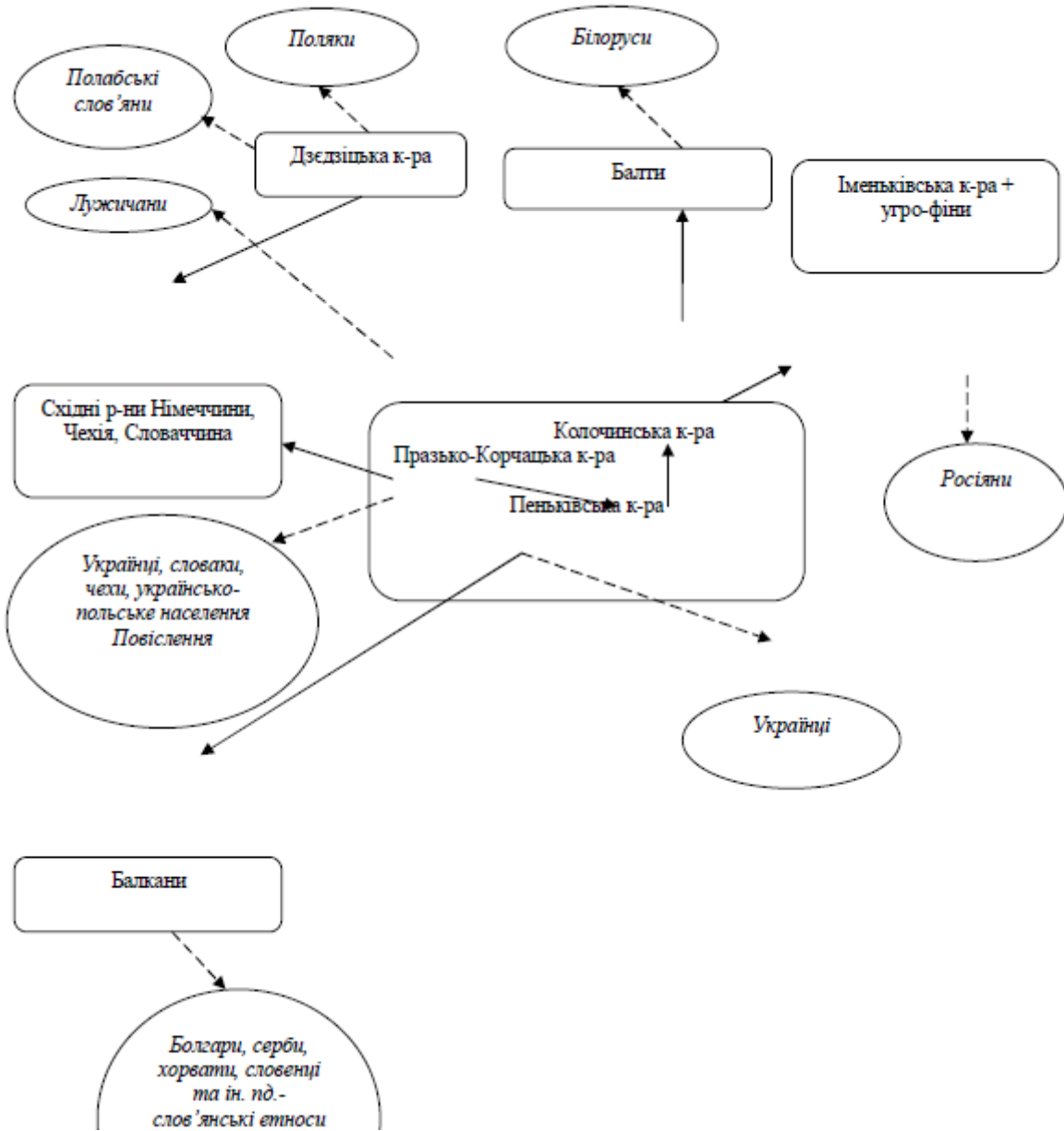
Зарубинецька культура
(території України та Білорусі).
Слов'янські елементи – основні
при наявності балтських та
германських.

Пшеворська культура
(територія Польщі).
Слов'янські елементи – незначне
місце поряд з основними
германсько-кельтськими.

СЛОВ'ЯНИ НА РУБЕЖІ ТА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I ТИС. Н.Е.

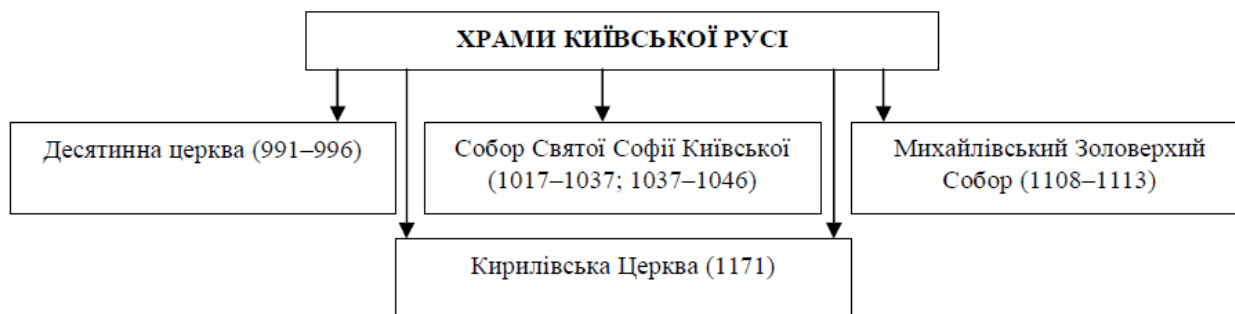
Культура	Датування	Генетична спорідненість	Територія
Зарубинецька культура	III ст. до н.е. – II ст. н.е.	Основа для Черняхівської і Київської культур.	Середнє Подніпров'я; мігрує через тиск сарматів (I ст. н.е.) та готів (Вельбарська культура, II–III ст.) на Десну та Південний Буг, у Верхнє Подністров'я.
Черняхівська культура	II–V ст. н.е.	Основа для Празько-Корчацької та Пеньківської культур.	Між Прип'яттю і Десною на Півночі та Чорним морем і Дунаєм на Півдні.
Київська культура	II–V ст. н.е.	Основа для Колочинської культури.	Переважно Лівобережнє та частинка Правобережного Полісся.

ВЕЛИКЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН ТА ПОХОДЖЕННЯ ЇХ ЕТНОСІВ

Соціальна структура Київської держави

Вищий клас:				
Київський князь		великі бояри		дружина
Середній клас:				
Купці		ремісники		духовенство
Нищий клас:				
Вільне населення			Особисто залежне населення	
люди	смерди	холопи	закупи	рядовичі

Давні форми релігійних вірувань

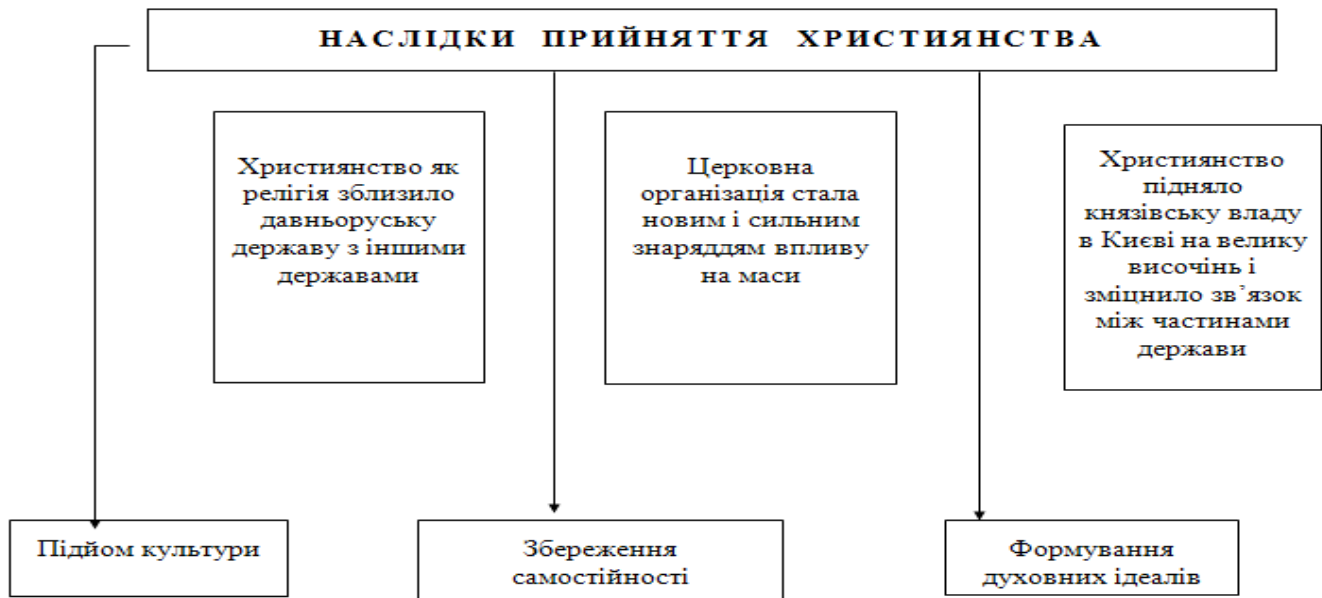
Анімізм – культ предків і шанування померлих

Магія – віра в те, що заклинаннями та обрядами можна вплинути на хід подій

Тотемізм – віра в спільного для конкретного колективу предка зі світу тварин чи рослин

Фетишизм – поклоніння предметам неживої природи

Язичництво – боги уособлювали явища природи, космосу, а часом – і суспільні процеси (Даждьбог – бог Сонця, Перун – бог грому, Сварог – бог неба, Стрибог – бог вітру, Род – бог природи та землеробства, Велес – бог худоби).

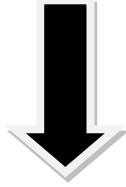
Структура влади та категорії населення Київської Русі

ЕТАПИ ІСНУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ЯК ЄДИНОЇ ДЕРЖАВИ:

ЦЕНТРАЛІЗОВАНА МОНАРХІЯ (IX ст. – 30-ті рр. XII ст.)

- Кий (*приблизно 830р.*) – Аскольд – Олег – Ігор – Ольга – Святослав – Володимир – Ярослав Мудрий – Володимир Мономах – Мстислав Великий (*1132р.*).
-

ФЕДЕРАТИВНА МОНАРХІЯ (30-ті рр. XII ст. – 40-ві рр. XIII ст.)

- Новгородське, Полоцьке, Ростово-Суздальське, Галицьке, Волинське, Муромське, Переяславське, Чернігово-Сіверське, Полоцько-Мінське, Смоленське, Тмутараканське, Турово-Пінське князівства.
- Територія монархії - 800 тис. км² ;
- Управління – об'єднання князів;
- Вищий орган управління – з'їзд князів;
- Київ – загальнодержавний центр, що не перетворився на спадкову вотчину;
- З 1132р. до 1240р. в Києві князували 46 осіб, з яких 35 управляли менше одного року.

МОНГОЛО – ТАТАРСЬКА НАВАЛА

- I етап:** 1223 р. - битва на р. Калці (район Маріуполя) монголо-татар (Чингісхан) та русичів.
- II етап:** 1237-1241рр - хан Батий – похід до Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини.
- III етап:** 1242-1362рр. - Держава Золота Орда, столиця – м. Сарай.

ЗАЛЕЖНІСТЬ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ:

- Економічна - данина (окрім церкви) через баскаків, а потім – князів;
- Політична - призначення князя та видача ярликів (грамот) на управління землями;
- Військова - обов'язок воювати на стороні Орди.

НАСЛІДКИ:

- 20 спустошливих походів на Русь;
- занепад торгівлі, ремесла, сільського господарства;
- рабство;
- із 74 міст 49 були розореними, 14 – знищеними, 15 – перетворилися на села.

ФІНІШ:

- У 1362 р. Ольгерд Гедимінович розгромив монголо-татарське військо на р. Сині Води і приєднав до Литовської держави Київщину, Поділля і Переяславщину

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

(хронологічний досвід державотворення)

ЗАХІД

СХІД

ПЕРША ПРАУКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА – ДЕРЖАВА (ПАКС) АНТІВ (4 - 6 СТ., АБО 3 СТОЛІТТЯ)
(ПАКС – ПЛЕМІННЕ ВІЙСЬКОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ)

ПОЛЯНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО „РУСЬКА ЗЕМЛЯ (5 – 9 СТ.)

КНЯЖА УКРАЇНА – РУСЬ (882 – 1240 РР., АБО 358 РОКІВ)

Галицько - Волинське князівство.

Українське королівство

(1199 – 1340 рр., або 141 рік)

Київське князівство під

татарською владою (1223 – 1362 рр.,

або 139 років)

Литовсько - Руська держава

(14 - 16 ст.)

Литовсько – Польсько - Руська доба

(16 - 17 ст.)

Річ Посполита

(17 - 18 ст.)

ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА (1648 – 1654 РР., АБО 6 РОКІВ)

УКРАЇНА-ГЕТЬМАНЩИНА (1654 – 1781 РР., АБО 127 РОКІВ)

Австро – Угорська імперія

(1772 – 1918 рр., або 146 років)

Російська імперія

(1764 – 1917 рр., або 153 роки)

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (1917–1920 РР., АБО 4 РОКИ)

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА (УСРР, УРСР) – 3 06.01.1919 ДО 24.08.1991 РР., АБО 72 Р.)

Польща, Румунія, Чехословаччина

(1919 – 1940 рр., або 21 рік)

РСФСР (1917 – 1922 РР., АБО 5 РОКІВ)

СРСР (1922 – 1990 РР., АБО 68 РОКІВ)

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА (1991 – 2018+.)

Україна в XIV-XVIII ст. Українські землі за литовсько-польської доби.

Питання до теми:

1. Які відмінності були у впливі гетьмана і Генеральної ради в Україні та Гетьманщини і кошового отамана й Січової ради на Запоріжжі?
2. Яке місце займала Запорізьька Січ в політико-адміністративній системі шляхетської Польщі?
3. У чому відбувався регрес і прогрес державотворчого процесу української спільноти у складі Великого князівства Литовського?
4. Основні причини протистояння католицької та православної церкви на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої?
5. Які чинники заважали українському шляхетству зайняти достойне місце у суспільно-політичній структурі Речі Посполитої?
6. Яким чином фільваркова система стала механізмом покріпачення українських селян?
7. Як Ординація 1638 р. вплинули на становище Запорізької Січі?

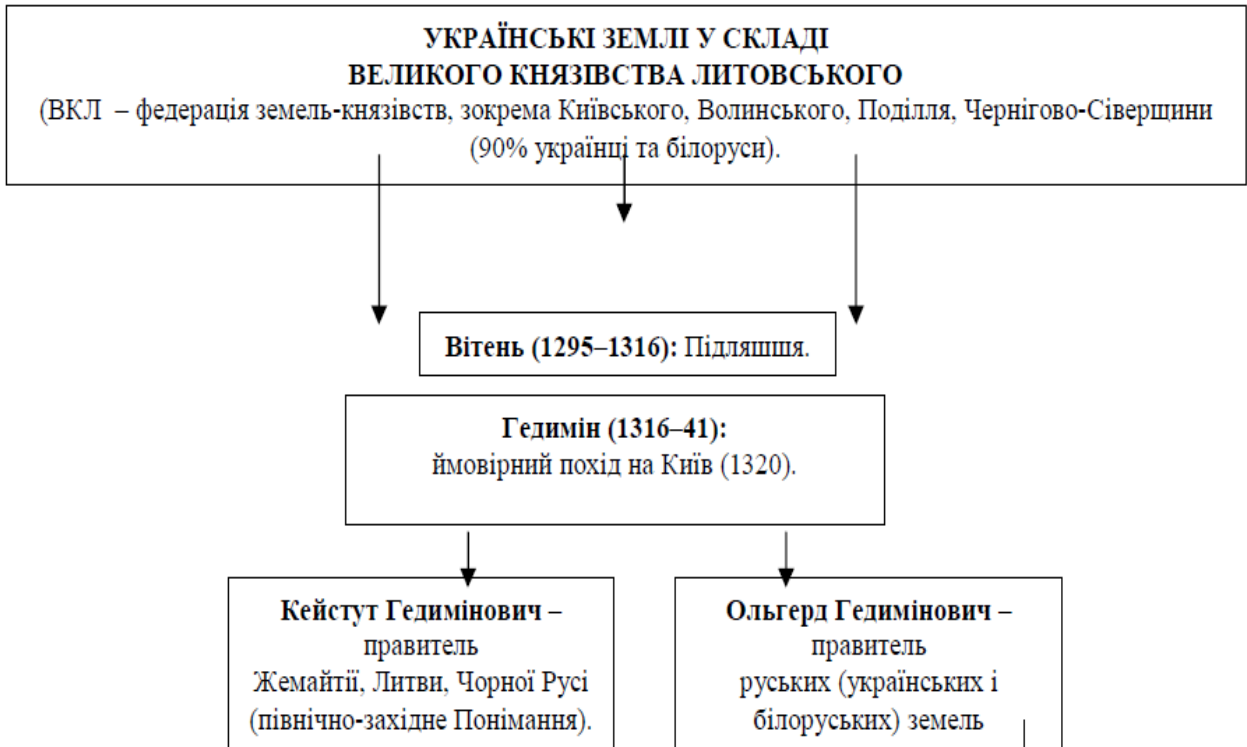
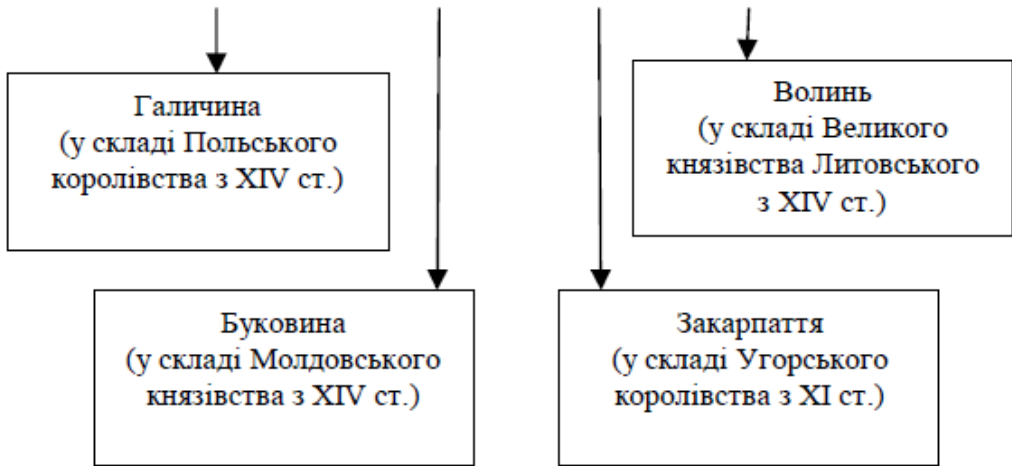
Рекомендована література:

1. Горобець В.М. , Чухліб Т.В. Незнайомі Клію. Таємниці, казуси, і курйози української історії. Козацька доба. – К. 2004.
2. Дан О.Ю. Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648-1676 рр.). – К. 2004.
3. Дан О.Ю., Кривошея В.В. Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку. - К. 2004.
4. Недяк В.В. Україна – козацька держава. – К. 2005.
5. Скальковський А.О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. - К. 2003.
6. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К. 2004.
7. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713) - К. 2004.
8. Щербак, В.О. Дашкевич (Дашкович) Остафій [Текст] /В.О. Щербак //Енциклопедія історії України. – К., 2004. – Т. 2. – С. 295.
9. Щербак В. Українське козацтво; формування соціального стану. Друга половина XV — середина XVII ст. – К. 2000.
10. Черкас Б.В. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. [Текст] /Б.В. Черкас //Укр. іст. журн. – 2002. – №1.

СХЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

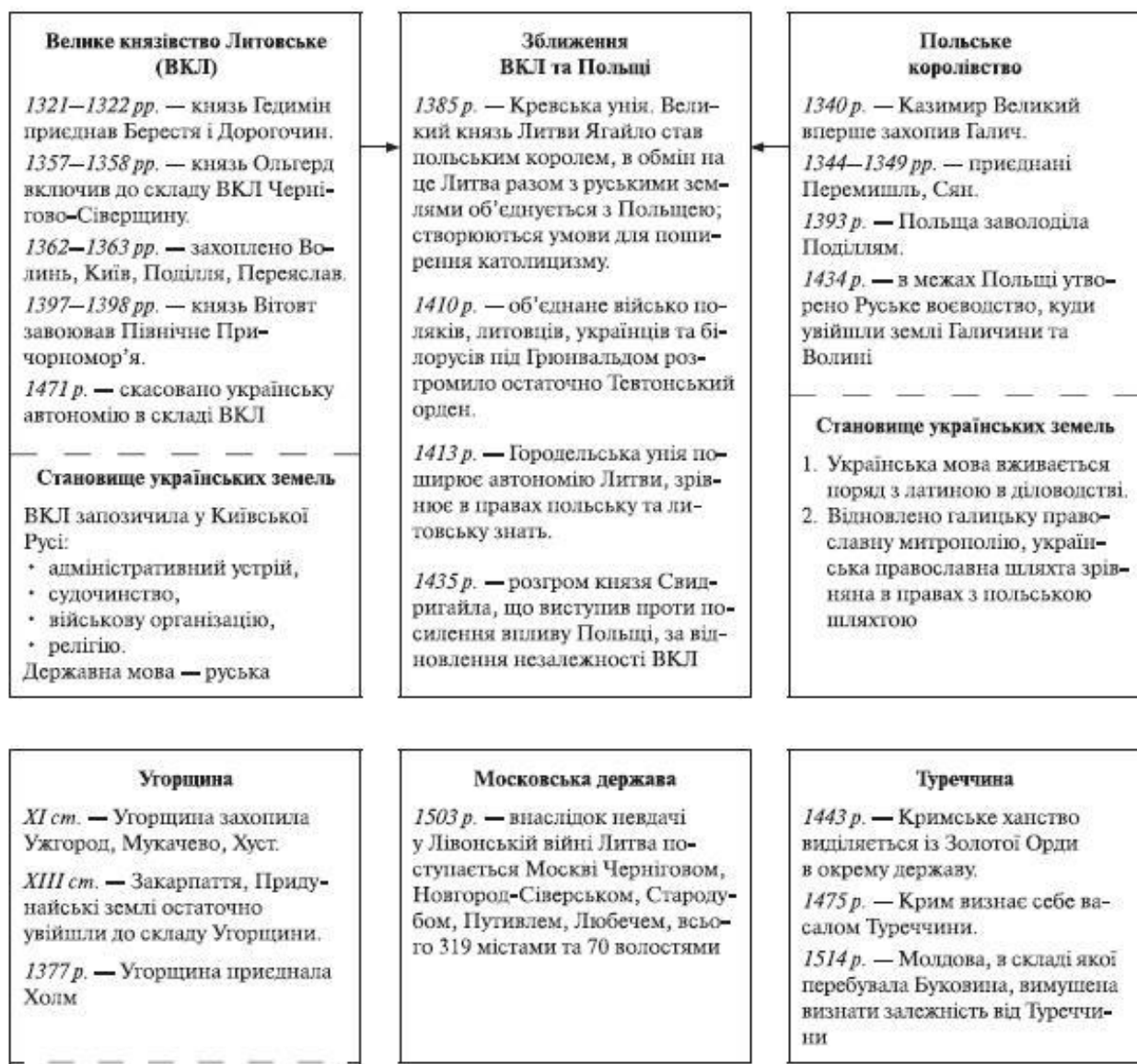

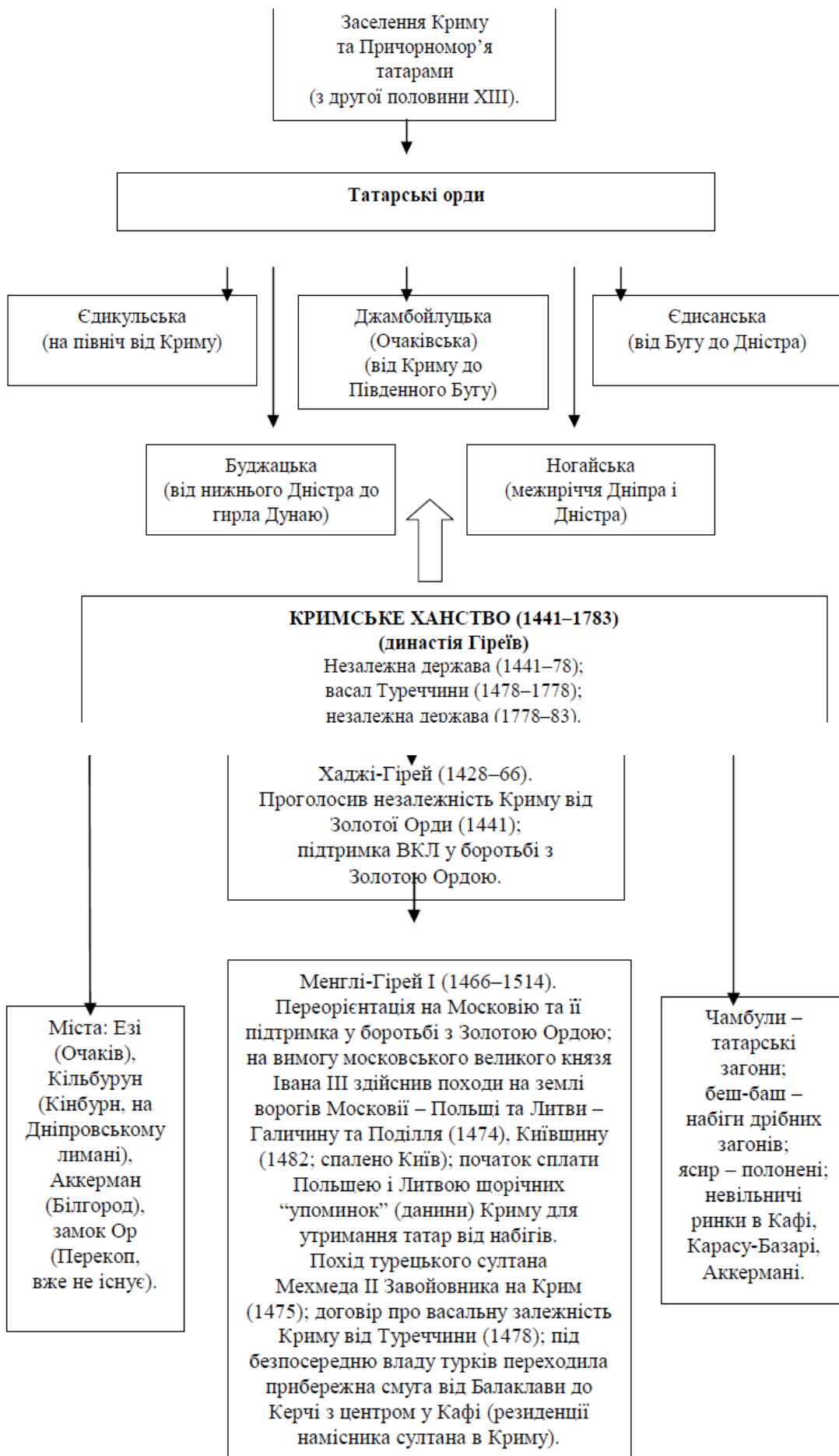
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД ВЛАДОЮ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВКЛ			
Київське удільне князівство (до 1470)	Володимир Ольгердович (1362–94)	Заміна намісником Ягайла Вітовтом Кейстуговичем місцевих правителів своїми намісниками (1393/95–1430-ті)	Іван Володимирович (1435–40), Омелько Володимирович (1440–54), Семен Омелькович (1454–70/71).
Чернігово-Сіверщина	Дмитро-Корибут Ольгердович		Московсько-литовські війни (1492–1503) та відтік з отчинами на службу до московського великого князя князів північної Чернігово-Сіверщини – втрата ВКЛ практично усієї Чернігово-Сіверщини.
Поділля	Коріат-Михайло Гедимінович (1362–63), брати Коріатовичі (Юрій, Костянтин, Олександр, Федір) (1363–93)		
Волинське удільне князівство (до 1452)	Любарт (1340–85), Федір Любартович (1386–93)		Свидригайло (1440–52).

РОЗПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ МІЖ ІНОЗЕМНИМИ ДЕРЖАВАМИ У XIV–XV СТ.

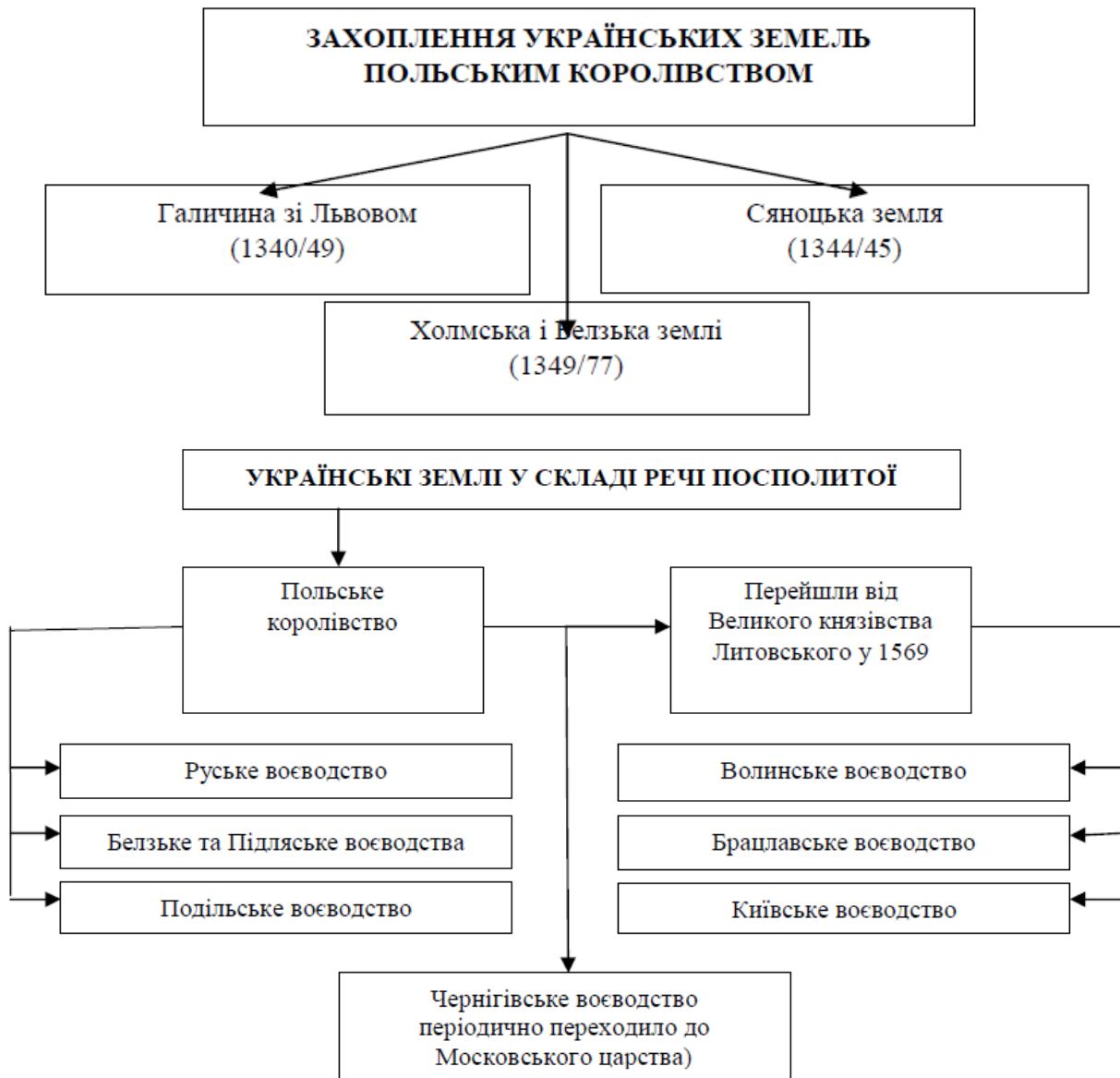

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ПАМ'ЯТКА ПРАВА

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ ЯК ПАМ'ЯТКА ПРАВА		
Перший — Старий 1529 р.	Другий — Волинський	Третій — Новий 1588 р.
Відображав звичаєве право народів Великого князівства Литовського, норми права інших держав, відповідну місцеву судову практику		
Регулював найважливіші суспільні відносини періоду феодалізму, містив норми практично всіх галузей права		
Закріплював ідею державного суверенітету та певні риси розподілу влади між великим князем, сеймом і судовими органами		
Закріплював низку принципово нових підходів до статусу особи (єдність законодавства для всіх підданих держави, обмеження влади монарха законом, виборність суддів, пріоритет писаного права тощо)		
Декларував свободу віросповідання (стосувалася лише «християнських» релігій), право вільного виїзду до будь-якої країни тощо		
Встановлював, що у виборах великого князя беруть участь усі піддані держави, хоч насправді нижчі верстви населення були усунені від цього процесу		
<i>Литовський статут 1588 р. став перехідним документом від Середньовіччя до Нового часу та своєрідним маніфестом правової держави у феодальному розумінні. Він був уперше перекладений польською мовою у 1614 р., російською — у 1811 р.</i>		
На території Київської, Подільської та Волинської губерній дія Литовського статуту була припинена сенатським указом від 25.06.1840 р.	У Лівобережній Україні 04.03.1843 р. Литовський статут був замінений Зводом законів Російської імперії	

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКУ ДОБУ

<i>ПЕРІОД</i>	<i>ВОЄВОДСТВА</i>
1569 – 1648 рр. – від Люблінської унії до початку Визвольної війни українського народу	Волинське Брацлавське Белзьке Київське Подільське Руське Чернігівське
<i>Найхарактерніші риси</i>	
1	Згідно з Люблінською унією, під юрисдикцію Польщі перейшли українські землі: Брацлавщина, Волинь, Київщина, Підляшшя, на яких різко посилилось економічне, соціальне, національне, культурне гноблення населення
2	Польська влада посилила економічну колонізацію українських земель та завершила повне закріпачення українського селянства
3	Українська шляхта та інші панівні класи зрівнювалися у правах із польськими та литовськими феодалами, а отже, в основній своїй масі фактично денаціоналізувалися, не домагаючись бодай автономії для українських земель у складі Речі Посполитої
4	В результаті Берестейської церковної унії в Україні відбувся релігійний розкол, що поклав початок міжконфесійним суперечностям
5	Початок поступової втрати тих характерних рис, які визнали етнічне обличчя українців
6	На очах усіх станів Речі Посполитої в Україні сформувався новий претендент на роль лідера українського суспільства – українське козацтво, яке у цей період набирало сили й дозрівало на войовничій Наддніпрянщині – Запорізькій Січі

КОЗАЦЬКІ ВІЙНИ КІНЦЯ XVI – 20-х рр. XVII ст.

Під проводом Криштофа Косинського (1591–1593)

Поразка під П'яткою
(тепер село Чуднівського району Житомирської обл.).

**Під проводом Северина Наливайка та
Матвія Шаули (1595–96)**

Солоницька різня (1596).

Під проводом Марка Жмайла (1625)

Куруківська угода (біля Кременчука). Реєстр 6 тис.

Під проводом Тараса Федоровича (Трясила) (1630)

Переяславська угода. Реєстр 8 тис.

Під проводом Івана Сулими (1635)

Зруйнування фортеці Кодак (1635).

Під проводом Павла Бута (Павлюка) (1637)

Поразка під Кумейками поблизу Канева;
Боровицька угода.

**Під проводом Якова Остряниці (Острянина) та
Дмитра Гуні (1638)**

Поразка під Жовнином;
Ординацією Війська Запорозького. Реєстр 6 тис.
(урочище Маслів Став). Реєстр 6 тис.

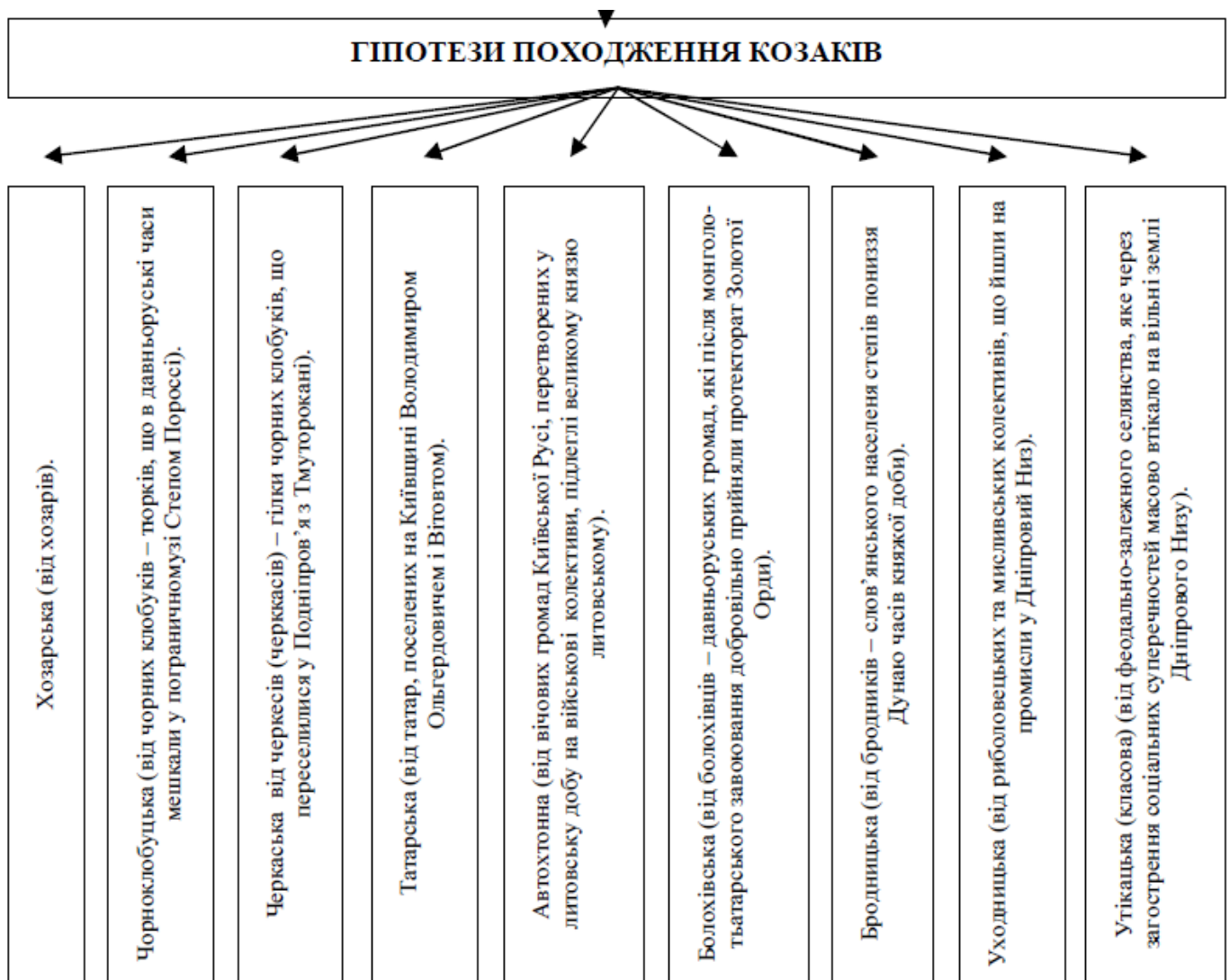
Українська національна революція XVIII ст. Гетьманщина.

Питання до теми:

1. Українсько-московський договір 1564 р. декларував тимчасовий військово-політичний союз чи протекторат?
2. Чи готова була козацька старшина підтримати ідею незалежності України в період правління І. Мазепи?
3. Чому І. Мазепа, який також прагнув об'єднати українські землі, не надав підтримку повсталим на чолі з С. Палієм?
4. Як вплинуло Андрусівське перемир'я на протистояння козацької старшини?
5. Яким чином відкрита боротьба за автономію П. Полуботка вплинула на посилення колоніальної політики російського царизму щодо України?
6. Що спонукало поживлення автономістичних прав козацької старшини в середині XVIII ст.?
7. Чому закінчилися поразкою спроби К. Розумовського відновити автономію Гетьманщини?

Рекомендована література:

11. Андрущенко В.Л., Федосов В.М. Запорозька Січ як український феномен. - К.: Заповіт, 1995.
12. Василенко С. Д. Українська геополітика часів Козацько-Гетманської держави. – Трибуна. – 2002. – № 3/4. – С. 34 – 36.
13. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. - К.: Вища школа, 1994.
14. Горобець В.М. , Чухліб Т.В. Незнайома Кліо. Таємниці, казуси, і курйози української історії. Козацька доба. – К. 2004.
15. Недяк В.В. Україна – козацька держава. – К. 2005.
16. Скальковський А.О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. - К. 2003.
17. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української Конституції. – К., 1993.
18. Фігурний Ю.С. Історичні витoki українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі. – К. 2004.
19. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713) - К. 2004.
20. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3-х томах. – Т. 1. – К., 1991.– С. 335 – 336.

КОЗАК, слово. Має тюркське походження – від давньотюркського "кьоз-", що означає ходити, бродити, мандрувати. Вперше зафіксоване в словнику половецької мови (див. Codex Cumanicus) зі значенням "вартовий", "батьорий" та у написі поч. 14 ст. до зб. святих Сурожа (Судака). В укр. мові у різні часи ним означали: 1) у 2-й пол. 15 ст. – прикордонників і промисловців-уходників (останні мали промисли на "нічийних" землях; див. Уходництво);

2) у 2-й пол. 16 ст. – запорожців і реєстровиків (див. Запорозька Січ, Реєстрове козацтво);

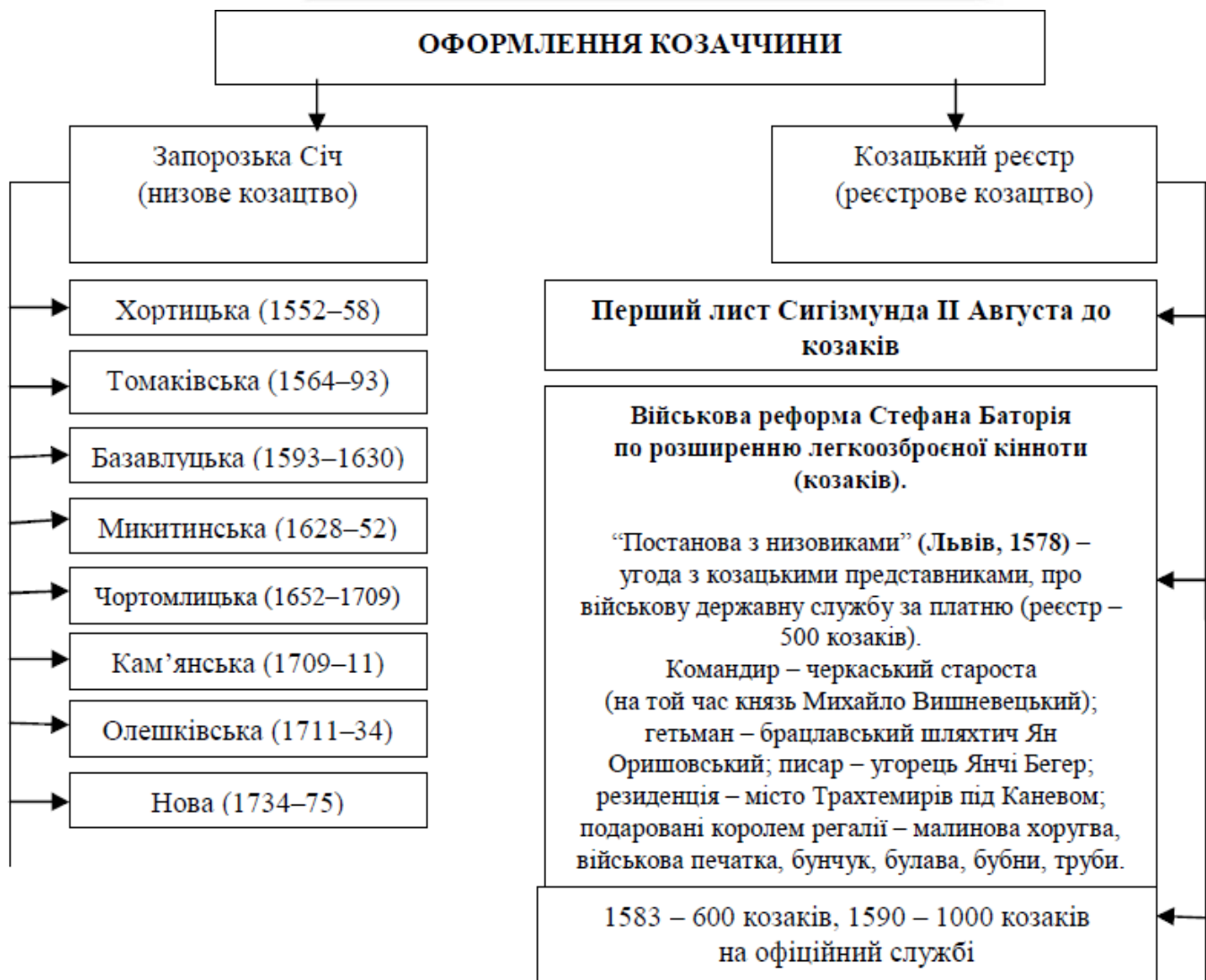
3) у добу Гетьманщини – представників козац. стану (див. Козацтво);

4) з кін. 18 ст. до 1917 – представників військ. стану на Дунаї, в Приазов'ї та на Кубані.

Слово "козак" також вживається для означення вільної людини, шукача пригод, бурлаки; вправного вершника, найманого воїна тощо.

ОФОРМЛЕННЯ КОЗАЧЧИНИ

П'ЯТЬ ІСТОРИЧНИХ УРОКІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

1. Б. Хмельницький був першим і, на жаль, останнім в історії України 13-20 століть політиком, який зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, а й за допомогою гнучкої зовнішньої і внутрішньої політики об'єднати для досягнення цієї мети зусилля різних класів, станів і груп українського суспільства. Ідея „державність через єдність” є чи не найголовнішою і сьогодні.
2. Він завжди вважав, що сила незалежної держави – насамперед, в її економічній незалежності. Це дозволило йому піднятися над становими прагненнями і діяти в загальнонаціональних інтересах.
3. Б. Хмельницький був полководцем європейського масштабу. Він створив одну з найсильніших армій у тогочасній Європі, зумів належним чином озброїти її, значно підвищив ефективність української кінноти та артилерії. Не програвши жодної битви, гетьман заслуговує на почесне місце в історії військового мистецтва. Чи не є це кращим прикладом для наслідування для Збройних Сил України?
4. Видатні дипломатичні здібності гетьмана можуть бути достойним прикладом для наших дипломатів та творців зовнішньої політики. Невеличкий Чигирин свого часу став визначним центром міжнародного життя середини 17 ст. У надзвичайно складних міжнародних умовах, маневруючи між інтересами супротивників, він зумів зберегти основне – українську державу.
5. Досконале знання життя, культури і освіти свого народу дозволило йому сформулювати основоположні принципи національної ідеї, яка утверджується в ментальності українців і стає гаслом їхніх визвольних змагань у другій половині 17-20 століттях.

ОБМЕЖЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ САМОВРЯДУВАННЯ (АВТОНОМНОГО УСТРОЮ) УКРАЇНИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

До теми 3

ОБМЕЖЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ		
<i>Основні історичні факти</i>		
31.XII(10.I) 1663 р.	царський уряд утворив спеціальний приказ — «Приказ Малюя Росии» (Малоросійський приказ проіснував до 1722 р.)	— спеціальна державна установа в московській державі для управління Лівобережною Україною
02.XI. 1708 р.	за наказом російського царя Петра I було знищено м. Батурин — столицю Гетьманщини	знищено резиденцію гетьманів Лівобережної України
27.V(07.VI) 1722 р.	указом російського царя Петра I була створена перша Малоросійська колегія (у 1727 р. — ліквідована)	— орган царської адміністрації для управління Лівобережною Україною (введений замість Малоросійського приказу, що розташувався у Москві)
10(21). XI. 1764 р.	указом Катерини II остаточно скасовано гетьманство в Лівобережній Україні (функції гетьмана виконувала друга Малоросійська колегія 1764—1786 рр.)	було остаточно ліквідовано державно-політичну владу та самоврядування в Україні
03.VIII. 1775 р.	Катерина II видала маніфест «Про знищення Запорозької Січі та зарахування оної до Новоросійської губернії»	зруйнування Запорозької Січі як військово-політичної організації українського козацтва, яка виконувала державні функції в Україні
16.IX. 1781 р.	указом Катерини II скасовано полково-сотенний устрій України (у 1782—1783 рр. запроваджено російський губернський поділ)	українські адміністративні, судові органи та інші ланки місцевого управління замінялися відповідними російськими
03.V. 1783 р.	указ Катерини II про заборону переходу селян до інших панів на Лівобережній Україні	закладено основи юридичного закріпачення українських селян
21.IV(02.V) 1785 р.	Катерина II видала «Жалувану грамоту дворянству» («Грамота на права, вольності та пільги благородного російського дворянства»)	її дія поширювалася на українську шляхту і козацьку старшину як нагорода за зраду національних інтересів
21.IV(02.V) 1785 р.	Катерина II видала «Жалувану грамоту містам» («Грамота на права і вигоди містам Російської імперії»)	її дія поширювалася на українські міста, що означало ліквідацію міського самоврядування
27.III(07.IV) 1793 р.	виданий (оголошений ген. М.Кречетниковим) «Маніфест про приєднання польських областей до Росії»	Російська імперія проголосила своє право на територію Правобережної України, яка за Андрусівським перемир'ям (1667 р.) перебувала у складі Речі Посполитої
12.XII. 1796 р.	видано указ Павла I «Про новий поділ держави на губернії»	на історичній території Гетьманщини було утворено Малоросійську губернію у складі Російської імперії
XVIII ст.	запроваджено російську систему управління в Україні	остаточно ліквідовано самоврядування України у складі Російської імперії

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1648-1676 рр.)

- НАЦІОНАЛЬНО – ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА , ЩО СПАЛАХНУЛА В 1648 Р., ВЕЛАСЯ НЕ ЛИШЕ ПРОТИ Речі Посполитої, а й рівною мірою ПРОТИ ІНШИХ ВОРОГІВ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ – Московії та Криму;
- ТІСНИЙ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК І ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ, КОНФЕСІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БОРОТЬБИ;
- СОЦІАЛЬНА БОРОТЬБА ПЕРЕРОСЛА В СЕЛЯНСЬКУ ВІЙНУ 1648-1652 РР., ЩО ЗАВЕРШИЛАСЯ УТВЕРДЖЕННЯМ НОВОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН;
- РЕВОЛЮЦІЯ ТРИВАЛА ДОВГО, ЇЇ РОЗВИТОК БУВ НЕРІВНОМІРНИМ І СУПЕРЕЧЛИВИМ, ВІН СУПРОВОДЖУВАВСЯ РІЗКИМИ СПАЛАХАМИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ, ЯКА В 1658-1663 РР. НАБУЛА ФОРМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ;
- ПРОТЯГОМ ОСЕНІ 1649-1651 РР. ВІД УЧАСТІ В РЕВОЛЮЦІЇ ВІДІЙШЛО НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ, ЯКЕ В ЖОРСТОКИХ РЕАЛІЯХ БОРОТЬБИ СТАВАЛО ЗАРУЧНИКОМ І ЖЕРТВОЮ ВОЄННИХ ДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ, КРИМСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ АРМІЙ;
- ПРОВІДНУ РОЛЬ У РОЗВИТКУ РЕВОЛЮЦІЇ ВІДІГРАВАЛО КОЗАЦТВО – СТАН ДРІБНИХ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ ФЕРМЕРСЬКОГО ТИПУ;
- БІЛЬШІСТЬ ПАНІВНОГО СТАНУ СУСПІЛЬСТВА – КНЯЗІ, МАГНАТИ, ПАНИ І ШЛЯХТА ЗРАДИЛА НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ І СПІЛЬНО З ПОЛЯКАМИ, ЛИТОВЦЯМИ ТА БІЛОРУСАМИ ПРИДУШУВАЛА ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ України за СОБОРНІСТЬ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ;
- СЛАБКІЙ ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК РЕВОЛЮЦІЇ МАЛИ МІЩАНИ, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, ВИЩЕ ТА СЕРЕДНЄ ДУХІВНИЦТВО;
- ДОМІНУВАЛИ ЗБРОЙНІ ФОРМИ БОРОТЬБИ, ЯКА ВІД ЧАСУ ДО ЧАСУ НАБУВАЛА ЖОРСТОКОГО ХАРАКТЕРУ Й СУПРОВОДЖУВАЛАСЯ ПРОЯВАМИ ЕТНІЧНИХ ЧИСТОК;
- УКРАЇ НЕГАТИВНУ РОЛЬ ВІДІГРАВ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР, БО УРЯДИ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ УСІЯКО ПРОТИДІЯЛИ ВИБОРЕНОЮ Україною НЕЗАЛЕЖНОСТІ Й ПРАГНУЛИ ВКЛЮЧИТИ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ДО СВОЇХ ВОЛОДІНЬ.

ОСНОВНІ ПУНКТИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКО-МОСКОВСЬКОГО ДОГОВОРУ (БЕРЕЗЕНЬ 1654 Р.):

- ❖ ● невтручання царських представників у справи місцевих судів та управління;
- ❖ ● збереження прав і вольностей Війська Запорозького, козаків, шляхти та міщан;
- ❖ ● 60-тисячний козацький реєстр;
- ❖ ● виборність гетьмана і старшини;
- ❖ ● встановлення платні реєстровим козакам;
- ❖ ● право гетьмана приймати чужоземних послів;
- ❖ ● участь московського війська у війні з Польщею.

ТРИ ЕТАПИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1648 – 1676 РР.

1. лютий 1648 р. – серпень 1657 р. (до смерті Б. Хмельницького);
2. вересень 1657 р. – червень 1663 р. (поділ України на два гетьманства);
3. червень 1663 – вересень 1676 р. (кінець правління П. Дорошенка).

УКРАЇНСЬКІ ГЕТЬМАНИ

№ з/п	Гетьмани	П.І.П	Роки правління	Примітка
1.	Гетьман	ДМИТРО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ - БАЙДА	1550 - 1563	13 років
2.	Гетьман	ПЕТРО КОНАШЕВИЧ – САГАЙДАЧНИЙ	1614 – 1622	8 років
3.	Гетьман	МИХАЙЛО ДОРОШЕНКО	1622 – 1628	6 років
4.	Гетьман	БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ	1648 – 1657	9 років
5.	Гетьман	ІВАН ВИГОВСЬКИЙ	1657 – 1659	2 роки
6.	Гетьман	ЮРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ	1659 – 1663	4 роки
7.	Гетьман	ПАВЛО ТЕТЕРЯ	1663 – 1665	2 роки
8.	Гетьман	ІВАН БРЮХОВЕЦЬКИЙ	1663 – 1668	5 років
9.	Гетьман	ДАМ'ЯН МНОГОГРІШНИЙ	1668 – 1672	4 роки
10.	Гетьман	ПЕТРО ДОРОШЕНКО	1665 – 1676	11 років
11.	Гетьман	МИХАЙЛО ХАНЕНКО	1669 – 1674	5 років
12.	Гетьман	ІВАН САМОЙЛОВИЧ	1672 – 1687	15 років
13.	Гетьман	ІВАН МАЗЕПА	1687 – 1709	22 роки
14.	Гетьман	ІВАН СКОРОПАДСЬКИЙ	1709 – 1722	13 років
15.	Гетьман	ПАВЛО ПОЛУБОТОК	1722 – 1724	2 роки
16.	Гетьман	ДАНИЛО АПОСТОЛ	1727 – 1734	7 років
17.	Гетьман	КИРИЛО РАЗУМОВСЬКИЙ	1750 – 1764	14 років

30x42cm

УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1648-1676 рр.)

- По-перше, її події переконливо продемонстрували, що тільки створення незалежної соборної держави створює необхідні політичні умови для повноцінного розвитку нації, реалізації її потенціальних можливостей.
- По-друге, розбудова держави вимагає не лише граничного напруження зусиль всієї нації й цілеспрямованої політики її еліти, а й щоденної чорнової роботи над формуванням її різних інституцій та ефективно діючого апарату управління, рішучої боротьби з сепаратизмом, отаманством, анархією й охлократією. Саме такий курс Богдана Великого забезпечив витворення держави, а відхід від нього став однією з головних причин її руйнування.
- По-третє, при творенні держави еліта неодмінно мусить враховувати прагматизм українців і в жодному випадку не ігнорувати розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем суспільства, спрямованих на задоволення інтересів переважної більшості соціальних груп, прошарків і станів.
- По-четверте, питання життя й смерті створюваної Української держави є питанням єдності чи роз'єднаності політичної еліти, а відтак і суспільства. Небажання старшин згуртуватися навколо державної ідеї, висунення ними на чільне місце не національних, а особистих амбітних інтересів призвело до розколу суспільства на ворожі табори й жорстокої міжособної боротьби, яка в підсумку обернулася зруйнуванням створеної в 1648-1650 рр. держави.
- По-п'яте, найважчі й найскладніші проблеми процесу становлення держави та відстоювання її незалежності слід розв'язувати, покладаючись лише на власні сили й виходячи насамперед із захисту національних інтересів. Спроби перекласти їх на допомогу ззовні та найменші поступки суверенітетом в ім'я хоч би яких там було високих і благородних цілей обертаються для нації й держави катастрофою.
- Етнічна спільнота перетворюється в націю, коли усвідомлює власну самобутність і створює свою державу. Втрачаючи державу, національну самосвідомість і мову, нація переживає процес руйнації.

ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ		
Інокентій Гізель	“Синопис”	1674
Феодосіє Софонович	“Кройнік з літописів стародавніх”	1670-ті
Симеон Полоцький	“Вечеря духовна”	1681
Пилип Орлик	“Вивід прав України”	1712
Григорій Граб'янка	“Дійства презильної брані”	1710, опубліковано 1793
Самійло Величко	“Літопис”	1715–20-ті, опубліковано 1848–64
Стефан Яворський	“Слізне з книгами прощання”	Початок XVIII ст.
Данило Туптало (Димитрій Ростовський)	“Четъі Мінеі”	1689–1705
Йоаникій Галатовський	(“Ключ розуміння”	1659, 63, 65

НАВЧАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСЕРЕДКИ			
Львів	Львівське Успенське братство (з 1460-х) (1586 отримало ставропігію – право невідпорядкування місцевим владикам).	Львівська братська друкарня (1573) – видання “Апостола” і “Букваря” Іфана Федоровича Москвитина (1574).	Львівська братська школа (1585). Засновники Юрій Рогатинець, Дмитро Красовський, Стефан і Лаврентій Зизаній; перший ректор архієпископ елассонський, грек Арсеній.
Острого (1570-ті–1630-ті); патрон Василь-Костянтин Острозький	Острозький учений гурток (з 1574) Герасим Смотрицький, Андрій Римша, Іван Федорович Москвитин, Мотовило, Кирило Лукаріс, Дем’ян Наливайко, Йов Борецький.	Острозький науково-видавничий заклад (з 1576) – історико-філологічні наукові студії богословського ухилу; Острозька друкарня (1578–1612) – видання “Острозької Біблії” Івана Федоровича Москвитина (1581) – перша друкована Біблія церковнослов’янською мовою.	Острозька школа (з 1578) – придворний ліцей, функціонував без статуту і навчальної регулярності; викладали сім вільних мистецтв, граматику латинської, грецької і церковнослов’янської мов; перший ректор Герасим Смотрицький.
Київ	Київський учений гурток Памва Беринда (“Лексикон словеноросский”), Лаврентій Зизаній, Захарія Копистенський, Тарасій Земка, Афанасій Кальнофойський, Касіян Сакович	Київське Богоявленське братство (1616) та Київська братська школа (ректори Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович)	Києво-Печерська лавра (архімандрити Єлисей Плетенєцький (1599–1624), Захарія Копистенський (1624–1627)). Друкарня при монастирі, монастирська папірня в Радомишлі під Києвом – видання “Часословця” (1616).
	Києво-Могилянський колегіум (з 1632)		
Єзуїти (1564 перша поява на землях Речі Посполитої). Єзуїтські колегії у Вільні (1569) та Ярославі (1574).			

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ

ВСТУП. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

1. Що вивчає історична наука?

- 1) відносини між людьми в процесі виробництва матеріальних благ;
- 2) закономірності розвитку суспільного життя;
- 3) розвиток людського суспільства від його виникнення до сьогодення.

2. Які науки з названих нижче вивчають відносини в людському суспільстві?

- 1) гуманітарні;
- 2) природничі;
- 3) математичні.

3. З якими з перелічених нижче наук найбільше пов'язана історична наука?

- 1) з фізикою, хімією, математикою;
- 2) з філософією, політологією, основами економічної теорії;
- 3) з медициною, біологією, біохімією.

4. Що являє собою предмет історії України?

- 1) взаємовідносини поміж людьми в процесі виробництва ними матеріальних благ;
- 2) сукупність явищ, подій, фактів, що відбувалися в Україні з давніх часів і до наших днів;
- 3) рослинний і тваринний світ України.

5. Що вивчає дисципліна «Історія України»?

- 1) виникнення і розвиток людського суспільства на території сучасної України від появи людини і до нинішніх днів;
- 2) зародження, існування і діяльність в Україні політичних партій і рухів;
- 3) переважно життя і діяльність князів, гетьманів, царів, генсеків, президентів.

6. Чи можна вважати історію України складовою частиною світової історії?

- 1) ні, тому що Україна – це суверенна, незалежна держава;
- 2) ні, тому що Україна ніколи не мала своєї державності;
- 3) так, історія України є складовою частиною світової історії.

7. Чим відрізняється вузівський курс історії України від шкільного курсу?

- 1) абсолютно нічим;
- 2) вузівський курс історії України допомагає студентам з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки історичного процесу, закономірності й закони розвитку людського суспільства, чого немає в шкільному курсі;
- 3) ні чим, бо вузівський курс, як і шкільний, вивчає лише події, факти, імена.

8. Який з перелічених нижче принципів історичної науки вимагає вивчати, оцінювати історичні події, явища, з'ясувавши істину, правду, виключаючи тенденційність?

- 1) об'єктивності;
- 2) єдності теорії й практики;
- 3) пріоритету суспільного прогресу.

9. Чи можна знати історію України, вивчаючи лише окремі її події і факти?

- 1) можна, для цього потрібно добре засвоїти лише хронологічні дати;
- 2) ні, це будуть неповні, лише фрагментарні знання;
- 3) можна, бо саме так побудована історична наука.

10. Що є основою історичного дослідження?

- 1) першоджерела;
- 2) художня література;
- 3) усні перекази про історичні події, про людей.

11. Що є першоджерелами вивчення історії України?

- 1) художня література;
- 2) археологічні пам'ятки, державні акти, архівні матеріали;
- 3) пригодницька література.

12. Чи можна мемуарну літературу вважати першоджерелами?

- 1) ні, бо вона належать до художньої літератури;
- 2) мемуари є єдиними першоджерелами, оскільки їх автори, як правило, є учасниками історичних подій;
- 3) можна в тому разі, коли їх автори об'єктивно описують події, користуючись архівними матеріалами, не перекручують і не прикрашають факти, події.

13. Яка наука вивчає історичну науку?

- 1) філософія;
- 2) фізична географія;
- 3) історіографія.

14. Для чого потрібна історична підготовка фахівцеві з вищою технічною освітою?

- 1) щоб мати свою точку зору на крупні історичні процеси, свій підхід до аналізу найважливіших суспільних явищ у минулому і сьогодні навколо нас;
- 2) заради престижу у виробничому колективі;
- 3) наявність історичної підготовки вимагається під час прийому на будь-яку роботу.

ПЕРВІСНООБЩИННИЙ ЛАД І СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

1. З чого бере початок історія людства?

- 1) з появи життя на Землі;
- 2) з появи на Землі першої людини;
- 3) з того відрізка часу, який вперше зафіксований у найдавніших письмових джерелах, у першу чергу в літописах, що дійшли до нас.

2. Коли з'явилася первісна людина на території сучасної України?

- 1) близько 1 мільйона років тому;
- 2) 100 тисяч років тому;
- 3) близько трьох-чотирьох тисяч років тому.

3. Яка історична наука вивчає пам'ятники матеріальної культури найдавніших часів?

- 1) історіографія;
- 2) іконографія;
- 3) археологія.

4. Що являє собою первіснообщинний лад?

- 1) це суспільний устрій людства з розвиненими класовими відносинами;
- 2) це перша в історії людини суспільно-економічна формація, що охоплює час від появи першої людини і до зародження класового суспільства;
- 3) це суспільний лад, у якому людина вперше привчила диких тварин.

5. Що покладене в основу назв віків первіснообщинного ладу?

- 1) матеріал, з якого здебільшого вироблялися знаряддя праці;
- 2) перші слова, які залишили після себе в наскальних надписах первісні люди;
- 3) матеріали, які першими були знайдені археологами.

6. Яка з цих послідовностей правильна?

- 1) бронзовий, кам'яний, залізний;
- 2) кам'яний бронзовий, залізний;
- 3) кам'яний, залізний, бронзовий.

7. В якій послідовності слід розглядати перелічені нижче періоди кам'яного віку?

- 1) мезоліт, неоліт, палеоліт;
- 2) палеоліт, мезоліт, неоліт;
- 3) мезоліт, палеоліт, неоліт.

8. Що являла собою організація суспільства періоду раннього палеоліту?

- 1) первісна дородова община;
- 2) сусідська община;
- 3) парна сім'я.

9. Що було основним у господарській діяльності первісної людини періоду раннього палеоліту?

- 1) збирання рослинної їжі та епізодичне полювання на дрібних тварин;
- 2) обробка землі примітивними знаряддями праці;
- 3) догляд за прирученими тваринами.

10. Яке місце займав вогонь у житті людини раннього палеоліту?

- 1) в цей період людина ще не знала вогню;

- 2) людина знала вогонь, користувалася ним, але ще не вміла його добувати;
- 3) людина добре володіла вогнем, уміла його видобувати і підтримувати.

11. Чи можна в сучасних умовах мавпу зробити людиною?

- 1) так, можна, але для цього ще не вироблена відповідна технологія;
- 2) так, вже є деякі позитивні наслідки цієї роботи;
- 3) ні, тому що зміни в укладі життя мавпи і мавполюдини відбувалися надто повільно, тривали сотні тисяч років.

12. Коли полювання поряд зі збиральництвом стало найважливішим видом господарської діяльності первісної людини?

- 1) в умовах раннього палеоліту;
- 2) в середньому палеоліті;
- 3) в неоліті.

13. Коли виникають расові відмінності людей?

- 1) з моменту виділення людини з тваринного світу;
- 2) в умовах середнього палеоліту;
- 3) в умовах формування феодальних відносин у суспільстві.

14. Чи мав льодовиковий період суттєвий вплив на розвиток первісної людини?

- 1) ні, не мав ніякого;
- 2) вплив був зовсім мінімальним;
- 3) за цей час удосконалились знаряддя праці людини, ускладнилася мова, людина почала заселяти печери тощо.

15. Переважно який вигляд мало житло людини доби пізнього палеоліту?

- 1) природні печери, пристосовані для житла;
- 2) землянки, закриті шкірами, з вогнищами посередині;
- 3) близький до житла сучасної людини.

16. Що являв собою суспільний устрій людей доби пізнього палеоліту?

- 1) плем'я;
- 2) первісна дородова община;

3) родовий лад.

17. Що послужило головними причинами виникнення матріархату?

- 1) психологічні особливості жінок;
- 2) те, що жінка вела господарство, готувала їжу, доглядала за житлом, підтримувала вогонь; родовід вівся від матері-жінки;
- 3) виникнення парного шлюбу.

18. Чим пояснюється наявність у людей періодів палеоліту і мезоліту спільної праці і спільної власності на засоби виробництва та продукти праці?

- 1) низьким рівнем розвитку продуктивних сил;
- 2) однорідним класовим складом населення;
- 3) тим, що людина ще не навчилася експлуатувати іншу людину.

19. Який вид зброї, винайдений у добу мезоліту, зберігся у людей аж до середньовіччя?

- 1) звичайна палиця;
- 2) бойова сокира;
- 3) лук зі стрілами.

20. Які зміни відбулися в житті первісної людини в зв'язку з її переходом до землеробства і скотарства?

- 1) ніяких змін не відбулося;
- 2) збільшилось виробництво продуктів, що разом з цим призвело до майнового розшарування суспільства;
- 3) люди перестали займатися збиранням, полюванням і рибною ловлею.

21. Коли чоловіки посіли провідне місце у виробництві і сім'ї, а на зміну матріархатові прийшов патріархат?

- 1) в період розшарування суспільства на багатих і бідних;
- 2) після відокремлення скотарства від мисливства і виділення його з землеробства, коли чоловіча праця стала основною в суспільному виробництві;
- 3) після суттєвих змін, що відбулися в праці землеробів.

22. Чим відрізняється плем'я від роду?

- 1) нічим;
- 2) плем'я являє собою форму організації суспільства, в якій відсутні родинні та господарські зв'язки людей;
- 3) племена – це об'єднання родів, які проживали на сусідніх територіях і мали поміж собою родинні, економічні та господарські зв'язки.

23. Звідки племена культур доби неоліту отримали свою назву?

- 1) з надписів у печерах, зроблених первісними людьми;
- 2) з усних переказів;
- 3) назви племен давалися в наші часи археологами за назвами місцевостей, населених пунктів, поблизу яких були виявлені і вивчені поселення цих племен.

24. Чому мідний вік займає незначне місце у вивченні історії первісного суспільства?

- 1) мідний вік був дуже короткотічним у порівнянні з кам'яним, бронзовим та залізним віками;
- 2) тому що до нашого часу залишилося мало пам'яток матеріальної культури цього періоду;
- 3) історики приділяли незначну увагу вивченню цього періоду.

25. Який суспільно-політичний устрій панував на території сучасної України в VI-V століттях до н.е.?

- 1) первіснообщинний;
- 2) рабовласницький;
- 3) феодальний.

26. Чи було класичним рабство в східних слов'ян?

- 1) так, було;
- 2) рабства в східних слов'ян не було зовсім;
- 3) рабство в східних слов'ян не було класичним і мало специфічні особливості: люди, повернуті в рабство, як правило, ставали членами сімей своїх володарів, їх праця була другорядною, або ж полонені відпускалися на волю.

27. Чому рабство в східних слов'ян було безперспективним?

- 1) рабовласники не мали можливостей вільно придбавати рабів;

- 2) період розкладу первіснообщинного ладу в слов'ян співпав з періодом розпаду рабовласницьких відносин у Західній Європі; феодалні відносини, як більш прогресивні, прийшли у слов'ян на зміну первіснообщинним;
- 3) слов'яни були територіально ізольованими від іншого світу, і рабовласницькі відносини їм були незнайомими.

28. Чому рабовласницькі міста-держави в Північному Причорномор'ї проіснували відносно короткий відрізок часу (близько двох століть)?

- 1) із-за несприятливих кліматичних умов;
- 2) із-за гострої внутрішньої класової боротьби та частих набігів кочових племен;
- 3) із-за відсутності плідних земель.

29. Які групи слов'янських племен більшістю дослідників вважаються попередниками сучасних українців, росіян, білорусів?

- 1) східні слов'яни;
- 2) західні слов'яни;
- 3) південні слов'яни.

30. Чи можна вважати скіфів предками сучасних українців?

- 1) ні, тому що скіфи на території сучасної України не проживали;
- 2) так, це предки слов'ян і сучасних українців;
- 3) ні, це іранська група племен, що поселялася рядом із слов'янами.

31. Що являє собою товарне виробництво?

- 1) виробництво лише для власного споживання;
- 2) виробництво для обміну чи продажу;
- 3) виробництво, що ґрунтується на застосуванні машин.

32. Що являла собою територіально-сусідська община?

- 1) форму суспільного устрою, ґрунтовану на об'єднанні груп сусідніх, але самостійних домогосподарств;
- 2) общину, ґрунтовану на общинних відносинах;
- 3) на певній території проживали племена, між якими існували незначні родинні зв'язки.

33. Що позначалося терміном «землі» у східних слов'ян?

- 1) військові союзи;
- 2) територіальні князівства, що склалися з різних племен або їх частин;
- 3) родоплемінні союзи.

34. Назвіть перші міста, що виникли в східних слов'ян на території сучасної України?

- 1) Полтава, Харків, Одеса, Суми;
- 2) Київ, Чернігів;
- 3) Новгород, Смоленськ, Полоцьк.

35. Яку релігію мали східні слов'яни у VII-VIII століттях н.е.?

- 1) християнство;
- 2) іудаїзм;
- 3) східні слов'яни на той час були язичниками і не мали своєї релігії.

36. Що значною мірою стримувало розвиток суспільних і господарсько-економічних процесів у східних слов'ян у першому тисячолітті н.е.?

- 1) тяжка боротьба з загарбниками за виживання;
- 2) несприятливі кліматичні умови;
- 3) залишки рабовласницьких відносин.

КИЇВСЬКА РУСЬ. ФЕОДАЛЬНА РОЗДРОБЛЕНІСТЬ

1. Що сприяло формуванню в IX столітті держави в східних слов'ян?

- 1) дуже високий рівень розвитку продуктивних сил;
- 2) родиноплеменна знать, яка швидко збагачувалась, потребувала підтримки свого панування над рештою населення; кочові племена постійно нападали на окремі князівства;
- 3) розрізнені армійські формування в окремих феодалів треба було об'єднати в єдину армію, що можливо лише в умовах єдиної централізованої держави.

2. Чи має підтвердження «норманська теорія» утворення давньоруської держави?

- 1) так, літописи та легенди об'єктивно підтверджують суспільні процеси, що відбувались у східних слов'ян під впливом варягів;
- 2) в історії ранньфеодальної Русі немає більш-менш помітних слідів впливу варягів на соціально-економічні та політичні інститути слов'ян, на їх мову і культуру;

3) археологічні знахідки підтверджують великий вплив варягів на утворення давньоруської держави.

3. Який суспільно-політичний лад панував у Київській Русі?

- 1) первіснообщинний;
- 2) рабовласницький ;
- 3) ранній феодальний.

4. Що свідчило про те, що Київська Русь була досить міцною, розвинутою, відомою в світі державою?

- 1) на Русі була розвинена зовнішня торгівля, існували договори з Візантією тощо;
- 2) з незапам'ятних часів на Русі була своя релігія;
- 3) русичі вміло використовували в своїх цілях сили природи.

5. Що свідчило про те, що на Русі здавна була своя писемність?

- 1) на Русі раніше, ніж у інших країнах Європи, почалося книгодрукування;
- 2) договір князя Олега з Візантією був складений давньоруською і давньогрецькою мовами;
- 3) писемність у Київській Русі з'явилася лише в період феодальної роздробленості.

6. За що древляни убили князя Ігоря?

- 1) за нездатність керувати військом під час походів;
- 2) за непомірну жадібність під час збору податі;
- 3) від нерозуміння його далекосяжної зовнішньої політики.

7. Чи можна вважати, що княгиня Ольга проводила ту ж саму внутрішню і зовнішню політику держави, яку вів її чоловік князь Ігор?

- 1) так, можна повністю.
- 2) Ольга на відміну від князя Ігоря упорядкувала збір податі;
- 3) у внутрішній і зовнішній політиці Ольга повністю повторила досвід свого чоловіка князя Ігоря.

8. Що свідчило про те, що на Русі за часів князя Володимира Великого вже повністю склалися феодально-кріпосницькі виробничі відносини?

- 1) з'явилися крупні феодала-землевласники;

- 2) з'явилися перші заводи і фабрики;
- 3) усім селянам порівну роздали князівські землі.

9. Яка з найбільш поширених на той час у світі релігій була вибрана князем Володимиром для запровадження на Русі?

- 1) іудейство;
- 2) іслам;
- 3) християнство.

10. Яке значення мало хрещення Русі для подальшого розвитку держави?

- 1) зміцнювалася державна влада і територіальна єдність Русі, яка ставала рівною з іншими християнськими державами;
- 2) задовольнялося бажання народу мати свою релігію;
- 3) Русь отримувала перевагу в зовнішній торгівлі з країнами Африки.

11. Що являла собою «Руська правда» Ярослава Мудрого?

- 1) перша українська газета;
- 2) перший збірник законів на Русі;
- 3) перша конституція Української РСР.

12. Яка причина масових народних заворушень на Русі другої половини XI століття?

- 1) засуха і неврожай;
- 2) посилення ролі крупного феодалного землеволодіння, подальший розвиток феодалних відносин;
- 3) війна, яку розв'язав ефіопський король проти Київської Русі.

13. Що послужило головними причинами роздробленості давньоруської держави?

- 1) часті набіги кочових племен;
- 2) розвиток феодалних відносин, зміцнення окремих князівств і бажання дрібних феодалів позбавитися центральної влади; послаблення кочових племен, які робили набіги на руські землі;
- 3) вторгнення на Русь монголо-татарських загарбників.

14. Чи можна вважати феодальну роздробленість Київської Русі наслідком її економічного занепаду?

- 1) так, можна;
- 2) можна, оскільки роздробленість будь-якої держави є, перш за все, наслідком її економічного занепаду;
- 3) ні, занепаду не було, оскільки відокремлені князівства були міцними, розвиненими і вже могли існувати самостійно.

15. Що являла собою феодальна вотчина (або отчина)?

- 1) вид повинності на користь державі;
- 2) земля, що її отримували воїни за службу князеві;
- 3) земельне володіння, що переходило від батька до сина.

16. Переважно який характер мали феодальні вотчини та селянські общини за часів феодальної роздробленості Русі?

- 1) переважно натуральний;
- 2) переважно товарний;
- 3) переважно капіталістичний.

17. Що означає термін «закупи»?

- 1) продукти, закуплені феодалами в селян;
- 2) вид торгівлі;
- 3) селяни, які брали в феодалів у борг «купу» – тобто частину врожаю, худоби, грошей тощо і ставали від них залежними.

18. Що означає термін «смерди»?

- 1) вид житла;
- 2) основна маса сільського населення;
- 3) рогата худоба.

19. Назвіть найбільші міста Галицько-Волинського князівства періоду феодальної роздробленості:

- 1) Новгород, Суздаль, Псков, Ростов Великий;
- 2) Галич, Львів, Перемишль, Володимир-Волинський;

3) Житомир, Київ, Чернігів, Харків.

20. Що являли собою давньоруські літописи?

- 1) своєрідні хроніки тривалих часів, у яких описувалося здебільшого життя князів, знаті, їх походи та інше;
- 2) книги реєстрації народжених за «літо», тобто за один рік;
- 3) надписи на стінах храмів, залишені будівельниками.

21. Що Вам відомо про берестяні грамоти?

- 1) це почесні грамоти, якими нагороджували людей за охорону берестяних лісів;
- 2) це берестяні прути, якими карали в школах учнів;
- 3) це шматочки березової кори, які використовувалися для письма.

22. Що сприяло відносно швидкому завоюванню монголо-татарами давньоруських земель?

- 1) відсутність у окремих князівствах озброєних дружинників;
- 2) роздробленість давньоруської держави;
- 3) наявність у монголо-татар важкої артилерії.

23. Чому шкода, що була завдана золотоординськими завойовниками країнам Західної Європи, була меншою, ніж пограбування земель Південно-Західної Русі?

- 1) місцевий ландшафт західноєвропейських країн був дуже незручним для походів хана Батия;
- 2) завоювання країн Західної Європи не входило до попередніх планів хана Батия;
- 3) головний удар завойовників сприйняла на себе Русь, тому сили Золотої Орди, що спрямовувалися в Західну Європу, були значно послабленими.

24. Які наслідки монголо-татарських завоювань для Русі?

- 1) монголо-татарська навала загальмувала розвиток давньоруських земель і призвела до їх значного відставання від розвинених країн Західної Європи;
- 2) загарбниками було відвойовано в Русі багато земель;
- 3) завоювання мали великий негативний вплив лише на подальший стан важкої промисловості й залізничного транспорту на Русі.

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТОЛІТЬ

1. Що являв собою вотчинний суд?

- 1) суд Великого князя;
- 2) суд польського короля;
- 3) суд удільних феодалів на місцях.

2. З якою метою на Русі застосовувався вотчинний суд?

- 1) з метою досягнення справедливості в правосудді;
- 2) для посилення закріпачення селян;
- 3) з метою спрощення ведення судового процесу.

3. В чому полягали державні повинності селян Галичини в XIV-XV століттях?

- 1) селяни несли лише обов'язкову військову службу;
- 2) селяни сплачували податки, будували і ремонтували замки, дороги, мости тощо;
- 3) селяни відбували лише відробіткову ренту на користь феодалам.

4. Хто такі селяни військової служби в Україні в XIV-XV століттях?

- 1) селяни, що призивалися на службу до війська на 25 років;
- 2) селяни, які в разі необхідності повинні були покидати свою роботу і вливатися до ополчення;
- 3) селяни, що бралися Великим князем на військову службу, тимчасово звільнялися від феодалних повинностей, але службу відбували за свій кошт.

5. Яких селян називали «похожими»?

- 1) зовні схожих один на іншого;
- 2) таких, які були феодално залежними, але зберігали право переходу від одного феодалного володіння до іншого;
- 3) тих, що відправлялися в походи в інші землі в пошуках заробітку.

6. Що являли собою цехи, які з'явилися в Україні в XV столітті?

- 1) об'єднання ремісників однієї або кількох споріднених професій;
- 2) підрозділи на крупних промислових підприємствах;
- 3) навчальні заклади, які готували ремісників.

7. Яке з перелічених нижче міст України першим отримало привілеї на самоврядування (так зване «Магдебурзьке право»)?

- 1) Харків;
- 2) Львів;
- 3) Донецьк.

8. Яку мету переслідувала польська шляхта, здійснивши унію католицької та православної церков?

- 1) послабити зв'язки українського і білоруського народів з Московською державою;
- 2) спростити стосунки України з країнами Азії;
- 3) надати українцям право вільного вибору релігії.

9. Як склалися стосунки між Україною і Туреччиною в XIV-XV століттях?

- 1) ці стосунки були миролюбними з обох сторін;
- 2) українці дуже часто здійснювали спустошливі походи на турецькі міста і утримували їх у своїх руках, а за звільнення брали великі викупи;
- 3) в Україну частими були турецько-татарські набіги, грабувалися міста і села, тисячі людей забиралися в полон і продавалися в рабство.

10. Чи можна вважати, що причини виникнення козацтва мали лише однозначний характер?

- 1) причина виникнення козацтва була лише одна: це боротьба з кріп осництвом;
- 2) причина виникнення козацтва була лише одна – військово-стратегічна: найнятися на військову службу до польського короля чи кримського хана;
- 3) причин виникнення козацтва було кілька: економічні, соціальні, військові, політичні.

11. Чим переважно займалися козаки?

- 1) несли лише військову службу;
- 2) військову службу поєднували із землеробством і скотарством;
- 3) займалися лише мисливством і рибальством.

12. З якою метою була створена Запорізька Січ?

- 1) для боротьби проти татар і польської шляхти;

- 2) для освоєння нових земель;
- 3) для отримання козаками привілеїв по службі.

13. Чи можна вважати військово-адміністративне врядування в Запорізькій Січі абсолютно демократичним?

- 1) так, можна, бо всі посади в Січі були виборними;
- 2) так, можна, бо кожен козак у Січі мав право голосу;
- 3) ні, бо існувало майнове розшарування, верхівка козацтва мала перевагу над рядовим козацтвом, тому Січ не була абсолютно демократичною.

14. Хто такі реєстрові козаки?

- 1) селяни-втікачі, які знаходились на обліку в поліції;
- 2) козаки, які мали землі за межами козацького кошу;
- 3) козаки, що наймалися на службу до польського короля і заносилися до спеціального списку (реєстру), а за службу отримували платню.

15. Чим відрізнялися реєстрові козаки від нереєстрових?

- 1) нічим;
- 2) до реєстру попадали переважно заможні козаки, які, на відміну від нереєстрових, мали привілеї, отримували платню за службу;
- 3) реєстрові козаки, на відміну від нереєстрових, не мали права покидати землі свого феодала без його дозволу.

16. Як склалися стосунки між козаками і українськими селянами?

- 1) козаки були байдужими до нужд селянства;
- 2) в більшості своїй козаки підтримували селянські виступи проти феодалного гніту;
- 3) інтереси козаків і селян не співпадали, між ними не було ніяких стосунків.

17. Коли і де вперше зустрічається назва південно-західних земель Русі як Україна?

- 1) в описах IX століття про становлення давньоруської держави;
- 2) в Київському літописі під датою 1187 рік;
- 3) в «Слові о полку Ігоревім».

18. Коли розпочався процес формування єдиної української народності?

- 1) в добу первіснообщинного ладу;
- 2) в добу Київської Русі та її феодальної роздробленості;
- 3) в умовах капіталістичного розвитку України.

19. Що вплинуло ззовні на формування місцевих особливостей давньоруської народності?

- 1) монголо-татарська навала, литовська і польська окупації, а також феодальна роздробленість;
- 2) географічні та кліматичні умови регіонів;
- 3) ніякого впливу ззовні на формування місцевих особливостей давньоруської народності не було.

20. Чи можна вважати, що спільність економічного життя українців складалася водночас із формуванням їх народності?

- 1) так, можна;
- 2) єдине, що в той час об'єднувало українців, це спільна економіка;
- 3) ні, в той час в українських землях існували лише окремі економічні зв'язки.

21. Чи можна вважати культуру однією з ознак української народності?

- 1) у будь-якої народності культура є однією з її ознак;
- 2) характерні ознаки народності проявляються виключно в її культурі, і більше ні в чому;
- 3) для української народності культура, як виняток, не є її ознакою.

ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1648-1654 РОКІВ

1. Яка угода поклала початок існуванню федеративної польсько-литовської держави Речі Посполитої?

- 1) Люблінська унія 1569 року;
- 2) Третій литовський статут 1588 року;
- 3) Брестська (Берестейська) церковна унія 1596 року.

2. Що давав українським селянам Третій Литовський статут 1588 року?

- 1) відмінялося кріпосництво;
- 2) кожен селянин отримував право на придбання невеликого наділу землі за чисто символічну плату;

3) посилювався кріпосницький гніт.

3. Що являла собою Брестська (Берестейська) церковна унія 1596 року?

- 1) створення нової держави Речі Посполитої;
- 2) об'єднання православної і католицької церков, створення в західних землях України уніатської (греко-католицької) церкви;
- 3) укладення унії між християнами і мусульманами.

4. Яку мету переслідувала польська шляхта, здійснивши унію католицької і православної церков?

- 1) позбавити український народ самобутності, послабити зв'язки українського і білоруського народів з Московською державою;
- 2) спростити стосунки України з країнами Азії;
- 3) надати українцям право вільного вибору релігії.

5. Що дала церковна унія 1596 року українському народові?

- 1) урівнювала його в правах з польським народом;
- 2) зміцнювала позиції польської шляхти в Україні, посилювала експлуатацію українського народу;
- 3) ліквідувала церковні повинності селян.

6. Що являли собою поміщицькі фільварки?

- 1) форма повинності селян феодалам;
- 2) садиби з орною землею;
- 3) знаряддя праці, які застосовувалися в поміщицьких маєтках для переробки зернових культур.

7. Переважно чия праця застосовувалася феодалами на промислах?

- 1) робітників-пролетарів;
- 2) робітників, запрошених з-за кордону;
- 3) малоземельних і безземельних селян.

8. Що являли собою братства, які створювалися в Україні в XV-XVII століттях?

- 1) об'єднання людей за родинними ознаками;

- 2) національно-релігійні та просвітницькі організації православного духовенства, міщанства;
- 3) революційні організації.

9. Хто вважається засновником масового книгодрукування в українських землях?

- 1) російський першодрукар Іван Федоров;
- 2) помічник Івана Федорова Петро Мстиславець;
- 3) білоруський першодрукар Франциск Скорина.

10. Коли в Україні була надрукована перша книга?

- 1) в кінці XIII століття;
- 2) в XV столітті;
- 3) в другій половині XVI століття.

11. Як називалася перша книга, надрукована в Україні?

- 1) «Апостол»;
- 2) «Руська правда»;
- 3) «Буквар».

12. У першій половині XVII століття по Україні прокотилося кілька хвиль козацько-селянських повстань. Які їх наслідки?

- 1) повстання послабили феодальний гніт селян;
- 2) повстання викликали численні покарання селян, інші жорстокості з боку польських феодалів, але покращення життя народу не відбувалось;
- 3) в результаті цих повстань зруйнувалася кріпосницька система.

13. Який навчальний заклад став першою вищою школою в Україні?

- 1) Львівська братська школа;
- 2) Харківська духовна семінарія;
- 3) Києво-Могилянська академія.

14. Як ставилося православне українське духовенство в першій половині XVII століття до зближення України з Росією?

- 1) наступ католицького та уніатського духовенства на православну церкву штовхав українське православне духовенство до зближення з російською православною церквою;

- 2) українське православне духовенство було байдужим до усього, що відбувалося в Україні;
- 3) українське православне духовенство було противником такого зближення.

15. Зазначте хронологічні рамки визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького:

- 1) 1620-1621 роки;
- 2) 1648-1654 роки;
- 3) 1653-1658 роки.

16. Чим відрізнялася визвольна війна українського народу 1648-1654 років від козацько-селянських повстань 1591-1593 і 1630-х років?

- 1) принципів відмінностей не було;
- 2) визвольна війна була спрямована лише проти частих набігів кримських татар на українські землі;
- 3) визвольна війна носила загальнонародний рух проти польськошляхетського поневолення, в той же час як повстання носили обмежений, локальний характер.

17. Які ознаки свідчили про формування державності в українських землях в ході визвольної війни 1648-1654 років?

- 1) визнання народом влади гетьмана і козацької старшини (тобто військової, судової, адміністративної), формування військово-адміністративних одиниць (полків) тощо;
- 2) запровадження в містах посад полковників, сотників та інших;
- 3) створення при гетьманові старшинської ради.

18. Який період в історії України можна вважати кульмінаційною точкою сили і могутності українського народу і слави Богдана Хмельницького?

- 1) на момент підписання Зборівського миру 1649 року;
- 2) після Білоцерківської угоди 1651 року;
- 3) після Переяславської ради 1654 року.

19. Чи можна вважати Білоцерківську угоду 1651 року кроком України назад від Зборівського трактату?

- 1) так, це була велика поступка України польській шляхті;
- 2) ні, тому що на території Київського воєводства козацтву було дозволено мати

самоврядування;

3) нова угода не зачіпала умов Зборівського трактату.

20. Чому Богдан Хмельницький, шукаючи сильного покровителя України, віддав перевагу Росії?

- 1) не було іншої сильної держави;
- 2) Туреччина і Польща були нездатними допомагати Україні;
- 3) Україну з Росією пов'язували спільні корені походження, єдина релігія, близькі мови, культури та інше.

21. Що являли собою березневі статті Богдана Хмельницького?

- 1) це статті Богдана Хмельницького, надруковані в березні 1650 року в газеті, що видавалася козаками в Запорізькій Січі;
- 2) це лист Богдана Хмельницького до російського царя з проханням взяти Україну під свій захист;
- 3) це договірні статті, що визначали статус України в складі Росії.

22. Що позитивне дало Україні приєднання її до Росії?

- 1) посилювалась гетьманська влада;
- 2) український народ отримував захист від гніту польської шляхти, спустошливих набігів турок і татар;
- 3) ліквідовувалось кріпосництво.

23. Які негативні наслідки приєднання України до Росії?

- 1) Україна була поневолена на три століття, не могла мати своєї державності;
- 2) гетьманові заборонялося приймати послів іноземних держав;
- 3) Україні заборонялося мати козацьке військо.

24. Коли розпочалося масове заселення Слобожанщини?

- 1) в XIV столітті;
- 2) в середині XVII століття;
- 3) наприкінці XVIII століття.

УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТОЛІТТЯХ

1. Що давала українському народові Гадяцька угода 1658 року?

- 1) Україна знову ставала під владу Польщі, магнати і шляхта поверталися в свої маєтки в Україні;
- 2) козацька старшина позбавлялася привілеїв;
- 3) польська шляхта і кримські татари відмовилися від боротьби проти українського народу.

2. Які головні вимоги Слободищенського трактату 1660 року?

- 1) передбачався відрив України від Росії і перехід її під владу шляхетської Польщі;
- 2) гетьман Іван Виговський відмовлявся від Гадяцького договору;
- 3) Туреччина повертала Україні захоплені нею раніше землі.

3. Яка угода передбачала остаточне визнання Річчю Посполитою приєднання Лівобережної України до Росії, закріпила за нею Київ з навколишніми землями та Запоріжжя?

- 1) Слободищенський трактат 1660 року;
- 2) Андрусівське перемир'я 1667 року;
- 3) «Трактат про вічний мир» 1686 року.

4. Чи можна вважати Андрусівське перемир'я закінченням визволення українських земель з-під польської окупації?

- 1) так, бо Лівобережна Україна вже перебувала у складі Росії;
- 2) можна, оскільки Київ входив до складу Росії;
- 3) ні, бо в складі Польщі ще залишалася Правобережна Україна.

5. Які наслідки «Чигиринських походів» Туреччини 1677 і 1678 років на Україну?

- 1) Туреччина відвоювала значну частину української території;
- 2) походи закінчилися повним розгромом турецьких військ;
- 3) Україна повністю опинилася під турецькою окупацією.

6. Що являло собою Бахчисарайське перемир'я 1681 року?

- 1) відмова Туреччини від своїх домагань на Лівобережну Україну;
- 2) передача Криму до складу Росії;
- 3) згода Туреччини на союз з Росією проти Польщі.

7. Яку мету переслідувала Швеція у Північній війні?

- 1) допомогти російському цареві посилити свою владу в Україні;
- 2) загарбати українські землі, що входили до складу Російської імперії, не допустити виходу Росії до Балтійського моря;
- 3) послабити вплив Польщі на Лівобережну Україну.

8. Яку мету переслідував Іван Мазепа, перейшовши на бік Карла XII?

- 1) відокремити Україну від Росії;
- 2) прискорити перемогу Петра I в Північній війні;
- 3) зберегти козацьке військо від розгрому його шведами.

9. Коли була ліквідована Запорізька Січ?

- 1) в 1654 році;
- 2) в 1775 році;
- 3) в 1828 році.

10. З якою метою царський уряд зруйнував Запорізьку Січ?

- 1) з метою ліквідації особливостей адміністративного і військового устрою України;
- 2) з метою розширення меж Російської держави;
- 3) з метою переселення козаків на вільні землі.

11. Коли Крим був остаточно включений до складу Російської імперії?

- 1) за Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774 року;
- 2) за рескриптом Катерини II 1783 року;
- 3) за Яським мирним договором 1791 року.

12. Коли на Лівобережжі і Слобожанщині було узаконене кріпосне право?

- 1) в 20-х роках XVII століття;
- 2) царським указом 1783 року;
- 3) указом 1897 року.

13. Хто такі чумаки, чим вони займались?

- 1) володарі мануфактур;
- 2) мандруючі артисти;

3) козаки й державні селяни, які займалися торговельно-візницьким промислом.

14. Що свідчило про зародження в Україні у другій половині XVII століття елементів капіталістичних відносин?

- 1) з'являються великі заводи і фабрики з найманими робітниками;
- 2) ремесла поступово втрачають середньовічні риси, виникають мануфактури, перші кріпосницькі підприємства;
- 3) з'являється велика армія безробітних, вільні селяни.

15. Переважно чия праця використовувалася в кінці XVIII століття в поміщицьких і казенних мануфактурах?

- 1) кріпосних селян;
- 2) найманих робітників;
- 3) міських козаків.

16. Що обумовило погіршення соціально-економічного і політичного становища населення в західних областях України в кінці XVIII століття?

- 1) інтенсивне зростання крупного феодалного землеволодіння, створення фільварків, запровадження і збільшення панщини;
- 2) зростання чисельності населення;
- 3) мізерна допомога українському селу з боку іноземних держав.

17. Що сприяло занепаду Польщі у другій половині XVIII століття і розчленуванню її сусідніми державами?

- 1) зростання і зміцнення капіталістичних відносин;
- 2) погіршення стосунків між селянами та міщанами;
- 3) безперервні війни, нестримне пограбування місцевого населення з боку шляхти.

18. Назвіть кількість і роки розділів Польщі:

- 1) один: 1766 рік;
- 2) два: 1774 і 1801 роки;
- 3) три: 1772, 1793 і 1795 роки.

19. Які наслідки селянських повстань на Лівобережжі і Слобожанщині в 60-80-х роках XVIII століття?

- 1) стримувався наступ феодалів-кріпосників, підривався кріпосницький лад, наближалось його падіння;
- 2) подекуди окремим селянам удавалось визволитися з кріпацтва;
- 3) після повстань царський уряд почав глибше вникати в становище селян.

20. Хто називав себе у XVIII столітті гайдамаками?

- 1) польські шляхтичі;
- 2) повстанці в Правобережній Україні;
- 3) козаки в Придніпров'ї.

21. Що таке Коліївщина?

- 1) вид податку;
- 2) огорожа з частоколу навколо житла селянина;
- 3) антипольське повстання 1768 року на Правобережній Україні;

22. Хто такі опришки?

- 1) селяни, що наймалися на військову службу до польського короля;
- 2) повстанці в Галичині;
- 3) козаки на Слобожанщині.

Т. В. КУЗНЕЦЬ, А. В. КУКУРУЗА

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.**